

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**NEOLİTİK ANADOLU BULUNTU YERLERİ RESTİTÜSYONLARI
ÜZERİNDEN MEKAN OKUMALARI**

ATLIHAN ONAT KARACALI

**DOKTORA TEZİ
MİMARLIK ANABİLİM DALI
MİMARLIK TARİHİ VE KURAMI PROGRAMI**

**DANIŞMAN
PROF. DR. NUR URFALIOĞLU**

İSTANBUL, 2018

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**NEOLİTİK ANADOLU BULUNTU YERLERİ RESTİTÜSYONLARI
ÜZERİNDEN MEKAN OKUMALARI**

Atlıhan Onat KARACALI tarafından hazırlanan tez çalışması 27.12.2018 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı'nda **DOKTORA TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Nur URFALIOĞLU
Yıldız Teknik Üniversitesi

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Nur URFALIOĞLU
Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Gül AKDENİZ

Yıldız Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Haluk ÇETİNKAYA

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Uzun YERGÜN

Yıldız Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Sibel ONAT HATTAP

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

ÖNSÖZ

Bu çalışmada Neolitik dönem üzerinden insan uygarlığını inceleme şansım oldu. Soyut düşünce yeteneğine sahip tek canlı olan insanın nasıl kültürel birikim yaratabildiğini ve dünyayı bilgisi ve becerileri ölçüsünde nasıl şekillendirdiğini gördüm. Bu çalışma bana; tarihin başka dönemlerinde, günümüzde ve gelecekte insanlığın fiziksel ve soyut çevresini nasıl yorumlayacağını anlamlandırmamda da fayda sağladı. Uygarlığa dair merakımı her daim canlı tutan Yuval Hoah Harari, Jared Diamond, Mark Jarzombek ve Paul Oliver gibi isimlere teşekkür ederim.

Çalışmamın hazırlanması uzun ve yorucu olduğu kadar keyif veren de bir süreçti. Yolun başında; bir başka akademik ilgi alanım olan “vernaküler mimarlık” konusunu gerek mimarlık tarihi alanı ile kesiştirmek gerekse de tez konusuna dönüştürmek üzere Neolitik döneme odaklanmamda tez danışmanım Prof. Dr. Nur Urfalıoğlu’nun yönlendirmeleri eşsizdir. Tüm süreç boyunca varlıklarını hissettiğim değerli katkıları ve yardımsever yol arkadaşlığı için Nur Hoca’ma şükran borçluyum.

Çalışmamın şekillenmesindeki bilimsel katkılarından ötürü, yolun büyük kısmını beraber yürüdüğüm tez izleme komitesi üyesi hocalarım Doç. Dr. Haluk Çetinkaya ile Prof. Dr. Gül Akdeniz’e ve jüri üyelerime de teşekkür ederim. Desteklerini esirgemeyen, paylaşımlarımı ilgiyle takip eden, sözgelimi Göbeklitepe ile ilgili bana sürekli bağlantılar gönderen öğrencilerim de eksik olmasınlar.

Ayrıca; hayattaki en önemli yoldaşım olan kardeşim Dilara Karacalı başta olma üzere başarabildiklerimin asıl mimarı olan aileme şükranlarımı sunarım, birçok şey onların sayesinde gerçekleşti.

Aralık, 2018

Atlıhan Onat KARACALI

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
SİMGE LİSTESİ.....	vi
KISALTMA LİSTESİ.....	vii
ŞEKİL LİSTESİ.....	viii
ÇİZELGE LİSTESİ	xi
ÖZET	xii
ABSTRACT.....	xiv
BÖLÜM 1	
GİRİŞ.....	1
1.1 Literatür Özeti	4
1.2 Tezin Amacı	7
1.3 Hipotez	12
BÖLÜM 2	
NEOLİTİK DÖNEM.....	13
2.1 Tarım	16
2.1.1 Neolitik Devrim	18
2.1.2 Yakındoğu	22
2.2 Seramik	24
2.2.1 Seramiksiz Neolitik (PPN)	25
2.2.2 Seramikli Neolitik (PN).....	26
2.3 Mimarlık.....	27
2.3.1 Konut Yapıları	28
2.3.2 Kamusal Yapılar	33
BÖLÜM 3	
ANADOLU'DA NEOLİTİK DÖNEM MİMARİSİ	36

3.1	Güneydoğu Anadolu	39
3.1.1	Göbeklitepe	39
3.1.1.1	Kamusal Yapılar	42
3.1.2	Çayönü	49
3.1.2.1	Konut Yapıları	52
3.1.2.2	Kamusal Yapılar	59
3.2	Orta Anadolu	65
3.2.1	Aşıklıhöyük	69
3.2.1.1	Konut Yapıları	75
3.2.1.2	Kamusal Yapılar	78
3.2.2	Çatalhöyük	81
3.2.2.1	Konut Yapıları	89

BÖLÜM 4

ANADOLU'DA NEOLİTİK DÖNEM MİMARİSİ RESTİTÜSYONLARI VE DEĞERLENDİRME . 97

4.1	Göbeklitepe Restitüsyonları	98
4.2	Çayönü Restitüsyonları	103
4.3	Aşıklıhöyük Restitüsyonları	108
4.4	Çatalhöyük Restitüsyonları	111

BÖLÜM 5

SONUÇ VE ÖNERİLER 120 |

KAYNAKLAR 136 |

ÖZGEÇMİŞ 150 |

SİMGE LİSTESİ

°	Derece (Coğrafi koordinat)
'	Dakika (Coğrafi koordinat)
"	Saniye (Coğrafi koordinat)
✓	Olumlu (Eleştirilen restitüsyonların mimari özelliklere uyması)
✗	Olumsuz (Eleştirilen restitüsyonların mimari özelliklere uymaması)

KISALTMA LİSTESİ

Alm.	Almanca
cm	santimetre
D	Doğu (meridyen)
DAI	Alman Arkeoloji Enstitüsü
Fra.	Fransızca
İng.	İngilizce
K	Kuzey (paralel)
km	kilometre
Lat.	Latince
m	metre
M.Ö.	Milattan önce
PPNA	Seramiksiz Neolitik A
PPNB	Seramiksiz Neolitik B

ŞEKİL LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 1. 1 Neolitik mimarlığın seçkin örneği Stonehenge	2
Şekil 1. 2 Maslow'un İhtiyaçlar Piramidi	8
Şekil 1. 3 Mars'ta kurulacak vernaküler yapı prototipi	11
Şekil 2. 1 Natuf kültüründen orak örnekleri	17
Şekil 2. 2 Bereketli Hilal Haritası.....	19
Şekil 2. 3 Tarımın bağımsız olarak başladığı merkezler ve yayılma rotaları haritası ..	21
Şekil 2. 4 Orta Anadolu'yu da içeren Yakındoğu Haritası.....	23
Şekil 2. 5 Neolitik seramik örnekleri	24
Şekil 2. 6 Neolitik boyunca konut yapılarının dönüşümü restitüsyonları	29
Şekil 2. 7 Nevali Çöri'deki kamusal yapının restitüsyonu	34
Şekil 3. 1 Güncel Anadolu haritası.....	36
Şekil 3. 2 Göbeklitepe'nin Anadolu'daki konumu	40
Şekil 3. 3 Göbeklitepe'nin genel görünümü	40
Şekil 3. 4 Göbeklitepe'nin koruyucu çatı sistemi	41
Şekil 3. 5 Göbeklitepe III. katman kazı planı	43
Şekil 3. 6 Göbeklitepe'deki bir dikme	43
Şekil 3. 7 Göbeklitepe'de stilize insan anlatısı olan bir dikme	44
Şekil 3. 8 Göbeklitepe ana kazı alanı	46
Şekil 3. 9 Göbeklitepe A yapısı	46
Şekil 3. 10 Göbeklitepe B yapısı	47
Şekil 3. 11 Göbeklitepe C yapısı	47
Şekil 3. 12 Göbeklitepe D yapısı	47
Şekil 3. 13 Çayönü'nün Anadolu'daki konumu	50
Şekil 3. 14 Çayönü'nün genel görünümü	50
Şekil 3. 15 Dairesel Yapılar Alt Evresi'nde Çayönü yerleşim çizimi	54
Şekil 3. 16 Çayönü'nde ızgara planlı bir yapı	54
Şekil 3. 17 Izgara Planlı Yapılar Alt Evresi'nde Çayönü yerleşim çizimleri	55
Şekil 3. 18 Çayönü'nde kanallı bir yapı	56
Şekil 3. 19 Kanallı Yapılar Alt Evresi'nde Çayönü yerleşim çizimi	56
Şekil 3. 20 Taş Döşemeli Yapılar Alt Evresi'nde Çayönü yerleşim çizimi	57
Şekil 3. 21 Çayönü'nde hücre planlı bir yapı	58
Şekil 3. 22 Hücre Planlı Yapılar Alt Evresi'nde Çayönü yerleşim çizimleri	58
Şekil 3. 23 Geniş Odalı Yapılar Evresi'nde Çayönü yerleşim çizimi	59
Şekil 3. 24 Çayönü'ndeki Kafataslı Yapı	62

Şekil 3. 25	Çayönü'ndeki Kafataslı Yapı'nın aşamalarını gösteren çizim.....	62
Şekil 3. 26	Çayönü'ndeki Saltaşlı Yapı	63
Şekil 3. 27	Çayönü'ndeki Saltaşlı Yapı'nın çizimi	63
Şekil 3. 28	Çayönü'ndeki Terazzo Yapısı	64
Şekil 3. 29	Çayönü'ndeki Terazzo Yapısı'nın çizimi	64
Şekil 3. 30	Neolitik Orta Anadolu'dan obsidiyen alet örnekleri	67
Şekil 3. 31	Petek dokunun modern bir koşutu olarak Taos Pueblo	68
Şekil 3. 32	Aşıklıhöyük'ün Anadolu'daki konumu	70
Şekil 3. 33	Aşıklıhöyük'ün genel görünümü	70
Şekil 3. 34	Aşıklıhöyük'teki koruyucu çatı	71
Şekil 3. 35	Aşıklıhöyük'teki rekonstrüksiyonlar	72
Şekil 3. 36	Aşıklıhöyük'teki 4G/H diyakronik açması çizimleri	74
Şekil 3. 37	Aşıklıhöyük'te Tabaka 2 kazı planı	75
Şekil 3. 38	Aşıklıhöyük'teki konut yapıları	76
Şekil 3. 39	Aşıklıhöyük'teki rekonstrüksiyon yapının iç mekanı	78
Şekil 3. 40	Aşıklıhöyük'teki kazı planında HV ve T yapılarının konumu	80
Şekil 3. 41	Aşıklıhöyük'teki T yapısı	80
Şekil 3. 42	Çatalhöyük'ün Anadolu'daki konumu	82
Şekil 3. 43	Çatalhöyük'ün genel görünümü	83
Şekil 3. 44	Çatalhöyük'teki deneysel rekonstrüksiyon	85
Şekil 3. 45	Çatalhöyük Güney Koruganı	85
Şekil 3. 46	Çatalhöyük Güney Koruganı iç mekanı	85
Şekil 3. 47	Çatalhöyük Kuzey Koruganı	86
Şekil 3. 48	Çatalhöyük Kuzey Koruganı iç mekanı	86
Şekil 3. 49	Çatalhöyük Tabaka VIB kazı planı	87
Şekil 3. 50	Çatalhöyük'te Tabaka X ve Tabaka V arasındaki diyakronik açma	88
Şekil 3. 51	Çatalhöyük'teki konut yapıları	91
Şekil 3. 52	Çatalhöyük'teki bir konutun izometrik çizimi	92
Şekil 3. 53	Çatalhöyük'teki rekonstrüksiyonun iç mekanı	93
Şekil 3. 54	Çatalhöyük'te akbaba duvar resimleri	94
Şekil 3. 55	Çatalhöyük'te yerleşim haritası duvar resmi	95
Şekil 3. 56	Çatalhöyük'te boğa kabartmaları	95
Şekil 3. 57	Çatalhöyük'teki Oturan Tanrıça figürini	95
Şekil 4. 1	Fernando Baptista'nın Göbeklitepe restitüsyonu	99
Şekil 4. 2	Erhan Balıkçı'nın Göbeklitepe restitüsyonu	100
Şekil 4. 3	Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün Göbeklitepe restitüsyonu	100
Şekil 4. 4	Abdurrahman Birden'in Göbeklitepe restitüsyonu	101
Şekil 4. 5	"Göbeklitepe: Dünyanın İlk Tapınağı" belgeselindeki restitüsyon	102
Şekil 4. 6	Giulio Magli'nin çalışmasında kullanılan Göbeklitepe restitüsyonu	102
Şekil 4. 7	Turgay Karadağ'ın Çayönü restitüsyonu	104
Şekil 4. 8	Metin Keskin'in Çayönü restitüsyonları	105
Şekil 4. 9	Erhan Bıçakçı'nın Çayönü restitüsyonları	105
Şekil 4. 10	Wulf Schirmer'in Çayönü restitüsyonları	106
Şekil 4. 11	"Mağaradan Kente" kitabındaki Çayönü restitüsyonları	107
Şekil 4. 12	A. Demirtaş'ın Çayönü maketi	107
Şekil 4. 13	H. Güray'ın Aşıklıhöyük restitüsyonları	109

Şekil 4. 14	Mağaradan Kente kitabındaki Aşıklıhöyük restitüsyonu	109
Şekil 4. 15	Yüksel Dede'nin Aşıklıhöyük maketi	110
Şekil 4. 16	Sait Ali Köknar'ın Çatalhöyük restitüsyonu	111
Şekil 4. 17	H. Güray'ın Çatalhöyük restitüsyonu	112
Şekil 4. 18	Marsel Socias'ın Çatalhöyük restitüsyonu	113
Şekil 4. 19	artehistoriaestudios.blogspot.com sitesindeki Çatalhöyük restitüsyonu	114
Şekil 4. 20	De Agostini Picture Library Arşivi'ndeki Çatalhöyük restitüsyonu	114
Şekil 4. 21	James Mellaart'ın Çatalhöyük restitüsyonları	115
Şekil 4. 22	John Swogger'ın Çatalhöyük restitüsyonu	116
Şekil 4. 23	Kathryn Killackey'in Çatalhöyük restitüsyonu	116
Şekil 5. 1	Göbeklitepe dikme modellemesi	121
Şekil 5. 2	Göbeklitepe C Yapısı modellemesi.....	121
Şekil 5. 3	Göbeklitepe Restitüsyonu Önerisi	122
Şekil 5. 4	Çayönü'ndeki ızgara planlı yapının zemin modellemesi.....	123
Şekil 5. 5	Çayönü'ndeki ızgara planlı yapının yapım aşamaları modellemesi	124
Şekil 5. 6	Çayönü ızgara planlı yapı restitüsyonu önerisi	125
Şekil 5. 7	Çayönü çevresel yükselti modellemesi.....	125
Şekil 5. 8	Çayönü çevresel düzeni modellemesi.....	126
Şekil 5. 9	Çayönü yerleşim restitüsyonu önerisi.....	126
Şekil 5. 10	Aşıklıhöyük mahallelerin oluşturulması.....	127
Şekil 5. 11	Aşıklıhöyük çevresel yükselti modellemesi.....	128
Şekil 5. 12	Aşıklıhöyük restitüsyonunda mahallelerin yerleştirilmesi.....	128
Şekil 5. 13	Aşıklıhöyük yerleşim restitüsyonu önerisi	129
Şekil 5. 14	Aşıklıhöyük yapılar restitüsyonu önerisi	130
Şekil 5. 15	Çatalhöyük restitüsyonunda yapıların oluşturulması.....	131
Şekil 5. 16	Çatalhöyük yerleşim restitüsyonu önerisi	131
Şekil 5. 17	Çatalhöyük yapıları restitüsyonu önerisi	133
Şekil 5. 18	Çatalhöyük ve Aşıklıhöyük için konut restitüsyonu hazırlanması.....	134
Şekil 5. 19	Çatalhöyük ve Aşıklıhöyük için konut restitüsyonu önerisi	134

ÇİZELGE LİSTESİ

	Sayfa
Çizelge 2. 1 Coğrafi ve tarihi dönemlerin ilişkileri	14
Çizelge 2. 2 Yakınoğu bölgesinin alt bölümleri	22
Çizelge 2. 3 Seramik kullanımına göre Neolitik dönemin alt bölümleri	25
Çizelge 3. 1 Neolitik Anadolu'da öne çıkan buluntu yerlerinin özellikleri	38
Çizelge 3. 2 Göbeklitepe katmanları	42
Çizelge 3. 3 Göbeklitepe yapıları	46
Çizelge 3. 4 Çayönü katmanları	52
Çizelge 3. 5 Çayönü kazısında saptanmış konut alt evreleri	52
Çizelge 3. 6 Çayönü'nde kamusal yapılar ve konut alt evreleri tarihleme ilişkileri	60
Çizelge 3. 7 Aşıklıhöyük katmanları	73
Çizelge 3. 8 Çatalhöyük katmanları	87
Çizelge 4. 1 Mevcut Göbeklitepe restitüsyonlarının değerlendirilmesi	103
Çizelge 4. 2 Mevcut Çayönü restitüsyonlarının değerlendirmesi	108
Çizelge 4. 3 Mevcut Aşıklıhöyük restitüsyonlarının değerlendirilmesi	111
Çizelge 4. 4 Mevcut Çatalhöyük restitüsyonlarının değerlendirilmesi	117

NEOLİTİK ANADOLU BULUNTU YERLERİ RESTİTÜSYONLARI ÜZERİNDEN MEKAN OKUMALARI

Atlıhan Onat KARACALI

Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Nur URFALIOĞLU

Neolitik, insan uygarlığının pek çok açıdan dönüşüm geçirdiği önemli bir kültür dönemini kapsamaktadır. Literatürde, neolitik dönem araştırmalarının büyük kısmı tarım üzerinden yürütülmüştür. Uygarlığın böylesine önemli bir dönemi; sosyoloji, antropoloji, folklor, sanat tarihi ve mimarlık gibi diğer disiplinler tarafından da derinlemesine incelenmelidir. Mimarlık üzerinden yapılacak bir araştırma için Neolitik dönem kültür dönemi; “tarım”, “seramik” ve çalışmanın odağı olarak “mimarlık” gibi unsurlara ayrılabilir. Tarım, gezegenin pek çok noktasında birbirinden bağımsız olarak başlamıştır. Anadolu’nun da içinde bulunduğu Yakındoğu; bu bölgelerden en eskiye tarihleneni, en geniş kültürel etkiye sahip olanı ve en sistematik incelenenidir. Seramik ise; literatürde herhangi bir teknolojik icat olarak değil, tarımsal üretimin sembolü bir gereç olarak değerlendirilmektedir. Öyle ki; Yakındoğu Neolitiği, bu gereç üzerinden “Seramiksiz Neolitik” ve “Seramikli Neolitik” olarak iki kısma ayrılarak incelenmektedir. Mimarlığa gelindiğinde ise; Neolitik Yakındoğu’da iki tip yapının varlığı gözlemlenmektedir. Bunlar, “konut” ve “kamusal” kimlikteki yapılardır. Neolitik dönemin başında dairesel plan tipinde olan konutlar, süreç içerisinde dikdörtgen plan tipine dönüşmüştür. Kamusal yapılar ise çok daha büyük ölçektedir, özel malzeme ve yapım tekniği ile üretilmiştir ve yoğun bezeme unsurları ile donatılmıştır.

Anadolu Neolitiği, literatürde “Güneydoğu Anadolu” ve “Orta Anadolu” olmak üzere iki çekirdek bölge üzerinden incelenmektedir. Bunlardan Güneydoğu Anadolu, Yakındoğu’nun geleneksel çekirdek bölgesi sayılan Bereketli Hilal ile büyük benzerlikler

gösterir iken; Orta Anadolu tümüyle özgün bir gelişim göstermiş, özellikle de mimaride çok farklı bir yapı tipi üretimine gitmiştir. Anadolu'daki Neolitik buluntu yerlerinden araştırma çapı ve literatüre katkı açılarından öne çıkanları; Güneydoğu Anadolu'dan Göbeklitepe ve Çayönü, Orta Anadolu'dan da Aşıklıhöyük ve Çatalhöyük'tür. Bunlardan Göbeklitepe anıtsal mimari için bilinen en eski örnek olması ve Neolitik kültürü için bilinenlerin tersine donatılar sunması ile, Çayönü konut plan tipinin değişimine yönelik tüm aşamaları gösterir katmanlar bulundurması ile, Aşıklıhöyük Orta Anadolu'ya özgün petek doku mimarisinin biçim ve katmanlar arası yoğun yapısal devamlılık açılarından bilinen en eski örneği olması ile, Çatalhöyük ise tüm kurulumu ile bir Neolitik tarımcı köyden çok devasa bir ön kent örneği olması ile öne çıkmaktadır.

Öne çıkan Neolitik Anadolu buluntu yerleri için yapılan araştırmalar içerisinde restitüsyonlar dikkat çekicidir. Kısaca bir yapının geçmiş bir dönemdeki durumunu eldeki verilerden hareketle mimari ifade teknikleri olan çizim, maket ya da bilgisayar modeli ile anlatımı olarak tanımlanabilecek restitüsyonlardan bu buluntu yerleri için de fazlaca üretilmiştir. Ancak bunların büyük bir kısmı, restitüsyonun tanımında geçtiği üzere eldeki bilimsel verilerden faydalanyor görülmemektedir. Dolayısıyla; daha çok kişisel tahminler kullanılarak hazırlandıkları anlaşılan bu restitüsyonlar, ilgili bilimsel veriler ışığında eleştirilmelidir. Ayrıca, bu bilimsel verilerden faydalanılarak, gerçeğe daha yakın restitüsyonlar hazırlanmalıdır.

Bu amaçla çalışmanın birinci bölümünde; literatür özeti ile tezin amacı ve hipotezi verilmiştir. İkinci bölümde de Neolitik dönemin tarım, seramik ve mimarlık üzerinden incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise, Anadolu'da öne çıkan Neolitik buluntu yerleri saptanmış ve mimari verileri incelenmiştir. Dördüncü bölümde söz konusu buluntu yerleri için hazırlanmış restitüsyonlar, kazı raporları başta olmak üzere bilimsel veriler üzerinden eleştirilmiş; beşinci ve son bölümde de bilimsel verilere en uygun restitüsyonlar çizilerek önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Neolitik, Neolitik mimari, Neolitik Yakındoğu, Neolitik Anadolu, restitüsyon

SPACE ANALYSES OVER THE RESTITUTIONS OF NEOLITHIC ANATOLIAN FINDSPOTS

Atlıhan Onat KARACALI

Department of Architecture

Ph.D. Thesis

Adviser: Prof. Dr. Nur URFALIOĞLU

Neolithic period consists of a cultural pack that human civilization transformed in many ways. In literature, researches about Neolithic were mainly on agriculture. This much important period in human civilization must be studied by other disciplines as sociology, anthropology, art history, architecture, and others. For an architectural research, Neolithic must be divided into chapters as “agriculture”, “ceramic”, and as the focus “architecture”. Agriculture emerged independently in several centers of the planet. Near East, where includes Anatolia, is the oldest and most systemically researched center also with the largest cultural impact area. Ceramic, or pottery in other word, evaluated in literature as not a simple invention but a symbolic tool for agricultural production. Therefore, Near East Neolithic is researched on two chapters as “Pre-Pottery Neolithic” and “Pottery Neolithic”. And for architecture, there are two types in Neolithic; residences and public structures. Residences evolved from circular plantype to rectangular through the Neolithic. Public structures, on the other hand, were large in volume, constructed with special material and technique, and decorated with lots of symbolic features.

Anatolian Neolithic is divided into two sub-zones as “Southeast Anatolia” and “Central Anatolia” in literature. Southeast Anatolia have common features with the traditional Fertile Crescent sub-zone of Near East, but Central Anatolia is almost unique in many

ways and especially in architecture. Prominent Neolithic findspots in Anatolia are Göbeklitepe and Çayönü from Southeast Anatolia and Aşıklıhöyük and Çayönü from Central Anatolia. Göbeklitepe comes front with being the oldest known ceremonial architecture sample and displaying unexpected features for Neolithic culture, Çayönü with exhibiting all stages of plantype transformation in different layers, Aşıklıhöyük with being the oldest known sample for unique “honeycomb” architecture of Central Anatolia in both form and interlayer structural continuity, and Çatalhöyük with being a proto-city with all features rather than a simple agricultural village.

Restitutions are remarkable within the researches about these prominent Neolithic Anatolian findspots. Restitution is, in short words, displaying a historical condition of structures via architectural expression techniques as drawings, models, or computer models with the help of scientific data from the researches. Much of the current restitutions prepared for these Anatolian findspots seem unparallel with the researches. They must be based heavily on personal predictions. Therefore, these restitutions must be criticized according to scientific data from these researches. In addition, restitutions more accurate with these researched must be prepared.

For this purpose, in the first chapter literature summary, and the aim and hypothesis of the thesis were given. In second chapter, Neolithic period was analysed through agriculture, ceramic, and architecture. In third chapter, prominent Neolithic findspots in Anatolia were studied on architectural ground. In fourth chapter, existing restitutions of those findspots were criticized according to scientific data in hand as excavation reports. In fifth and final chapter, most accurate restitutions for those findspots matching with the scientific data were drawn.

Keywords: Neolithic, Neolithic architecture, Neolithic Near East, Neolithic Anatolia, restitution

BÖLÜM 1

GİRİŞ

“Neolitik Anadolu Buluntu Yerleri Restitüsyonları Üzerinden Mekan Okumaları” başlıklı çalışma, adındaki sözcüklerden hareketle bölümlere ayrılarak kurgulanmış ve sürdürülmüştür. Birinci bölüm (“Giriş”); çalışmaya dair literatür özetini, çalışmanın amacını ve varsayımını içermektedir.

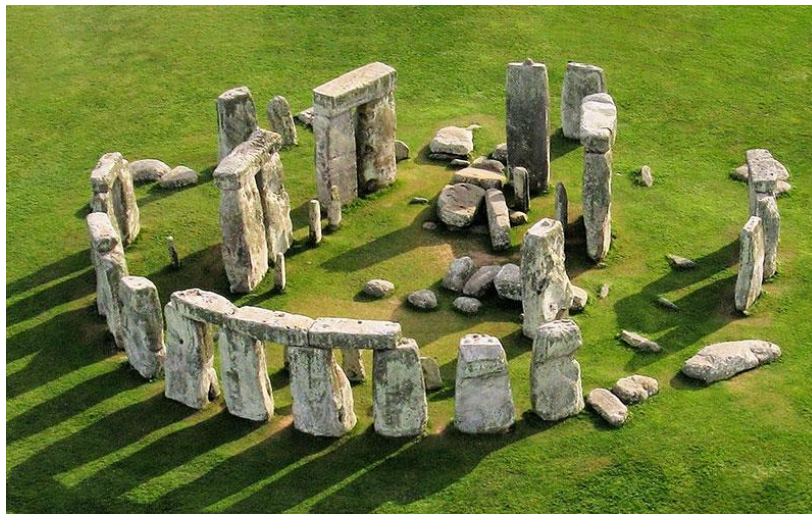
İkinci bölüm (“Neolitik Dönem”), “Neolitik” ifadesinin anlamını ve çıkış noktasını arayarak başlamaktadır. Bu uğurda; tarih, coğrafya ve bunlarla bağlantılı bilimlerden yardım alınmıştır. Araştırmalarda; “Yeni Taş Devri” olarak karşılanabilecek Neolitik’in taş alet üretimine fazlaca önem veren ve dönemin geniş kültürel zenginliğini değersizleştiren bir isimlendirme olduğu görüşü ile de karşılaşmıştır. Bu Neolitik kültür topluluğunun bileşenleri olan dönemin uygarlık dönüşümleri incelenmiş ve bu çalışmanın özgün ürünü olan bölümün üç alt başlığı; “Tarım”, “Seramik” ve “Mimarlık” oluşturulmuştur.

Bu alt başlıklarda önce, tarım sözcüğünün anlamı araştırılmış ve “gıda ve hammadde üretmek üzere hayvan, bitki ve mantar yetiştiriciliği” olarak karşılanmıştır. Sonra, tarımsal üretime geçiş üzerine kuramlar gündeme alınmış ve karşılaştırmalı şekilde incelenmiştir. Anadolu’nun da dahil olduğu Yakındoğu bölgesinin; dünyada tarımsal üretimin başladığı bağımsız merkezlerden en geriye tarihleneni, en geniş şekilde araştırılanı ve en geniş kültürel etki alanına sahip olanı olduğu saptanmıştır. Çalışma; bu noktadan sonra Neolitik Yakındoğu ölçeğinde sürdürülmüştür.

Daha sonra Neolitik Yakındoğu’daki seramik üretimi incelenmiş ve literatürde süreci ikiye ayıracak (“Seramiksiz Neolitik” ve “Seramikli Neolitik”) kadar önemsenen bu teknolojik gelişmenin bu kültür dönemini anlamamızdaki ipuçları saptanmaya

alışılmıştır. Burada, Seramiksiz ve Seramikli Neolitik ayrımlarının dünyada sadece Yakındoğu bölgesi için geçerli olduğu anlaşılmıştır.

Dönüşümlerden sonuncusu ve çalışmanın odağını oluşturan Neolitik Yakındoğu mimarisi de önce yine kuramsal çalışmalar üzerinden incelenmiş; daha sonra literatürdeki sınıflandırma gayreti dikkate alınarak bu çalışmanın bir başka özgün ürünü olan “konut yapıları” ve “kamusal yapılar” kavramları oluşturulmuştur. Konuya ilişkin literatürde, Neolitik’te konut amacı dışında kullanılan yapıların hemen tümünden “tapınak” ya da “kült yapıları” gibi ifadelerle bahsedildiği grlmştr. Ancak bu yapıların ziyafet, şölen, meclis ve amacını kestiremeyeceğimiz başka türlü toplantılar gibi daha başka işlevlerle de kullanıldıkları ve bu işlevlerin tümünün farklı konut yapılarında yaşayan insanları bir araya getirecek şekilde kamusal nitelikte oldukları bilgileri de yine literatürden edinilmiştir. Böyle bir durumda; daha tarafsız “kamusal” sözcüğü, aceleci sonuçları engelleyecek şekilde istenen kavramla örtüşmüştür. Ayrıca “kamusal yapılar” söz öbeğinin kapsayıcı niteliği; kült yapıları dışında farklı buluntu yerlerinde bulunan ortak çöplükler, meydanlar, birtakım avlular ve sokaklar gibi konut işlevi dışında kullanılmış bütün mimari ile tanımlanmış çevreleri (İng. “architecturally modified environment”) tek başlık altına toplamak gibi bir fayda getirmiştir. Ayrıca Neolitik Mimarlık başlığı da Yakındoğu üzerinden incelendiği için, Neolitik literatüründe sıklıkla örnek gösterilen İngiltere’deki Stonehenge (şekil 1.1) megalitik yapısı ve Malta’daki Ħal Saflieni yeraltı yapısı gibi ikonik örnekler tümüyle çalışma kapsamı dışında kalmışlardır.

şekil 1. 1 Neolitik mimarlığın seçkin rneği Stonehenge [1]

Çalışma, üçüncü bölümünden (“Anadolu’da Neolitik Dönem Mimarisi”) itibaren Anadolu ölçeğinde sürdürülmüştür. Bu bölüm, “Anadolu” sözcüğü ile ifade edilen coğrafyayı tanımlayarak başlamaktadır. Literatürde, arkeolojik çalışmalarda saptanmış Neolitik buluntuların yoğunlaştığı iki alt bölge olarak “Neolitik Güneydoğu Anadolu” ve “Neolitik Orta Anadolu” saptanmış ve çalışma bu iki merkez üzerine kurgulanmıştır. Bunlardan Güneydoğu Anadolu’nun, Yakınoğu’nun tarımsal etkinliğin başladığı yer olarak da işaret edilen ve “Bereketli Hilal” ya da “geleneksel bölge” denilen kısmı ile konumu kadar kültür ve mimari açılarından da benzerlik gösterdiği; Orta Anadolu’nun ise tümünden bağımsız bir Neolitik kültür ve mimarlık sergilediği izlenmiştir. Yine üçüncü bölüm içerisinde, araştırma çapı ile literatürde ön plana çıkan Neolitik Anadolu buluntu yerleri saptanmış ve incelenmiştir. Bunlar; Neolitik Güneydoğu Anadolu için Göbeklitepe ve Çayönü, Neolitik Orta Anadolu için de Aşıklıhöyük ve Çatalhöyük olarak karşımıza çıkmaktadır¹. Bu buluntu yerlerinin her biri; sırası ile özgün unsurları, kazı çalışmaları ve mimari buluntuları üzerinden incelenmiştir. Mimari buluntular incelenirken, çalışmanın ikinci bölümünde oluşturulan “konut yapıları” ve “kamusal yapılar” kurgusu izlenmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümü (“Anadolu’da Neolitik Dönem Mimarisi Restitüsyonları”) ise, saptanan ve mimari özellikleri incelenen buluntu yerleri için oluşturulmuş restitüsyon çalışmalarının sunumu ve bilimsel çalışmalardan elde edilen verilerle kıyaslanarak eleştirilmesinden; beşinci bölümü (“Sonuç”) de aynı bilimsel verilerden hareketle her bir buluntu yeri için en doğru restitüsyonun çizilerek önerilmesinden oluşmaktadır.

Çalışmanın tamamı, arkeolojik buluntulara mimarlık perspektifinden bakarak hazırlanmıştır. Dolayısı ile; arkeolojik buluntu gruplarından mimari kimlikte olmayanları (süs eşyaları, figürin gibi çeşitli kült objeleri, gömütler, alet örnekleri vb.) ancak

¹ Tam burada, “buluntu yeri” söz öbeğinin kullanımının gerekliliği açıklanmalıdır. İncelenen yerlerden Göbeklitepe’de, mimari buluntuların konut işlevine yönelik kullanıldığını gösterir donatılar saptanmadığından burada sürekli bir yaşamın söz konusu olmadığı; dolayısıyla buranın bir yerleşme olmadığı saptanmıştır. Dolayısıyla çalışmanın erken aşamalarında başlığı için de düşünülen “yerleşme” ya da “yerleşim” ifadesi terkedilmiştir. Çalışmanın metninde ise, aynı başlığındaki gibi, Göbeklitepe’yi kasteden veya içeren ifadelerde “buluntu yeri” tercih edilmiş; diğer durumlarda ise “yerleşim” ya da “yerleşme” sözcüklerinin kullanımında bir sakınca görülmemiştir.

mimariyi etkiledikleri ya da buluntu yerinin ayırt edici unsuru oldukları takdirde, sınırlı olarak anılmışlardır. Mimari buluntulardan söz edilirken de çoğunlukla buluntu yerinin karakteristiğini oluşturan saptamalar yapılmış olup, özgün kazı çalışmasında tek mimari buluntuyu ifade etmek için oluşturulmuş kodlar (“Bina 5”, “13 no’lu dikme”, “HV yapısı” vb.) konut yapıları için çoğunlukla anılmayacak; ancak buluntu yerlerinde tek olan kamusal yapılar için çalışmada zaman zaman yer bulacaklardır. Ayrıca, Neolitik’teki mimari etkinliğin de oldukça vernaküler kimlikte olduğu düşünüldüğünden; yeri geldikçe daha çağdaş benzerlerinden de söz edilmiştir. Son olarak, Türkçe çevirisi bulunmayan kaynakların özgün başlıkları yanında gerektiği yerlerde parantez içinde karşılıkları verilmiştir.

1.1 Literatür Özeti

Daha önce bahsedildiği üzere, ikinci bölümde (“Neolitik Kavramı”), “Neolitik” sözcüğünün anlamı ve çıkış noktası incelenmiştir. Bunun için önce, tarih öncesinin devirleri ortaya konmalıdır. Herkesçe bilinen “Taş Devri”, “Bronz Devri” ve “Demir Devri” ilk kez Danimarkalı arkeolog Christian Jürgensen Thomsen tarafından 1800’lerin başında adlandırılmışlardır [2]. 1865’teki “Tarih Öncesi Zamanlar” (İng. “Pre-historic Times”) çalışması ile Taş Devri’ni, “Neolitik” ve öncülü “Paleolitik” olarak ilk kez bölen ve bölümleri isimlendiren de İngiliz arkeolog ve antropolog John Lubbock ismidir [3].

Neolitik dönem, literatürde tarımsal etkinliğin başlamasına eşlenerek ele alınmaktadır. Merkeze alınan görüş ise Avustralyalı arkeolog ve filolog Gordon Childe’in 1936 tarihli “Kendini Yaratan İnsan” (İng. “Man Makes Himself”) isimli çalışmasında ortaya attığı “Neolitik Devrim” görüşüdür [4]. Bu kavram özetle; “Tarım Devrimi”, “Kentleşme Devrimi” ve “Endüstri Devrimi” olarak insanlık tarihinde üç dönüşüm saptamış ve Tarım Devrimi için; bugünkü Filistin’de yer alan ön Neolitik Natuf kültürünün, Holosen’in başındaki Genç Dryas isimli iklim krizinde ortaya çıkan kurak dönemde insanlar gibi azalan su kaynaklarına yaklaşan hayvanlarla olan ortaklığından tarımın ortaya çıktığını anlatmıştır. Bu görüş son dönemde; tarımın bir devrim gibi ani etkiyle değil de Childe’in işaret ettiğinden daha geniş bir coğrafyada uzun dönem boyunca tecrübe edilerek yavaşça yerleştiği yönünden eleştiriye uğramaktadır. Literatürde bu süreç için önerilen yeni kavram “Neolitikleşme” şeklinde kurgulanmıştır ve son dönemde akademik

çalışmalarda kullanımı yaygınlaşmaktadır. Tarımın başlangıcına dair ikinci önemli görüş ise Türkiye’de de kazılar yapmış olan Amerikan antropolog ve arkeolog Robert John Braidwood’un “Tepelik Taraflar” şeklinde karşılanabilecek “Hilly Flanks” hipotezidir [5]. Bu görüş de özetle; bugünkü çiftlik hayvanlarının yabani atalarının doğal yaşam yeri olan ve nehir yataklarının bolca bulunduğu Toros ve Zagros Dağları’nda, tarımın avantajları görölerek tercih edildiğini önermektedir ve Neolitik Devrim yerine “İlk Tarımcı Köy Toplulukları” demektedir. Tüm bu teorilerin geçtiği Yakındoğu’nun “Bereketli Hilal” bölgesini ilk isimlendiren ise Mısırbilimci ve tarihçi James Henry Breasted ismidir [6]. Yakındoğu Neolitiği; bu çalışmada ikinci dönüşüm olarak saptanan seramik kullanımı üzerinden “Seramiksiz Neolitik” ve “Seramikli Neolitik” olarak ilk kez, İngiliz arkeolog Kathleen Kenyon tarafından 1952’de, yönettiği Eriha kazıları sırasında ayrılmıştır [7]. Seramiksiz Neolitik’in “A” ve “B” olarak ikiye ayrılması da aynı çalışmada gerçekleşmiştir.

Üçüncü dönüşüm olan mimarlığın ise görece daha az araştırıldığı görölmüştür. Az sayıdaki nitelikli çalışmalar arasında önce Fransız arkeolog Olivier Aurenche’in 1981’deki neolitik yapılarını dizgesel sınıflandırması [8] sayılmalıdır. Bu inceleme ağırlıklı olarak plan tipleri ve oda sayısı üzerinden yürütölmüştür. Literatürde önem atfedilmiş bir diğer Neolitik konut araştırması ise Amerikan arkeolog Kent V. Flannery tarafından 1976’da yapılmıştır [9]. Araştırma özetle; yapıların daireden dikdörtgen plana geçişini, geniş aileler veya çekirdek aileler şeklinde sosyal örgütlenmeler üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Arkeolojik buluntulara mimari bir perspektiften bakarak yürütölen bu çalışmada ayrıca, Polonyalı mimar Amos Rapoport’un “House, Form and Culture” (“Konut, Biçim ve Kültür”) [10] ve Amerikan mimarlık tarihçisi Mark Jarzombek’in “Architecture of First Societies” (“İlk Toplulukların Mimarlığı”) [11] başta olmak üzere konuya ilişkin kaynaklara da başvurulmuştur. Daha önce de söz edildiği gibi bu çalışmada, Neolitik yapılar sınıflandırılırken özgün bir üretim olarak “konut yapıları” ve “kamusal yapılar” kavramları kullanılmıştır. Literatürün çoğunda “tapınak”, “kült yapıları”, “kutsal yapılar”, “özel yapılar” olarak anılan yapı türünü “kamusal” olarak anma konusunda Fransız arkeolog Danielle Stordeur’un (vd) önerisi izlenmiştir [12]. Kamusal yapılar incelenirken de arkeolog Mehmet Özdoğan’ın “Buildings of Cult and Cults of Buildings” (“Kült Yapıları ve Yapı Kültleri”) [13] çalışmasında yer alan kült

yapıları ve konut yapılarında yer alan kltler üzerinden değerlendirmeler dikkate alınmıştır.

Yine daha önce bahsedildiği üzere, nc bölümde Güneydoğu Anadolu ve Orta Anadolu iç bölgeleri ve her biri için araştırma çapı ile öne çıkmış ikişer buluntu yeri saptanmıştır. Arkeolog Mehmet zdoğan'ın (vd) "Çayönü Kazısı ve Güneydoğu Anadolu Karma Projesi: 30 Yıllık Genel Bir Değerlendirme" isimli çalışmasında, bu iki bölge Neolitiği arasındaki farklar ve ilişkiler değerlendirilmiştir [14]. Neolitik Güneydoğu Anadolu'nun Yakındoğu'nun geleneksel bölgesi olan Bereketli Hilal ile olan kültürel ve mimari birlikteliği varken; Orta Anadolu'nun tümüyle özgün bir yol izlediği saptanmıştır.

Saptanan ilk buluntu yeri olan Göbeklitepe'de ağırlık olarak kazıyı yürüten Alman arkeolog Klaus Schmidt'in çalışmalarına bağlı kalınmıştır. Kazı raporları dışında Schmidt'in "Göbeklitepe: İlk Tapınağı Yapanlar" [15] isimli kitabından da yararlanılarak bölüm kurgulanmıştır. Schmidt ve buluntu yeri üzerine çalışan diğer isimlerin ortak görüşleri; burada konut işleviyle kullanılan yapı bulunmadığı, yapıların tümünün kamusal nitelikte olduğu üzerinedir. İkinci buluntu yeri olan Çayönü yerleşiminde de kazıları başlatan arkeologlar Halet ambel ve Robert John Braidwood'un çalışmaları esas alınmıştır. "Güneydoğu Anadolu Tarih ncesi Araştırmaları" [16] isimli çalışmalarında, buluntu yerindeki diğer kazı projelerinde de katmanlar için kullanılacak "evre" terminolojisi oluşturulmuştur. Alman mimarlık tarihçisi Wulf Schirmer'in "Some aspects of building at the 'aceramic-neolithic' settlement of Çayönü Tepesi" ("Çayönü Tepesi Seramiksiz Neolitik Yerleşmesindeki Yapılar zerine Bazı Görüşler") [17] çalışmasından da Çayönü'deki kamusal yapılar için fazlaca yararlanılmıştır.

Neolitik Orta Anadolu'nun, Yakındoğu'nun geleneksel bölgesinden oldukça bağımsız bir gelişim göstermesi konusunda arkeolog Mihriban zbaşaran ile İngiliz tarihçi ve arkeolog Marion Cutting'in "Orta Anadolu'da Neolitiğin Ortaya ıkışı ve Gelişimi (Aşıklı Hyk – Çatalhöyük)" [18] isimli çalışmalarından yararlanılmıştır. Arkeolog Bleda Dring'in "Building Continuity in the Central Anatolian Neolithic: Exploring the Meaning of Buildings at Aşıklı Hyk and Çatalhöyük" ("Orta Anadolu Neolitiği'nde Yapısal Devamlılık: Aşıklı Hyk ve Çatalhöyük Yapılarının Anlamlarının Keşfi") [19]

çalışması bu özgün gelişimin mimari unsurlarından biri olan katmanlar arası yapısal devamlılık üzerine kurgulanmıştır. Aşıklı kazılarını da yürüten Mihriban Özbaşaran'ın "The Neolithic site of Musular, Central Anatolia" ("Orta Anadolu'da Musular Neolitik Buluntu Yeri") [20] çalışmasında da bir diğer mimari özgünlük olan ve "petek doku" olarak da adlandırılan yapıların bitişik konumlandırıldığı fiziksel biçimlenişten söz edilmektedir.

Üçüncü buluntu yeri olan Aşıklıhöyük'te de farklı dönemlerdeki kazı projelerini yöneten arkeologlar Ufuk Esin ve yine Mihriban Özbaşaran'ın çalışmaları üzerinde durulmuştur. Sözgelimi; höyüğün tabakalarının isimlendirilmesi ve yerleşim düzeni konularında Ufuk Esin ve Savaş Harmankaya'nın "Aşıklı Höyük: Türkiye'de Neolitik Dönem" [21] isimli çalışmalarından, konut yapılarındaki ocak donatısı üzerinden yatay ve düşeyde benzerliklerin tespiti konusunda Özbaşaran'ın "The Heart of a House: The Hearth -Aşıklı Höyük, a Pre-pottery Neolithic Site in Central Anatolia" ("Konutun Kalbi: Ocak – Aşıklı Höyük, Orta Anadolu'da bir Seramiksiz Neolitik Buluntu Yeri") [22] isimli çalışmasından, kamusal yapıların mimari özellikleri konusunda da Düring'in "Küçük Asya'nın Tarih Öncesi - Karmaşık Avcı-Toplayıcılardan Erken Kentsel Toplumlara" [23] isimli çalışmasından yoğun yarar sağlanmıştır. Dördüncü ve son buluntu yeri olan Çatalhöyük için birbirine aykırı görüşte iki ayrı proje dönemi söz konusudur. Görüş ayrılığı yapıların sınıflandırılması üzerindendir. Sözgelimi, ilk kazı projesini yürüten İngiliz arkeolog James Mellaart kazı dönemindeki raporları ve "Çatal Höyük: A Neolithic Town in Anatolia" ("Çatalhöyük: Anadolu'da bir Neolitik Kent") [24] isimli kitabında bazı yapıları kamusal işlevle etiketlemekte iken; daha güncel projeyi yöneten İngiliz arkeolog Ian Hodder'in raporları ve "Çatalhöyük: Leoparın Öyküsü" [25] isimli kitabında yapıların tamamının konut işlevinde olduğunu ileri sürmektedir.

1.2 Tezin Amacı

Mimarlık, çok genel bir ifade ile toplumekinsel (sosyokültürel) ve geçinimsel (ekonomik) bir mekan tanımlama uğraşıdır. Arkeolojik buluntu gruplarından biri olan mimari yapılar da çalışmada bu bağlamda mimarlık tarihinin en erken temsilcileri olarak değerlendirilmiştir. Böyle bir kapsama, mekan tanımlama tanımından hareketle; Neolitik konut ve kamu yapıları kadar, Paleolitik dönemde göçebelerce sığınılan

mağaralar ve ağaç kovukları gibi mekanlar da dahil edilebilir. Ancak Neolitik dönemdeki durum, mevcut bir hacme sığınmanın ötesine geçerek mimari ile mekan tanımlama (İng. “architecturally modified environment”) uğraşına dönüşmüş görünmektedir.

Amerikan psikolog Abraham Maslow’un herkesçe bilinen “İhtiyaçlar Piramidi” teorisine [26] (Şekil 1.2) göre, en alt basamak fizyolojik ihtiyaçlardan oluşmaktadır. Yemek içmek, üremek ve uyumak şeklinde özetlenebilecek bu alt basamaktaki ihtiyaçlar; hayatta kalmak adına diğerlerinin tümünden daha kritik konumdadır. Mimariyi bir gereksinim olarak işlevlendirebilecek güvenlik ihtiyaçları ise piramidin ikinci basamağındadır. Alt basamaktakilerin tümünü karşılamış ve hayatta kalmış, yarına çıkmış insan bu sefer de güvenliğini sağlayarak bir sonraki güne de çıkışını garantilemek isteyecektir. Buraya kadarki gereksinimler, tüm canlılarla paylaştığımız cinstendir. Besin ve üreme ihtiyaçlarını karşılayan tüm canlılar, güvenlik ihtiyacına yanıt aramaya başlarlar. Zira; okyanusta oluşan ilk hücrenin edindiği yarı geçirgen zardan, dokumacı kuşların bohça biçiminde ördükleri yuvalarına, ağaç kabuk ve reçinelerinden labirent biçimindeki devasa karınca kolonilerine kadar geniş bir yelpazede örneklenebileceği üzere; tüm canlılar hayatta kalmak adına kimi zaman buldukları, kimi zaman da ürettikleri korunaklara sığınır.

Şekil 1. 2 Maslow’un İhtiyaçlar Piramidi [27]

Biyolojik sınıflandırmada yakınımıza konumlandırılan hayvanların bir kısmı bizim gibi bilişsel öğrenme sergileyebiliyorsa da insanı diğer canlılardan ayıran özellikleri; sembolik işaretlere dayalı bir dil kullanması, bu dile dayanan soyut düşünce sistemiyle kültür oluşturmaları ve kültürlerin toplamıyla da uygarlık kurmasıdır. Tam bu noktada, insanın fiziksel sığınaklar kadar kültürel korunaklara da ihtiyaç duyduğu yorumu getirilebilir [28]. Öyle ki insan varlığını, fiziksel korunakları olan sığınaklarını; kültürel korunaklar olan dil, şehir, ülke, giysi, para birimi, yaşam tarzı, milliyetçilik, dindaşlık, siyasi ideoloji, hemşehrilik, futbol takımı taraftarlığı gibi sayısız kavramla da destekler. Böylece, ortak bir mite inanan çok sayıda yabancı, başarılı bir iş birliği yapmış olurlar ve korunakları kuvvetlenmiş olur. Fiziksel korunaklar; Neolitik ön kentler, Orta Çağ'daki heybetli kaleler, milyonun üzerinde nüfusa sahip metropoller, endüstri sonrasının yüksek duvarlı ve güvenlik kameralı toplu konut siteleri şeklinde; kültürel korunaklar ise savunma sanatları, savunma bakanlıkları, anti virüs sistemleri, sağlık sigortaları şeklinde sonsuz sayıda çoğaltılabilirler.

Tekrar mimariye dönmek gerekirse; bütün bu ihtiyaçlar sisteminde mimarinin ilgilendiği kısım fiziksel korunakların nasıl karşılandığıdır. Genel kabul, insanların öncelikle çevrenin sağladığı doğal sığınaklara, mağaralar ve ağaç kovuklarına yerleştikleridir. Bunların yetmediği durumda da yine çevrenin sağladığı malzemeden kurguladıkları barınakları mesken tutmuşlardır. Üzerine bastığımız gezegen; kutuplardan bozkırlara, çöllerden yağmur ormanlarına kadar değişik iklim kuşaklarına ev sahipliği yapmaktadır ve insan bu bölgelerin tamamına, uyum sağlamak için gerekli biyolojik evrimi sağlamadan yayılmıştır. Uyumu ise; biyolojik eksikliğini kapatacak şekilde giysi ve yapı çözümleri ile sağlamışlardır. Bu iklim çeşitliliği; buz, saz, kamış, hayvan derisi, kerpiç, ahşap, taş, metal gibi çok farklı yapı malzemeleri sağlamaktadır. Zaman içerisinde; bulunduğu coğrafyaya göre edindiği yapı malzemesini işlemekte ustalaşan toplumlar, bir yandan da oluşturdukları kültür ile yörenin malzemesine özgü yapı tekniği geliştirmişlerdir. Belirli bir bölgede, edinilebilen malzeme ve tecrübe edilen teknik ile ortaya konulan yapı etkinliğine vernaküler mimarlık denir.

Barınma ihtiyacı duyan insan, biyolojisi ile makro çevresi arasında bir ara çevre yaratmak zorundadır. Bu çevre yaratma eylemi de diğer canlılardaki gibi içgüdüsel değil; tamamen bilişsel bir alt yapı ile oluşmaktadır. Günümüze göre kısıtlı kaynaklarına

rağmen ilkel insanlar dahi, zaman zaman acımasızlaşan iklim problemleri karşısında bile varlığını sürdürecek ortamı yaratma performansını göstermede çoğunlukla günümüz mimarlarını geride bırakacak derecede başarılı çözümler üretmişlerdir. Bu üstünlüğün gerekçesi büyük ölçüde, doğayı modern insan gibi mücadele edilecek değil; bilakis uyum sağlanması gereken bir varlık olarak algılamış olmalarındandır. Ancak vernaküler mimariyi tümüyle geçmişe ait bir kavram olarak düşünmek yanlıştır. Günümüzde de insan fiziki çevresinin tümü mimarlar tarafından oluşturulmamaktadır. Toplam sayı içerisinde mimarların payı %8 civarındadır. Ezici çoğunluktaki yapı etkinliği günümüzde de vernaküler mimarlık ürünü olarak karşımız çıkmaktadır. Neolitik yapıları da tüm bu kavramsal çerçeve içerisinde değerlendirmek gerekmektedir. Neolitik konut yapıları, vernaküler özellikleri olan fiziksel sığınaklardır. Neolitik kamusal yapılar ise işlevine göre; ahlak, saygı, aidiyet gibi ihtiyaçlar üzerinden piramidin üst kısımlarında kendilerine yer bulabilirler.

Öte yandan; Neolitik yapılar üzerine yürütülen böylesi araştırmalar, salt mimarlık tarihi bilgisi üretmekten çok daha nitelikli bir kimliktir. Öncelikle, tıpkı vernaküler yapıları gibi insan gereksinimleri ile daha doğrudan ilişkilerle şekillenmiş Neolitik yapılardan öğreneceklerimiz; tüm kavramların birbirine karıştığı, emrimizdeki yüksek teknoloji ve emrinde olduğumuz vahşi kapitalizmin gerçeklerince yönetilen güncel dünyadaki kimliksiz mekanlardan oluşan yapılı çevrelere bir insani alternatif sunabilirler. Ayrıca da, uygarlığımızın bir başka gezegene yerleşmenin şafağında olduğu 21. yüzyılın başlarında, böyle bir tartışma ortaya atmak anlamlıdır. Kurulacak sığınak yapıları (Şekil 1.3) için “Regolit” de denilen Mars toprağının işlevlendirilmesi gündemdedir, bu durumda Mars yapıları da vernaküler bir kimlik kazanmaktadır ve toprağı bir yapı malzemesi olarak yorumlayışımız Neolitik döneme kadar uzanır. Bu açıdan bakıldığında, Neolitik mimarisi üzerine yürütülen akademik çalışmalar, yakın gelecekte bambaşka bir gezegendeki yapıların tasarımına da ışık tutabilecek niteliktedir.

Şekil 1. 3 Mars'ta kurulacak vernaküler yapı prototipi [29]

Mimarlık tarihindeki diğer yapıların yanında Neolitik'i değerlendirmenin bir dezavantajı; yapıların özgün işlevleri ile kullanıldıkları dönemin fotoğraf teknolojisini binlerce yıl gerisinde olduğu gibi, kitabesi olan tarihi yapıların aksine herhangi bir soyut kayıt biçimi de önermiyor olmalarıdır. Günümüzdeki anlayışla, seslerin soyut karakterlerle temsil edilmesine dayalı alfabe Sümer'deki çivi yazısı (cuneiform) ile başlamıştır. Şanslı sayılabiliriz ki, Sümer'den önceki bir başka kayıt biçimi olan ve çoğunlukla soyut olmayan karakterlere dayalı hiyeroglif sistemlerinin bir kısmı çözülebilmiştir. Buradan hareketle; henüz çoğunlukla bezeme şeklinde değerlendirmek durumunda olduğumuz Neolitik dönemdeki donatıların da bir anlatı, bir kayıt kaygısı güderek kurgulandıklarını değerlendirebiliriz. Ancak bunların çoğunlukla çözülemediği günümüz şartlarında, Neolitik yapıların özgün hallerinde nasıl bir biçim, malzeme ve yapım tekniğine; kısaca nasıl bir mimariye sahip oldukları konusunda bizi ancak kazı raporları ve restitüsyonlar desteklemektedir. Restitüsyon; kısmen ya da tümünden tahrip ya da yok olmuş yapıların, özgün işlevi ile kullanıldıkları ya da tarihin bir noktasındaki durumlarının, belgeler ve varsa fotoğraflardan hareketle, mimari ifade teknikleri olan plan, kesit, perspektif çizimleri, maket ya da bilgisayar modeli ile anlatımıdır.

Ancak restitüsyonlar da birtakım sorunlar taşımaktadır. Her şeyden önce, restitüsyon çalışmaları öznel kimliktedir ve veriler kadar tahminlere de dayanmaktadır. Ayrıca, Anadolu'daki buluntu yerleri için hazırlanmış söz konusu çalışmaların; kazılarda Neolitik döneme ait yapılar çoğunlukla temel düzeyinde ortaya çıkarıldıklarından, tamlama

niteliğinde birer canlandırma oldukları bilgisi de elde tutulmuştur. Öte yandan, her çizim bir anlamda soyutlamadır ve gerçeğin tam kendisi değildir. Tam bu noktada, mimari bir perspektif ile, restitüsyonların geçerliliği; yine çoğunlukla arkeolojik veriler göz önünde bulundurularak sorgulanabilir durumdadır. Bu çalışmanın amacı özetle; Neolitik Anadolu buluntu yerlerinden araştırma çapı ile öne çıkanları için düzenlenmiş restitüsyon çalışmalarının, konuya ilişkin bilimsel yayınlarda ortaya konmuş mimari veriler ile tutarlılığını denetlemek ve her bir buluntu yeri için aynı bilimsel veriler ışığında doğruya en yakın restitüsyonunu sunmaktır.

1.3 Hipotez

Çalışmanın varsayımı; Göbeklitepe, Çayönü, Aşıklıhöyük ve Catalhöyük için düzenlenmiş restitüsyon çalışmalarının, kazı raporları gibi bilimsel yayınlarda ortaya konmuş mimari veriler ile bazı noktalarda örtüşmeyip daha çok kişisel yargılarla şekillendikleri üzerine kurgulandıklarıdır. Sonuçta; kazı raporları ışığında her dört buluntu yeri için en doğru restitüsyonlar önerilmiştir.

BÖLÜM 2

NEOLİTİK DÖNEM

Sosyal bilimlerde dünyanın ve uygarlığın geçmişini zamanlara ayırarak inceleme eğilimi vardır. Coğrafyacılar, gezegenin geçmişini jeolojik devir ve çağlara ayırarak incelemektedirler. Gezegendeki insan varlığı ile ilişkilendirilebilecek olan son devir Kvarterner, bu devrin içindeki iki çağ da Pleistosen ve Holosen'dir¹. Anatomik modern insan (Homo sapiens), "Buzul Çağı" olarak da bilinen Pleistosen'de ortaya çıkmıştır [31]. Holosen ise, Pleistosen'in bitiminden günümüze kadar olan dönemdir².

Tarihçiler ise, yazının yaygınlaşmasını merkeze almışlar ve bundan öncesine, bir başka deyişle kayıt altına alınamamış döneme "tarih öncesi" ya da "prehistorya" demişlerdir. Arkeoloji ve benzeri alanlarda ise; insan tarih öncesini kendi alet yapım teknolojilerinden hareketle, "Taş", "Bronz" ve "Demir" isimleri ile ardışık üç döneme ayırarak incelemek eğilimi vardır³. Bilim dünyasında bu isimler ile kabul gören çağlar, alt kısımlara bölünerek de incelenmektedir. Sözelimi, "Paleolitik" (Eski Taş Çağı, Yontma Taş Devri) ve "Neolitik" (Yeni Taş Çağı, Cilalı Taş Devri), Taş Devri'nin alt

¹ Kvarterner ya da Dördüncü Devir, Uluslararası Stratigrafi Komisyonu'nun (ICS) kabul ettiği jeolojik zaman çizelgesine göre yaklaşık son 2,5 milyon yılı kapsayan jeolojik devirdir. Kuaterner'in ilk kısmı olan ve günümüzden 12,000 yıl öncesine kadar süren Pleistosen, gezegendeki son ardışık buzullaşmaların yaşandığı dönemdir. Son buzullaşmanın bitiminden günümüze kadar olan Holosen ise sıcaklığın yükseldiği dönemdir [30].

² Günümüzde, popüler bir coğrafi terim olarak "Antroposen Çağı" kavramı da bilim çevrelerinde yer kazanmaktadır. Bu kavram; insanın, gezegenin ekosistemini ciddi şekilde tehdit eden küresel etkisini ifade etmek adına öne sürülmüştür. Holosen'den sonraki coğrafi çağ olarak resmen kabul edilmesi tartışılmaktadır. Kavram, Hollandalı kimyager Paul Crutzen tarafından 1980'lerde yaygınlaştırılmıştır [32].

³ Taş, Bronz ve Demir çağları ilk kez, 1820 ve 1830'larda etkinlik gösteren Danimarkalı arkeolog Christian Jürgensen Tomsen tarafından adlandırılmışlardır [2].

kısımlarıdır¹. İlkel kayıt biçimlerinin Neolitik'e, bilindik anlamda yazının da Bronz Çağı'na rastlamalarına rağmen; tarih öncesinin bitiminin yazının yaygınlaşmasına bağlandığı kabul edilmektedir.

Çizelge 2.1'de, adı geçen coğrafi ve tarihi dönemlerin ilişkileri, yaklaşık tarihlemeleri ile birlikte görülmektedir. Çizelgede verilen tarihler; söz konusu devirlerin, farklı coğrafyalarda farklı tarihlerde deneyimlemelerinden dolayı çok sayıda kaynaktan ortalama alınarak oluşturulmuştur. Bu deneyimlerden özellikle yazının yaygınlaşması için MÖ 1200 ile MÖ 600 arasında değişkenlik gösteren tarihlemelerin önerilmesi, bir ortalama tutturulmasını zorlaştırmaktadır.

Çizelge 2. 1 Coğrafi ve tarihi dönemlerin ilişkileri

Coğrafi		Tarihi			Tarihleme (Yaklaşık)
Kvarterner	Pleistosen	Tarih öncesi	Taş	Paleolitik	2,6 MYÖ – M.Ö. 10,000
	Holosen			Neolitik	M.Ö. 10,000 – M.Ö. 3500
			Bronz		M.Ö. 3500 – M.Ö. 1000
			Demir		M.Ö. 1000 – Yazının yaygınlaşması
	Tarih			Yazının yaygınlaşması – Günümüz	

Taş Devri'nin ilk kısmı olan Paleolitik, yaklaşık 2,6 milyon yıl önceki bilinen ilk ilkel taş alet kullanımı ile yaklaşık MÖ 10,000 yakınlarındaki Son Buzul Çağı'nın bitimi arasındaki dönemdir [33] ve tarih öncesinin %95'ini kapsar [34]. Arkeolojik (tarihi) Paleolitik, tarihleme açısından büyük oranda jeolojik (coğrafi) Pleistosen Çağ ile örtüşmektedir

¹ İngiliz arkeolog ve antropolog John Lubbock, 1865'teki, "Tarih Öncesi Zamanlar" (İng. "Pre-historic Times") isimli kitabında Taş Devri'ni "Paleolitik" ve "Neolitik" olarak ilk kez ikiye ayırmıştır [3]. Literatürde Taş Devri ile ilişkilendirilmiş diğer terimler ise; Paleolitik ve Neolitik arasında geçiş dönemi olarak "Mezolitik", Mezolitik'e denk ancak Yakındoğu için kullanılan "Epipaleolitik", adından anlaşılacağı üzere ön Neolitik dönem olan "Protoneolitik", Neolitik ve Bronz Çağı arasında bir geçiş olan "Bakır Devri" ve buna denk "Kalkolitik" olarak sıralanabilirler.

[35]. “Paleolitik” sözcüğü, Yunanca “eski” anlamındaki “palaios” ve “taş” anlamındaki “lithos” sözcüklerinden türetilmiştir. Gerçekten de dönemin öne çıkan özelliği yontma taş aletlerin kullanımıdır¹. Bu dönemde; insanların küçük göçebe ekipler halinde yaşadığı, ekonominin ise avcılık–toplayıcılık tabanlı olduğu düşünülmektedir [36]. İnsanlığın Afrika’dan çıkışının, ilk ateş denetiminin, ilk pişirmenin ve ilk giysi kullanımının bu döneme rastladığı kabul edilmektedir. Bunlar gibi yeni teknolojilerin Sapiens türünün nüfusunda artışa neden olduğu ve bu teknik ve sayısal üstünlüğün Neandertal başta olmak üzere diğer insan türleri neslinin tükenmesini hızlandırdığı da düşünülmektedir. Öte yandan, kurtların evcilleştirilerek köpeklerle dönüşmesi de Paleolitik döneme rastlamaktadır. Avcı ekonomisi için ideal bir müttefik edindiren bu çaba, Neolitik’ten önceki tek evcilleştirme girişimidir. Paleolitik’in sonuna doğru, ilginç bir şekilde; mağara resimleri, taş oymaları ve ziynet eşyaları gibi sanat eserleri ve ölü gömme kültü ile dinsel-büyüsel ayinler gibi inançsal etkinlikler görünmeye başlamıştır [37], [38]. Ocak ve ilkel “barınaklardan oluşan avcı-toplayıcı kampları gibi mimariye ilişkin en erken unsurlar da bu döneme tarihlenmektedir.

Taş Devri’nin ikinci ve son kısmı olan Neolitik ise yaklaşık MÖ 10,000 yakınlarındaki Holosen dönemin başlangıcından yaklaşık MÖ 3500’lerdeki metalürjinin yaygınlaşması, başka deyişle Bronz Devri arasındaki dönemdir. Öncülü “Paleolitik” gibi “Neolitik” sözcüğü de Yunanca “lithos”un önüne bu sefer “yeni” anlamındaki Yunanca “neos” sözcüğünün gelmesi ile türetilmiştir. Neolitik döneme insan türlerinden sadece Sapiens’in erişebildiği ve diğer türlerin soyunun Paleolitik’te tükendiği kabul edilmektedir [39].

Yarım asır öncesine kadar, tarihçiler ve arkeologlar Neolitik dönem için, “avcı-toplayıcıdan yerleşik-üreticiye geçiş” şeklinde fazla basite indirgenmiş görüşlere sahip idiler. Gerçekten de erken Neolitik araştırmaların genelinde “tarım” ön plana çıkarılmakta ve yerleşik hayata geçişle ilgili süreç ve koşullar ile sosyal dönüşümler

¹ Paleolitik ile ilgili çıkarımlar büyük oranda dönemden kalma taş gereçler üzerinden tahminlerle yapılmaktadır. Bir başka yaklaşım ise günümüzün avcı-toplayıcı toplumları üzerinden yapılan çalışmalardır. Ancak, günümüz avcı-toplayıcılarının tarıma elverişsiz topraklarda ve görece zor iklim koşullarında kaldıkları ve bir şekilde etraflarındaki tarım ve sanayi toplumlarından etkilendikleri göz önünde bulundurulmalıdır.

ikinci plana itilmektedir [40]. 1950’li yıllardan başlayarak ortaya konmuş öncü çalışmalar ile “besin üreten erken yerleşik toplumlar” görüşü konusunda bildiklerimiz derinleşmiş; özellikle son dönemlerde bu insanların yaşantıları, mitleri, sembolleri, törenleri, toplumsal ilişkileri, yapıları gibi unsurları üzerine sayısız çalışmalar yapılmaya başlamıştır [13]. Öyle ki Neolitik, geniş anlamı ile yeni bir yaşam biçiminin oluşturulduğu; gıda depolaması ve tarıma bağlı orak ve öğütme taşı gibi gereçlerin üretilmesinin yanında daha ileri düzeyde konut, yeni yaşama bağlı ambar [41] ve kült çevresi [13] kimliğinde yapılarının türetilmesi gibi somut ve bir önceki ekonomiye kıyasla değişmiş çalışma kavramına yaklaşım, cinsiyet rollerinin belirginleşmesi, inançsal etkinlik ve törenlerin vurgulanması gibi soyut unsurlardan oluşan geniş çaptaki kültürel öğeleri kapsamaktadır.

Kaldı ki “Neolitik” adlandırmasının dahi, bu kültürün karmaşıklığını itibarsızlaştıran ve alet endüstrisine fazla önem veren bir yaklaşım olduğu yönünde de eleştiriler geliştirilmiştir [11]. Neolitik, adından hareketle cilalı taş endüstrisi karakteristiği göstermekle birlikte; daha önce belirtildiği gibi, uygarlık tarihindeki belirgin dönüşümlerin de yaşandığı dönemdir. Bu dönüşümlerden öne çıkanları; tarımsal (bahçecilik ve hayvancılık) etkinliklerin başlamasının yanında, seramik üretiminin ortaya çıkışı ve yerleşik hayatın yaygınlaşması sonucu mimari yapılardaki belirginleşme olarak üç başlıkta incelenebilirler [42].

2.1 Tarım

Neolitik’teki dönüşümlerden bilim çevrelerince merkeze alınmış ve bir şekilde diğer dönüşümlere yol açmış olanı, daha önce de değinildiği gibi tarımsal etkinliğin başlamasıdır. Besin edinme ekonomisindeki bu köklü değişiklik literatürde uzun süre “devrim” olarak adlandırılmıştır. Son dönemde, bunun ani değişim anlamında bir devrimden çok sürece yayılmış bir deneyimleme olduğunun üzerinde durulmakla birlikte; işleyişi nasıl olursa olsun, önemi yadsınmamaktadır. Öyle ki bugün, tüm ileri teknolojiye rağmen, tüketilen besinlerin %90’dan fazlası Neolitik’in sonuna kadar evcilleştirilen bitki ve hayvan türlerinden sağlanmaktadır [43].

“Tarım” sözcüğü, sözlüklerde “insan yaşamını sürdürmek ve iyileştirmek için kullanılan besin, endüstriyel hammadde, biyoyakıt ve diğer ürünlerin üretimi için hayvan, bitki ve

mantar¹ yetiştiriciliği. Üretimin yanında ürünlerin kalite ve verimlerinin yükseltilmesi, uygun koşullarda korunması, işlenip değerlendirilmesi ve pazarlanmasını kapsayan uğraşlar; ziraat, çiftçilik” olarak karşılanmaktadır². Tarım kısaca, öncelikli olarak besin üretmek adına bitki ekimi (bahçecilik) ve hayvan güdümü (hayvancılık) uğraşlarının toplamına verilen isimdir³.

Pleistosen’deki Son Buzul Çağı’nın sonundan beri sürekli yerleşim gören Akdeniz’in doğu kıyıları olan Levant bölgesinde; Holosen’in başında bölgesel iklim iyileşince ve uygun fiziksel çevre ortaya çıkmaya başladıkça, arkeologlarca tespit edilmiş bir dizi Epipaleolitik geçiş kültürleri doğmuştur. Bunların sonuncusu olan Natuf kültürü; geleneksel kabullere göre, başlangıç halindeki tarımsal ekonominin en yakın temsilcisi olarak görülmektedir [45]. Natuf bölgesinde, tarımsal etkinliği ispatlar gereçler keşfedilmiştir (Şekil 2.1).

Şekil 2. 1 Natuf kültüründen orak örnekleri [46]

¹ Mantarın, biyolojik sınıflandırma biliminde (taksonomi) ilk kez bitkilerden ayrı bir âlem olarak değerlendirilmesi Amerikan bitki ekoloğu Robert Whittaker tarafından 1969’da yapılmıştır [44]. Günümüzde de bu ayrım kabul görmektedir. Yine de “bitki ve hayvan” ifadesi türleri anlatmakta yeterli görünmektedir.

² Tanım; Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük ve Oxford Sözlüğü başta olmak üzere; farklı sözlük ve ansiklopediler kullanılarak oluşturulmuştur.

³ Bu durumda, dilimize yerleşmiş “tarım ve hayvancılık” ifadesinin tartışmalı olduğu da öne sürülebilir durumdadır.

2.1.1 Neolitik Devrim

Tarıma ne şekilde başlandığı sorunsalına çözüm olarak sunulan hipotezlerden, Avustralyalı arkeolog ve filolog Gordon Childe'nin öne sürdüğü "Neolitik Devrim"; döneme ilişkin bilim çevrelerince uzun süre merkeze konumlandırılan, son dönemde yapılan yeni keşiflerden sonra ise sıklıkla eleştirilere hedef olan bir önermedir. Childe bu kavramı, 1936 tarihli "Kendini Yaratan İnsan" (İng. "Man Makes Himself") isimli çalışmasında önermiştir [4]. Bu çalışmasında Childe, uygarlık tarihindeki devrim ölçütlerini sıralamış ve birinci devrimi tarım, ikinci devrimi kentleşme ve üçüncü devrimi endüstri tabanlı olarak belirlemiştir.

Childe, Bereketli Hilal'in¹ (Şekil 2.2) Levant tarafında; bugünkü Filistin'de barınak olarak kullanılmış mağaralarda orak bulunmasının Natuf kültürü ile tarımın başladığına işaret ettiğini aktarmıştır. Ona göre, besin üretim ekonomisinin kurulduğu dönem, Holosen'in başındaki iklim krizinin de baş gösterdiği dönemdir. İsmi Genç Dryas² olan bu iklim krizi süresince, Atlantik'ten gelen ve yağmur taşıyan düşük basınç, Kuzey Afrika ve Arap Yarımadası'ndan Avrupa'ya kaymıştır ve terk ettiği bölgelerde kuraklık ortaya çıkmıştır [48]. Kurak dönemde av hayvanları da insanlar gibi giderek azalmakta olan su kaynakları ve vahalara toplanmıştır. Kaçamayacak ve fakat yenemeyecek kadar da zayıf düşmüş hayvanlar, aralarındaki besin paylaşımı tabanlı iş birliği sonucu insanlarla beraber yaşamaya alışarak evcilleşmişlerdir.

¹ Tanım ilk kez; Amerikan arkeolog, Mısır bilimci (Ejiptolog) ve tarihçi James Henry Breasted tarafından 1914'te kullanılmıştır [47].

² İsim, polenlerinin bu iklim krizini atlatabildiği anlaşılan beyaz dağ gülünden (Lat. dryas octopelata) gelmektedir [49].

Şekil 2. 2 Bereketli Hilal Haritası¹

Sonrasında; seramik başta olmak üzere zanaatlardaki bilgi birikimi ile ticaret üzerine kurulan toplumlar arası temas ve bilgi alışverişinin, zamanla sosyopolitik ve dinsel-büyüsel donatılar ile de zenginleşerek ikinci bir devrime zemin hazırladığını düşünen Childe, organize inanç sistemleri ve devlet örgütlenmesine sahip kalabalık kentlerin bu şekilde ortaya çıktıklarını önermektedir. Üçüncü devrim olan endüstriyel atılım da aynı şekilde kentlerde ortaya çıkan ekonomik ve sosyal gelişimlerden kaynaklanmaktadır.

Son dönemde, “Neolitik Devrim” görüşüne yönlendirilmiş farklı eleştiriler gündeme gelmiştir. Bunlardan bazıları; organize inanç sistemlerinin gelişmesi için yerleşik hayata geçilmiş olmasını, yerleşiklik için ise tarımsal üretimin başlamış olmasını önkoşul olarak ileriye sürmesi üzerinedir. Bu eleştirileri haklı çıkaracak şekilde; son dönemdeki çalışmalar ile Neolitik’in tarım öncesi dönemine tarihlenen avcı-toplayıcı yerleşik köyler ve göçebe ya da yerleşik avcı-toplayıcılar tarafından inşa edilmiş, zaman zaman “tapınak” olarak da adlandırılan kamusal nitelikte yapılar ortaya çıkarılmıştır. Daha önce sözü edilen bir diğer eleştiri olan devrim yerine yavaşça deneyimlenen dönüşüm görüşünden hareketle de son dönem literatüründe “Neolitik Devrim” tanımı yerine tasarlanmış “Neolitikleşme (ya da “Neolitizasyon”)” ifadesi yaygınlaşmaktadır [50], [51], [52], [53].

¹ Şekil, yazar tarafından https://commons.wikimedia.org/wiki/File:BlankMap-World6,_compact.svg [Erişim Tarihi: 2 Kasım 2016] bağlantısındaki görsel taban alınarak oluşturulmuştur.

Tarımın başlangıcına dair ikinci önemli önerme Amerikan antropolog ve arkeolog Robert John Braidwood tarafından 1948 yılında yapılan “Hilly Flanks” hipotezidir [5]. “Tepelik Taraflar” şeklinde karşılanabilecek bu ifade ile Bereketli Hilal’in kuzeyinde kalan Toros ve Zagros Dağları kastedilmektedir. Bu hipotezin coğrafyası gibi kurgusu da “Neolitik Devrim” ile ters düşmektedir. Bu kurguda tarım ancak, bugünkü çiftlik hayvanlarının yabani atalarının yaşam yeri olarak gösterilen ve nehir yataklarının bolca bulunduğu bereketli bir coğrafyada; sulama gibi gelişkin bir teknolojiye gerek duymadan gelişebilir durumdadır. Braidwood ayrıca, “Neolitik Devrim” ifadesine de karşı çıkmış; bunun yerine “İlk Tarımcı Köy Toplulukları” ifadesini tercih etmiştir [54].

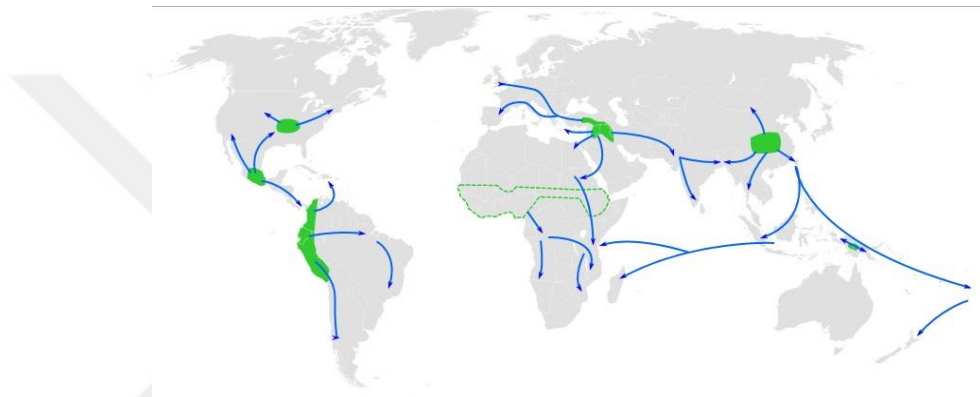
Tarımın başlangıcına dair bu ikiliden başka hipotezler de geliştirilmiştir¹. Araştırmacılar coğrafyayı değiştirdikçe, alışlagelmiş kuramların da geçerliliği kaybolmaya başlamıştır. Öyle ki; av hayvanlarının bol bulunduğu bölgelerde, insanların tahıl olmadan da yerleşik hayata geçebildikleri ve sürekliliği olan köyler kurabildikleri ortaya çıkarılmıştır. Böyle bir kabul ile birlikte, artık “ilk tarımcı köyler” tanımının da Neolitik’in başlangıcı için yeterli olmadığı; daha önce de değinilen “avcı-toplayıcı köyler” gibi yeni bir kavramın düşünülmesi gerektiği yönünde de görüşler mevcuttur [55].

Tarıma geçişe dair bu düşüncelerin tümü “itme ya da çekme” (İng. “push or pull”) modellerinde toplanabilirler [56]. Başka bir deyişle, avcı-toplayıcılar ya iklim değişimi ve nüfus baskısı ile çiftçi olmaya zorlanmışlardır [58], [59], [60], [61] ya da tarımın ekonomik getirileri ile düşük riski gibi cezbedici nedenlerle ve kendi istekleri ile bu seçimi yapmışlardır [62], [63]. Bu kurguların hepsinin kendince geçerli verilere dayandırıldıkları varsayımından hareketle uygarlığın birden çok yöntemi olabileceği düşünülebilmektedir.

İnsan, oldukça uzun süren avcı-toplayıcı döneminde; tropik bölgeden kutuplara, su kenarlarından yüksek dağlık bölgelere kadar tüm iklim bölgelerine yayılmış ve bölgeye özgü farklı davranış biçimleri oluşturmuş tek canlı türüdür [55]. Eskiden akademisyenler tarımın güneydoğu Türkiye, batı İran ve Levant ile sınırlı, Bereketli Hilal

¹ Tarımın nasıl başladığına dair diğer hipotezlere örnek olarak Brian Hayden’in “Ziyafet” modeli, Carl Sauer’in “Demografi” teorisi, David Rindos’un “Evrım” teorisi, Leonid Grinin’in çalışmaları, Andrew Moore’un çalışmaları ve diğer çok sayıda varsayım sıralanabilir [57].

(Anadolu Platosu da katıldığına “Yakındoğu”) denilen tek bir bölgeden başlayarak dünyaya yayıldığı inancında iken; günümüzde tarımın dünyanın birden çok bölgesinde, endemik türler üzerinden ve birbirinden bağımsız olarak başladığı görüşü ağırlık kazanmaktadır (Şekil 2.3). Sözelimi; Yakındoğu’da arpa, buğday ve keçi evcilleştirilmekte iken, Çin’de pirinç ve domuz, Güney Amerika’da patates ve lama, Orta Amerika’da mısır, Yeni Gine’de ise şeker kamışı ve muz evcilleştirilmiştir. Avustralya, Alaska ve Güney Afrika’da tarımın ortaya çıkmamasının nedeni ise bu bölgelerin endemik türlerin evcilleştirilmeye uygun olmamaları ile açıklanmaktadır [43].

Şekil 2. 3 Tarımın bağımsız olarak başladığı merkezler ve yayılma rotaları haritası [64]

Her ne kadar tarımın başladığı tek yer olduğu görüşü terkedilmişse de arkeolojik buluntular ve çeşitli DNA çalışmaları kadar dilbilimsel çalışmalarla [65] da desteklenen bu çok merkezli modelin içinde de Yakındoğu; bitki ve hayvan evcilleştirilmesinin gerçekleştiği hem en eskiye tarihlenen bölge olma özelliğini korumaktadır, hem de en geniş alanda kültürel etkisi olanıdır [66]. Birçok bitkinin ekime elverişli olmasına rağmen günümüze erişebilen kültür birikiminde en büyük pay sahibinin arpa ve buğday olduğunu öne sürerek bu görüşe katılan Childe de öneriyi, bu ekinlerin üretimindeki çabaya oranla yüksek verimli olmaları, besin güçlerinin yüksek olması ve tohumlarının kolay saklanması gibi sebeplerle desteklemektedir [4]. Ayrıca Yakındoğu, Neolitik dönüşümlerin en ayrıntılı olarak incelendiği de bölgedir. Tüm bu görüşlerde, tarımın Avrupa’ya bu merkezden (ve Anadolu rotası üzerinden) yayılmış olmasının da etkisi olmalıdır.

2.1.2 Yakındoğu

Yakındoğu (İng. “Near East”, Fra. “Proche-Orient”), kabaca batı Asya’yı (zaman zaman Mısır dahil) ifade eden coğrafi terimdir. Farklı akademik zeminlerde ifade ettiği bölge değişken olmakla birlikte, zamanında en geniş sınırlarında Osmanlı Devleti’ni ifade etmek için de kullanılmıştır. Günümüzde siyasi anlamda yaygınlığını yitirmiş ve yerini “Ortadoğu” (İng. “Middle East”, Fra. “Moyen-Orient”) ifadesine terk etmiş olmasına karşılık; bilim, özellikle de arkeoloji çevrelerinde hâlâ kullanılmaktadır.

Arkeolojideki güncel kullanımı ile Yakındoğu; güneydoğu Anadolu ve kuzey Suriye (“Altın Üçgen”¹), Fırat ve Dicle Nehirleri arası (Mezopotamya) ile batı Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail ve Filistin’i (Levant) kapsayan “Bereketli Hilal” (Geleneksel Bölge) ve çoğunlukla Orta Anadolu’daki arkeolojik buluntuları kapsayan ifade olan “Anadolu Platosu” şeklinde iki parçalı bir coğrafyayı kastetmektedir (Çizelge 2.2).

Çizelge 2. 2 Yakındoğu bölgesinin alt bölümleri

Yakındoğu					
Bereketli Hilal (Geleneksel Bölge)			Anadolu Platosu (Orta Anadolu)		
Levant	Mezopotamya	“Altın Üçgen”			
		Kuzey Suriye			Güneydoğu Anadolu

Akademik çevrelerde uzunca bir süre, güney Levant’ın Neolitikleşme sürecinin geçtiği ana bölge olduğu düşüncesi hakimdi. Bu düşüncenin özetle, yabani tahıla dayalı toplayıcılık ve avcılık (balıkçılık dahil) yapan Natuf kültürün, iklim zorlaması sonucu erken bir dönemde (Seramiksiz Neolitik A) tarıma yöneldiğini önerdiği hatırlanmalıdır. Ancak bu model içinde bazı sorunlar barındırmaktadır [23]. Birincisi, tarımın hemen öncesinde ana geçim kaynağı olan yabani tahıllar Genç Dryas’ta kıtlaşmamıştır. Dolayısıyla tarım için iklime dayalı bir zorlanmadan bahsedilmesi güçtür [69]. İkincisi ise, ilk evcil ürünlerin daha çok güneydoğu Türkiye’de bulunması ve daha geç bir

¹ İfade ilk kez, Polonyalı arkeolog Stefan Karol Kozłowski ve Fransız arkeolog Olivier Aurenche tarafından, “Yakındoğu’da Neolitik’in Doğumu” (Fra. “La Naissance du Néolithique au Proche-Orient”) isimli çalışmada kullanılmıştır [67] [68].

döneme (Seramiksiz Neolitik B) tarihlenmesidir [70]. Bazı arkeologlar bundan hareketle Altın Üçgen'i tarımın başladığı yer olarak gösterse de çoğu araştırmacı artık Yakındoğu'nun hemen tamamında görece yavaş bir dönüşüm ile Neolitikleşme süreçlerinin gerçekleştiği konusunda fikir birliğindedir.

Anlaşılabacağı üzere; son dönemde yapılan keşifler ile, Yakındoğu çekirdek bölgesinin sınırları, Orta Anadolu'yu da içine alacak şekilde genişletilmiştir [55] (Şekil 2.4). Denebilir ki, dünya ölçeğindeki merkezlerden biri olan Yakındoğu da kendi içinde çok merkezli bir model sunmaktadır. Son dönemde; bu çok merkezli modelin, Yakındoğu Neolitizi'ni kavrayışımızı geliştirecek en uygun model olduğu öne sürülmektedir [71] [72]. Çok merkezli bir Neolitik Yakındoğu anlayışının avantajı; Neolitik buluntuları ile çok özgün bir kimlik sergileyecek olan Orta Anadolu'yu, geleneksel kabuldeki gibi Bereketli Hilal'in bir uzantısı olarak değil; Yakındoğu'nun iç merkezlerinden biri şeklinde bağımsız bir coğrafya olarak ele almamıza olanak sağlamasıdır. Yakındoğu'nun Anadolu dışında kalan Neolitik buluntu yerleri; Filistin'deki Eriha, Ürdün'deki Ain Ghazal, Beida, Ba'ja ve Basta, Suriye'deki Jerf El Ahmar , Ebu Hureyra ve Ain Mallaha ile Irak'taki Kermez Dere'dir.

Şekil 2. 4 Orta Anadolu'yu da içeren Yakındoğu Haritası¹

¹ Şekil, yazar tarafından https://commons.wikimedia.org/wiki/File:BlankMap-World6,_compact.svg [Erişim Tarihi: 2 Kasım 2016] bağlantısındaki görsel taban alınarak oluşturulmuştur.

2.2 Seramik

Neolitik'teki belirgin dönüşümlerden bir diğer önem taşıyanı seramik (çanak çömlek, kap kaçak, İng. "pottery") üretiminin başlamasıdır (Şekil 2.5). Bu dönüşüm özetle, kilin belli aşamalardan geçirildikten sonra ateşte pişirilerek günlük kullanıma kazandırılmasıdır. Öte yandan; seramik üretimi basit bir teknolojik gelişme değildir. Seramik üretiminin başlangıcı, üretim modeline dayalı çiftçi yaşantısının kurumsallaşmasını simgelemesi [73] şeklinde yorumlanarak da literatürde önem taşımaktadır. Öyle ki; Yakınoğu Neolitiği, seramik üretimi merkeze alınarak, "Seramiksiz Neolitik" ("Aseramik", "Akeramik", "Çanak Çömleksiz", İng. "PPN", "Pre-Pottery Neolithic") ve "Seramikli Neolitik" ("Çanak Çömlekli", İng. "PN", "Pottery Neolithic") olarak ikiye ayrılarak incelenmektedir¹ (Çizelge 2.3).

Şekil 2. 5 Neolitik seramik örnekleri [74]

¹ Önceleri, fırınlanmış kil kaplar Neolitik dönemin karakteristiği olarak değerlendirilirken; İngiliz arkeolog Kathleen Kenyon, 1952 yılında, yönettiği Eriha kazılarında cilalı taşları bulunan ancak seramiksiz Neolitik tabakaları keşfetmiştir. Literatürdeki isimlendirme buradan gelmekle birlikte Kenyon, eski ve yeni seramiksiz Neolitik tabakaları da (PPNA ve PPNB) isimlendirmiştir. Seramik üretimine bağlı ayrımın sadece Yakınoğu Neolitiği için geçerli oluşu ise, dünyadaki farklı noktalarda gelişmelerin farklı sıralamalarla gerçekleşmesi ve her birin kendi bölgesel Neolitik kültürünü oluşturması yüzündendir. Sözelimi Erken Japon ve diğer Doğu Asya Neolitik kültürlerinde seramik üretimi, tarımsal etkinlikten önceye tarihlenmektedir [75] [76].

Çizelge 2. 3 Seramik kullanımına göre Neolitik dönemin alt bölümleri

Seramiksiz Neolitik	Seramiksiz Neolitik A (PPNA)	M.Ö. 10,000 – M.Ö. 8500
	Seramiksiz Neolitik B (PPNB)	M.Ö. 8500 – M.Ö. 7000
Seramikli Neolitik		M.Ö. 7000 – M.Ö. 3500

2.2.1 Seramiksiz Neolitik (PPN)

Seramiksiz Neolitik'te; yerleşik yaşama geçişin ve buna bağlı köy yaşantısının başlaması ve tarım denemeleri sonucu evcilleşmeye başlayan tahıl ve hayvanların besin edinimine katılması gibi dönüşümlere rağmen, avcılık ve toplayıcılığa bağlı ekonomi hâlâ günlük yaşantının temelini oluşturmaktadır [77]. Tam anlamıyla tarım tabanlı yaşantıya geçiş, ancak bu dönemin sonlarında görülmeye başlamıştır [78]. Ayrıntıya inildiğinde; Seramiksiz Neolitik de kendi içinde A ve B olarak da (PPNA ve PPNB) ikiye ayrılmaktadır¹.

Yaklaşık MÖ 10,000 ile MÖ 8500 yılları arasına tarihlenen [78] Seramiksiz Neolitik A (PPNA), Neolitik kültürün ilk aşamasıdır ve Neolitik'teki önemli dönüşümlerin her biri henüz ilkel düzeydedir. Seçici toplayıcılık gibi ilk evcilleştirme denemeleri yapılmakta, ölü gömme gibi inançsal davranışlar yaygınlaşmaktadır [79]. Yakındoğu'daki yapıları çevreler, bu dönemde dairesel planlı kulübelere dönüşmektedir.

Yaklaşık MÖ 8500 ile MÖ 7000 arasında tarihlenen [78] Seramiksiz Neolitik B (PPNB) döneminin farkları ise daha geniş çapta ve sayıda hayvanın evcilleştirmeye alınması, buna bağlı taş aletlerde gelişmeler, insan topluluklarında birey sayılarının giderek artması ve sayıca artan topluluklarda daha karmaşık ilişkilerin ortaya çıkması olarak görülmektedir. Başka bir deyişle, Seramiksiz Neolitik B dönemine gelindiğinde ilk tarımcı köyler büyümüş, el zanaatlarında uzmanlaşma başlamış, uzak mesafe ticareti, yeni ve daha karmaşık sosyal düzen ve inanç sistemleri görünmeye başlamıştır [80]. Yakındoğu'da bu dönemde dikdörtgen plan şemalı konutlar görünmeye başlamıştır. Bu

¹ Yakındoğu içinde de, Orta Anadolu için Seramiksiz Neolitik A ve B aşamaları geçerli değildir. Bu bölgenin özgün bir Seramiksiz Neolitik geçirdiği düşünülmektedir [82].

mimarinin öne çıkan bir özelliği ise, kireçtaşı ve kilden yapılan sıvanın bitirme malzemesi olarak kullanılmasıdır. Kil sıva kullanımındaki bu uzmanlaşmanın, seramiğin icadına yol açtığı düşünülmektedir [81].

Seramiksiz Neolitik B, literatürde Neolitik kültürün ilk doruk noktası olarak da değerlendirilmektedir. Çünkü gelişmiş tarım ve hâlâ yaygın avlanma sayesinde beslenmenin giderek garanti altına alınmakta ve artı ürün sağlanmaktadır. Aynı şekilde, Seramiksiz dönemin sonu da parlak Neolitik kültürün sonu olarak görülmektedir.

2.2.2 Seramikli Neolitik (PN)

Kil malzemenin mimarlıkta çeşitli biçimlerde kullanılmasına karşın seramiğin yaklaşık MÖ 7000 yıllarından itibaren yapılmaya bağlandığı tespit edilmiştir. Seramik üretiminin insan uygarlığında bilim ve teknoloji açılarından da önemi açıktır. İnsan böylece, belki de ilk kez kimyayı bilinçli biçimde kullanmıştır [4].

Öncesindeki Seramiksiz Neolitik'te avcılık ve toplayıcılığa dayalı ekonomik modelin yaşantının temeli olmasına karşılık, burada besin üretimine dayalı model tüm kuralları ile birlikte günlük yaşantı ve toplumsal düzenin merkezine yerleşmiştir [77]. Bir önceki model olan avcılık ve toplayıcılık ise bu dönemde yaşamsal önemini yitirmiş ve daha sembolik uğraşlara dönüşmüşlerdir. Her ne kadar bu dönemde tarım kurumsallaşmışsa da hâlâ kuru ekim yapıldığını ve saban gibi gereçler ile yük ve binek hayvanlarının henüz bilinmediğini hatırlamak gerekir [83].

Bereketli Hilal'de Seramiksiz Neolitik dönemin bitmesiyle, pek çok büyük yerleşim terkedilmiş; Seramikli Neolitik'te varlığını sürdürecektir olanlar ise oldukça küçülmüştür. Neolitik kültürdeki bu çöküşün nedenlerinin iklim değişikliğine bağlı ekolojik dengenin bozulması, hayvancılığa bağlı göçebelik, yine hayvancılığa bağlı salgın hastalıkların yaygınlaşması ya da nüfusları oldukça büyüyen yerleşmeler arasındaki sosyal çalkantı veya çatışmalarla ilişkilendirilmesi henüz tartışmalıdır [82], [14], [84]. Mimarinin Seramikli Neolitik'te değişimi ise, dikdörtgen planlı yapıların bu sefer çok bölümlü hale gelişi şeklindedir [85].

2.3 Mimarlık

Neolitik'teki bir diğer önemli dönüşüm mimarideki şekillenmedir. Geleneksel kabul; Paleolitik'teki avcı-toplayıcı kamplarının yeterli besin bulundukça önce mevsimsel olarak sabitlenmesi, tarım ile birlikte de tümünden yerleşik bir düzenin benimsenmesi şeklindedir. Oysa güncel keşifler, Epipaleolitik geçiş döneminde tarım olmadan da yerleşikliği benimsemiş ve fakat avcı toplayıcı ekonomiyi sürdürmüş toplulukların bulunduğunu ortaya koymaktadır [85] [86]. Tümünüyle yerleşikleşmiş yapıli ortamlar, literatürde “mimari ile tanımlanmış çevre (İng. “architecturally modified environment”)” olarak da anılmaktadır [87], [88].

Neolitik mimarlığı; dünyanın tüm iklim bölgelerine, bölgeye uyum sağlayacak biyolojik evrimi geçirmeden yayılmış insanın; bu çok çeşitli iklimleri nasıl karşıladığı sorusunu da bir oranda yanıtlamaktadır. Geçiş döneminde ve PPNA başlarında, avcı toplayıcı topluluklar; çalı çırpı, ağaç dalları, hayvan postları ve zaman zaman hayvan kemikleri kullanarak yeni barınak tipleri arayışına girmişlerdir [89]. Bu arayışların en başında, tüm dünyada iki temel çözüm; dikmeli yapılar ve çukur yapılar (İng. “pithouse”) vardır. Jarzombek'e göre 30,000 yıldan fazla deneyimlenmiş bu türler, mimarlık tarihindeki iki temel seçenektir [11]. Bunun gibi temel sınıflandırmalara rağmen; iklim, yapı malzemesi, yapım tekniğı, işlevsel çeşitlilik, sosyal düzen, inançlar üzerinden yerel çeşitliliklerin de görölmesi son derece doğaldır [10]. Tüm bu yerel donatılardan beslendiğı göz önünde bulundurularak, Neolitik mimarlığının da vernaküler kimlikte olduğı söylenebilmektedir.

Yakındoğı'da PPNA dönem mimarisi, Filistin (Sultanyen kültür) ve Suriye (Mureybetyen kültür) kadar Güneydoğı Anadolu'da Demirköy, Körtik Tepe, Çayönü'nün ve hatta Orta Anadolu'da Aşıklıhöyük'ün en alt tabakalarındaki buluntulardan tanınmaktadır. Yine Güneydoğı Anadolu'da Hallan Çemi ve Kuzey Irak'taki Kermez Dere'deki köy yerleşimleri ise Natuf kültürü kadar eskiye tarihlenmektedir [82]. Böylece, tarımsal üretimin başlangıcında olduğı gibi, yerleşik düzene geçişte de önceliğın Levant'ta olduğı geleneksel görüşü geçerliliğini yitirmiş, buna karşın çok merkezli Yakındoğı anlayışı kuvvetlenmiştir.

Yakındoğu köy modelinin, dünyadaki diğer Neolitik bölgelerden ayırt edici özellikleri de tespit edilmiştir. Bunlardan ilki; diğer yerleşimler oldukça durağan iken, Yakındoğu Neolitik kültürlerinin, teknolojik ve sosyoekonomik anlamda hızla gelişerek kent-devlet ve imparatorluklara dönüşecek olmasıdır. Diğer bir tanesi, Yakındoğu köylerinin yerleşme içi alanlarının toplumsal statüyü gösterecek şekilde farklılaşması; kült işlevleri için kamusal mekanların, çok erken bir dönemden itibaren tanımlanmış olmasıdır. Bu da kısa süre sonra statülere göre sınıflanmış toplumun ortaya çıkışını hızlandıracaktır. Buna karşılık diğer kültür bölgelerinde Neolitik ve Kalkolitik boyunca anıtsallaşma izlenememektedir. Tüm bu bağlamda; Çayönü, Aşıklıhöyük ve Çatalhöyük gibi görece büyük Yakındoğu yerleşmelerini klasik köy olarak değil; gelişecek kent kurgusunun birer prototipi olarak değerlendirmek de mümkündür. Zaman içinde; tarıma dayalı ekonomi modelini benimseyen köy modeli, Yakındoğu dışındaki bölgelere de yayılacaktır [55]. Anlaşılabileceği üzere, Yakındoğu buluntu yerlerinde iki tip mimari dikkat çekmektedir. Bunlar genel konut yapıları ve farklı işlevsel kimlikteki kamusal yapılardır¹.

2.3.1 Konut Yapıları

Daha önce değinildiği gibi, Neolitik araştırmalarının genelinde, dönemin “belirleyicisi” olarak hayvan ve bitki evcilleştirilmesine verilen önem o kadar fazladır ki, “yapı” olarak tanımladığımız ve insanın temel ihtiyacı olan unsur çoğu zaman geride bırakılmıştır². Sayıca tarımdan az da olsa, Neolitik mimarlık üzerine de önemli çalışmalar bulunmaktadır. Her ne kadar 1950’lerdeki genel Neolitik konusunda öncü araştırmalarda konut yapılarının standartlaşmış oldukları fark edilmişse de, ilk dizgesel sınıflandırma Fransız arkeolog Olivier Aurenche tarafından 1981’de yapılmıştır [85]. Bu çalışma, ağırlıklı olarak plan tiplerine ve oda sayısına bağlı kalmıştır ve Neolitik konutlar; tek odalı dairesel, çok odalı dairesel, tek odalı dikdörtgensel ve çok odalı dikdörtgensel olarak ayrılmıştır. Neolitik’e ilişkin çoğu araştırmaya bakıldığında da;

¹ Neolitik’te bir üçüncü tip olarak “askerî yapılar” veya “savunma yapıları” da saptanabilir ve bu gruba Eriha’da bulunan duvar ve kule gibi yapılar eklenebilir. Ancak Neolitik Anadolu’da bu türe örneklenebilecek yapı bulunmamaktadır. En yakın örnek gibi görülen Aşıklıhöyük’teki duvar yapısının savunma amaçlı olmayıp farklı sosyal sınıfları ayırmakta işlevlendirildiği belgelenmiştir.

² Oysa, Türkçe “evcilleştirme” sözcüğü gibi, İngilizce “domestication” sözcüğünün de kökeninin “ev” anlamındaki Latince “domos” olduğu hatırlanmalıdır.

PPNA yapılarının geçiş döneminin devamı niteliğinde dairesel, PPNB yapılarının “megaron” benzeri dikdörtgensel, Seramikli Neolitik yapılarının ise dikdörtgensel ve çok bölümlü oldukları genellemesi yapılabilmektedir (Şekil 2.6).

Şekil 2. 6 Neolitik boyunca konut yapılarının dönüşümü restitüsyonları [90]

Literatürde önem atfedilmiş bir diğer Neolitik konut araştırması ise Amerikan arkeolog Kent V. Flannery tarafından 1976’da yapılmıştır [9]. Bir eşleme olarak Yakındoğu ve çağdaş Orta Amerika köyleri üzerinden karşılaştırmalı kimlikteki bu çalışmada; yapıların daireselden dikdörtgene dönüşümü, değişen sosyoekonomik yapı ile birlikte düşünülmüştür. “Geniş aile” ve “çekirdek aile” olarak iki tip konut kullanımı saptanmış ve bunlar konut biçimleri ile eşleştirilmiştir. Flannery’ye göre; bir erkek, eşleri ve çocuklarından oluşan geniş aileler, dairesel konutların yine dairesel biçimde yerleştiği yapıli çevrelerde yaşamaktadır ve bu düzen Yakındoğu’da PPNA dönemde de temsil edilmektedir. Bu düzende, konutları bir arada tutan unsur çoğunlukla kan bağıdır. PPNB dönemde çekirdek ailelere bölünme gerçekleştiğinde ise; aile için üretimi yapan kişi sayısı azalmış, konutlar daha içe dönük bir kimlik kazanmış ve gıda depoları konuta özgü biçime evrilmiştir. Bu sefer, konut içi işlevler artmış olduğundan da konutlar giderek dikdörtgensel ve çok bölümlü biçime dönüşmüşlerdir. Çekirdek aile sosyoekonomik düzeni için ayrıca, fazla insan gerektirecek üretim işlerinde iş birliği sağlamak adına bağımsız konutların bir arada olduğu düşünülmüştür¹ [91], [92].

¹ Bağımsız konutların bir arada olması durumunda komşuluk, bir başka deyişle ortak ve kalıcı bir fiziksel çevreyi paylaşma durumu ortaya çıkmıştır. Bu yeni örgütlenme, çok daha kurallıdır [95], [96] ve avcı-toplayıcılığın açıklık ve paylaşım görüşlerinin aksine anlayışların geliştirilmesini getirmiştir [97]. Bağımsız konutun şekillenmiş olmasının iç ve dış, evcil ve vahşi gibi ayrımları netleştirdiği; bu şekilde doğadan kısmen soyutlanıldığı şeklinde görüşler de mevcuttur [98]. Bu kapalılık ve yeni anlayışlar da komşular arasında değişmiş gizlilik, şüphe ve kıskançlık duygularının yanı sıra zenginlik ve statü yarışını da getirmiş olmalıdır. Bu üstünlük kurma çekişmesinin; büyücülük, dini önderlik ve sosyopolitik liderlik gibi arayışları doğurduğu ve Bronz Çağı’nın kral, şaman ve şeflerinin yolunu açtığı yönünde görüşler de vardır [85].

Literatürde Flannery'nin savını destekler görüşler olduğu gibi; biçim değişikliğinin sosyoekonomi ile eşleştirilmemesi gerektiği yönünde görüşler de [93], [94] mevcuttur.

Neolitik Yakınoğu konutları üzerine; plan tipleri gibi, malzeme ve yapım tekniği üzerinden de bir genelleme yapılabilmektedir. PPNA başında yapıli çevreler, dairesel planlı şekilde daldan sepet gibi örölüp üzeri çamur sıva kaplanarak (İng. "wattle and daub") bitirilen kulübelerden oluşmaktadır. Daha sonra kerpicin bir yapı malzemesi olarak kullanımı başlamıştır. Önce kerpiç yığma tekniği ile oluşturulan konutlar görölmekte iken, sonraları "pisé" olarak da bilinen elle şekillendirilmiş kerpiç birimlerin mimarlıkta kullanıldıkları bilinmektedir. Bu teknikten duvar yapımını yavaşlattığı gerekçesi ile vazgeçilmiş ve kerpiç tuğla kullanımına başlanmıştır. Aslında, kerpiç tuğlanın ortaya çıkışı oldukça geç kalınmış bir teknolojidir [55]. Henüz Protoneolitik, hatta Paleolitik çağlarda küçük heykelcikler; PPNA dönemin başında da dal örgü yapıların sıvası olarak kullanılan kerpicin, tuğla biçiminde yorumlanması PPNA dönemin sonuna; geniş coğrafyada kullanımı ise PPNB döneme rastlamaktadır [89]. Kerpiç tuğlaların şekillendirilerek güneşte kurutuldukları bilinmektedir. Bu bağlamda, prefabrik yapı malzemesinin bir Neolitik dönem icadı olduğu da düşünölebilmektedir [88]. Ayrıca, yapı malzemesi olarak da yorumlanması ile artan kil kullanımındaki uzmanlaşma, daha önce de değinildiği gibi ileride seramiğin icadına yol açmış olmalıdır.

Neolitik dönemde kerpiçten başka, taş ve ahşabın yapı malzemesi olarak kullanıldıkları keşfedilmiştir. Taşın da yine modüler biçimde duvar yapımı ve zemin döşemesi için kullanıldığı; ahşabın ise önce düşey dikmelerde, sonra da duvar içerisinde hatıl olarak yorumlandığı bilinmektedir. Kirecin de PPNB dönem itibarı ile geniş coğrafyada, özellikle zemin kaplaması ve bitirme sıvası olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Doğada bulunmadığı ve ateş ile hazırlanması gerektiği için, Neolitik dönemde kireç işlemlerinin ilk piroteknoloji çalışmaları oldukları düşünölmektedir [89].

Konut yapılarındaki daireselden dikdörtgensele biçim değişikliği literatürde kimi zaman, malzemeye ve malzemenin el verdiği yapım tekniğine bağlı olarak da yorumlanmıştır. Ancak Rapoport'un, mimari biçimleri malzemenin belirleyebileceği anlayışına karşı çıkarak; görüşünü, aynı malzemelerden farklı biçimlerin oluşturulduğu dünya genelinde vernaküler mimari örnekleri sunarak desteklemiş olduğu çalışması da hatırlanmalıdır

[10]. Kaldı ki kerpiç ve taşın her ikisi de; Neolitik'in gerek dairesel planlı, gerekse de dikdörtgensel planlı yapıların yapımında kullanılmışlardır [88].

Yine bir takım yerel farklılıkları akılda tutarak, Neolitik konut mimarlığı için yapım tekniğindeki genellemeye bakıldığında ise; Yakındoğu genelinde PPNA dönem sonu itibarı ile önce zeminlerin kazıldığı veya düzlendiği, duvarları yükseltmek için taş toplandığı veya kerpiç birimlerin hazırlandığı, çatının örtüldüğü ve kil sıva ile bitirme yapıldığı gözlemlenmiştir. Kilin bazı yerlerde ocak yapımı için şekillendirildiği ve dekoratif bitirmeler için de kullandığı anlaşılmıştır [85].

Değinildiği gibi, PPNB dönemin sonu itibarı ile de konutların çok bölümlü hale geldikleri görülmektedir. Bu döneme kadarki malzeme ve yapım tekniğinin, yapıların ancak tek katlı oluşuna olanak tanıyabileceği ölçülmüş iken; çok bölümlü konut yapımındaki detayların, çatıyı işlevlendirebildiği ya da ikinci bir kata olanak tanıdığı da anlaşılmıştır. Yakındoğu'da bu dönemde keşfedilen iki katlı yapılarda da, alt kattaki küçük odaların gıda deposu ya da evcilleştirilmiş hayvanlar için kullanıldığı; yaşamın tümüyle üst kata taşındığı gözlemlenmiştir [85]. Seramikli Neolitik'e gelindiğinde, günümüze kadar sürececek olan ve "geleneksel Yakındoğu köy mimarisi" olarak da adlandırılan yapı biçimin hemen hemen tüm öğeleri ortaya çıkmıştır. Hatta Neolitik'i izleyen 7000 yıl boyunca bu tür yapılarda büyük çaplı bir değişikliğe gidilmemiş; kerpiç boyutları bile değişmeden günümüze erişmiştir.

Neolitik Orta Anadolu mimarlığına baktığımızda ise, yerel farklılıklardan biraz daha fazlası ile karşılaşırız. Bölgenin erken Seramiksiz Neolitik'e tarihlenen katmanlarında da dairesel planlı kulübeler görülmekte iken; geç Seramiksiz Neolitik'e gelindiğinde tümünden farklılaşmış bir mimari ortaya çıkmaktadır¹. Literatürde "Neolitik Orta Anadolu mimarlığı" olarak da adlandırılan bu tür özetle; yapıların Bereketli Hilal'e benzer şekilde dikdörtgensel, ancak kendine özgü biçimde bitişik konumlandırıldığı, düz damların da yaşamın belli bir kısmının geçeceği şekilde işlevlendirildiği, hacimlere erişimin bu düz damlarda açılan kapı deliklerinden merdivenle sağlandığı, günümüz Pueblo'larına benzer bir biçimleniştir. "Petek doku" olarak da adlandırılan [99] yapı blokları arasında

¹ PPNA – PPNB aşamaları şeklindeki ayrımın Neolitik Orta Anadolu için geçerli olmadığı hatırlanmalıdır.

kimi yerleşimlerde sokaklar ve sokakların bağlandığı açık alanlar bulunmaktadır. Hacimler içlerinde sekiler, seki altı gömüleri ve duvarlardaki zengin dekoratif uygulamalar dikkat çekicidir [85]. Bereketli Hilal'dekilerle çağdaş olmalarına karşın Neolitik Anadolu yerleşmelerinde sosyokültürde ve özellikle mimari biçimlenişte görülen bu farklı gelişim, uygarlaşmanın birden çok yolu olabileceği görüşünü desteklemektedir.

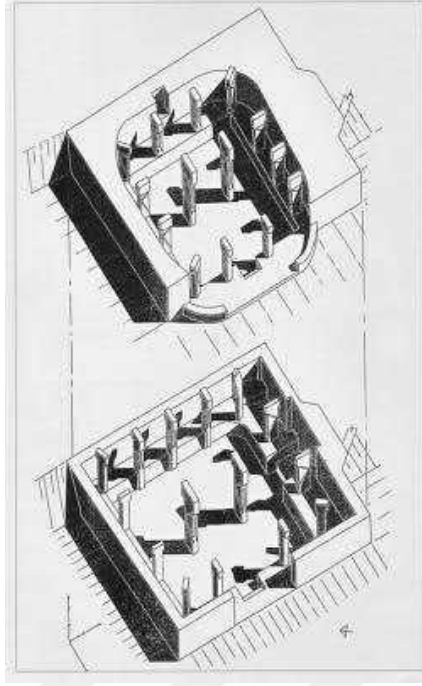
Neolitik konut yapılarından bahsederken, atlanılmaması gereken bir özellik de yapıların taşıdığı; sembolik, kozmolojik ya da mitolojik şeklinde adlandırabileceğimiz kült unsurlarıdır. Burada sözü geçenin, literatürde “kült yapıları” olarak da zaman zaman geçen kamusal yapılar değil; bizzat konut yapılarının barındırdığı kozmolojik unsurlar olduğu dikkat çekmelidir. Günümüz toplumlarında dahi, gelişmişlik seviyesi ne olursa olsun, konut yapıları ya da hacimleri sembolik unsurlar taşımakta; birtakım ritüeller, günlük yaşantının bir parçası olarak barınaklarda bazı semboller üzerinden yer edinmektedir. Neolitik konutlarda da oldukça dikkat çekici olan duvar boyamaları, kabartmalar, heykelcikler (figürin), çeşitli işlemler uygulanmış kafatasları; bu kozmolojik ritüellerin birer göstergesi olarak bulundurulmuş olmalıdır. Hatta gündelik aktiviteler için tasarlanmış ocak birimi, uzmanlarca tüm iç mekan kozmolojisinin merkezi olarak değerlendirilmiştir [22]. Özellikle yüksek Neolitik kültür buluntuları edinilen Çatalhöyük'te, boynuzlu büyükbaş hayvan kafatasları ve duvar boyamalarında tasvir edilen yırtıcı kuş ve av sahneleri gibi bezemeler çok büyük bir olasılıkla kozmolojik sembollerdir. Ayrıca yapılan taban altı gömüleri; yapıların özgün işlevinde, sadece yaşayanlar için değil ölümler için de değerlendirildiğini akla getirmektedir. Bunlardan başka; bazı yapıların yakılması, bazı yapıların yıkılarak veya doldurularak terkedilip aynı yerde yenisinin yükseltilmesi gibi etkinlikler de [13] uzmanlarca kozmolojik yapı kültü ile ilişkilendirilmiştir. Denebilir ki Neolitik konutlar, sadece temelde barınmanın yanı sıra yiyecek depolamak, yiyecek hazırlamak, çocuk bakmak ve zanaat çalışmaları gibi diğer günlük ve dünyevî etkinlikler için tasarlanmış yapılar değil; ayrıca zengin sembolizm ve hatta dinsel-büyüsel unsurlar barındıran gizemli (mistik) mekanlardır.

2.3.2 Kamusal Yapılar

Neolitik Yakınoğu’da yapılan araştırmalar, konut yapıları beraberinde bir yapı türüne daha dikkat çekmektedir. Bazen konutlara göre daha büyük ölçekli olan, ayrıca özel malzeme ve yapım tekniğı ile yapılan, yoğun sembolik bezemeli olan ve duvarların çoğunu dönen sekileri gibi iç mekan donatılarına bakıldığında ise kamusal amaçlara göre tasarlandığı anlaşılan bu tür yapılar; literatürde zaman zaman “tapınak”, “kült yapıları”, “kutsal yapılar” ya da “özel yapılar” olarak da geçmektedir. Stordeur ise, bu yapıların daha nötr kimlikte olan “kamusal yapılar” biçiminde anılmasını teklif etmiştir [100]. Böyle bir tanımlama ile yapıların özel işlevi üzerine aceleci sonuçlara varılmasının da önü alınmış olacaktır [101].

İlk örnekleri PPNA’da görülmeye başlanan bu yapıların ortaya çıkışları ile ilgili ayrıntılı bilgi elimizde değildir [89]. Özellikle Yakınoğu’nun kuzeyinde yapılan araştırmalar, tarım öncesinde de kamusal yapıların varlığını işaret etmektedir [102], [15]. Göbeklitepe, Çayönü, Nevalı Çori (Şekil 2.7), Hallan Çemi ve Anadolu dışındaki diğer Yakınoğu buluntu yerlerinde görülebilen çoğu erken dönem kamusal yapının dairesel planlı ve çukur zeminli şeklinde kurgulanmış oluşu, bu yapı türünün kökeninin Neolitik’ten de öncesinde aranması gerektiğini düşündürmektedir [89]. Bir başka ayrıntı ve ortak özellik olarak da, bu kamusal yapıların tasarımında “T” biçimli monolitik dikilitaşların kullanılması da ilgi çekicidir. Araştırmacılar, bunların zaman zaman stilize insan anlatıları şeklinde antropomorfik (insan biçiminde) kurgulandıklarını söylemektedirler. Ayrıca, görece büyük iki dikilitaşın hacmin merkezinde, küçüklerinin de çevresinde konumlandırılmaları da Yakınoğu’da yaygın bir tasarım dilini oluşturmaktadır. Merkezdeki düalist yaklaşımın kadın-erkek ikilisi başta olmak üzere, çeşitli yaradılış mitleri üzerinden de literatürde yorumlanmasına çalışılmaktadır [103]. Kamusal yapı tipinin en görkemli örneğı olan Göbeklitepe’deki dikilitaşlar üzerindeki bezemelerde de totem hayvanlarından oluşan şamanik düşünce ürünü bir panteon ile karşılaşılmaktadır [82]¹. Ayrıca bu tip yapılar, sıklıkla sönmüş kireçten yapılma terazzo tabanlara sahiptir.

¹ Her ne kadar özgün işlevini kestirmemiz imkansızsa yakın olsa da Neolitik’teki bu kamusal yapıları, günümüz etnografik koşulları üzerinden değerlendirmek bir seçenek olabilmektedir. Neolitik kamusal

Şekil 2. 7 Nevali Çöri'deki kamusal yapının restitüsyonu [104]

Yakındoğu'nun Bereketli Hilal kısmındaki kamusal yapılar; domestik yapılardan farklı biçimlenişleri, yerleşmenin özellikli bir kısmında bulunmaları ve kendi içlerinde ortak tasarım unsurları bulundurmaları gibi yönlerden birbirlerine benzeşmekte iken Orta Anadolu Neolitiği, kamusal yapılar açısından da farklılığını sürdürmektedir. Orta Anadolu'da belirgin bir kamusal mimari söz konusu değildir. Söz gelimi Çatalhöyük'te her yapı kozmolojik unsurları barındıracak biçimdedir ve bu, yerleşimde kamusal yapı bulunmadığı şeklinde yorumlanmıştır. Aşıklıhöyük'te de kamusal yapılar, ancak hacim ve malzemeleri üzerinden kestirilebilmektedir. Bu durum, Bereketli Hilal'de inançların toplumsal hayatta çok daha etkin oldukları, ancak Orta Anadolu'da henüz ritüeller düzeyinde kaldıkları şeklinde yorumlanagelmıştır. Bereketli Hilal ve Orta Anadolu arasındaki kafatası kültü, gömü biçimleri ve birtakım sembollerdeki ortaklık üzerinden ise; aralarındaki tüm farklara rağmen bölgelerin ortak bir Protoneolitik mirası taşıdıkları

yapıları, iç donanımları açısından benzerlik gösteren toplantı yerleri olarak Okyanusya'daki "erkek evleri" ya da Orta Amerika Pueblo yerlilerinin "kiva" isimli yapıları ile karşılaştırılabilirler [100]. Böylesi bir benzeştirme ile; Neolitik kamusal yapılarının, birtakım toplantı ve ayinler ya da gizli inisiyasyon ritüellerinin yapıldığı yerler olmaları ihtimali de düşünülebilmektedir [101]. Tarihte, tapınak olduğu şüphesiz en erken yapılara ise geç Kalkolitik ve erken Bronz dönemlerinde rastlanmaktadır. Bu yapıların avantajı, inanç dizgelerini yani basit büyüden çok daha karmaşık ve sofistike dini kurgularını bizlere aktarabilen yazılı kaynaklar bırakabilmiş olmalarıdır [13].

yönünde görüşler de mevcuttur [13]. Öte yandan; kült çevrelerinin konutlardan çok daha önce ortaya çıktığı ya da konut ve kült yapılarından oluşan fiziki çevre şekillendikten sonra dahi eşitçiliğin sürdüğü sosyal düzenlerin de olduğu şeklinde Yakındoğu için karşıt görüşlerin de geliştirildiği hatırlanmalıdır. Belki de gerçekten, uygarlaşmanın birden çok yolu vardır.

BÖLÜM 3

ANADOLU'DA NEOLİTİK DÖNEM MİMARİSİ

Anadolu, kabaca Karadeniz ve Akdeniz arasında kalan coğrafi bölgeyi ifade etmektedir. Daha detaylı bir tanımda, bu coğrafyayı çevreleyen unsurlara; İstanbul Boğazı, Marmara Denizi, Çanakkale Boğazı ve Ege Denizi de eklenebilir. Deniz sınırları bu şekilde olan Anadolu'nun doğuda kalan kara sınırı ise tarih içerisinde değişkenlik göstermektedir. “Küçük Asya” olarak adlandırılan kullanımında, Karadeniz'in en doğu kıyıları ile İskenderun Körfezi arasında hayali bir hat ile bir yarımada ifade edilmiştir. Güncel kullanımında ise, Türkiye Cumhuriyeti'nin Asya kıtasında kalan toprakları ifade edilmektedir ve Anadolu'nun doğu ve güneydoğu sınırları, ülkenin siyasi sınırları ile eşdeğer kabul edilmektedir (Şekil 3.1).

Şekil 3. 1 Güncel Anadolu haritası¹

¹ Şekil, yazar tarafından https://commons.wikimedia.org/wiki/File:BlankMap-World6,_compact.svg [Erişim Tarihi: 2 Kasım 2016] bağlantısındaki görsel taban alınarak oluşturulmuştur.

Anadolu; tarihinin hemen her noktasında doğu ve batı arasındaki sınırın geçtiği bölge olmuş, dolayısıyla da iki kültür örgütlenmesi arasındaki köprüyü oluşturmuştur. Sözelimi; tarihin bir noktasında Yunan ile Pers, bir başka noktasında İslam ile Hristiyanlık arasında olan Anadolu, Neolitik'te de avcı-toplayıcılar ile yerleşik tarımcı toplumlara ev sahipliği yapmıştır. Tarım ve çevresinde gelişen yerleşik hayat ve uygarlık, Avrupa'ya Anadolu ve Balkanlar aracılığı ile ulaşmıştır [40]. Yine de bu görüşün yerleşmesi için, Anadolu'daki özellikle Paleolitik kültürler üzerine yürütülen çalışmaların sayıca artması ve ikna edici nitelikte bilgilerin ortaya konması gerekmektedir.

Yine de; Paleolitik döneme dair Anadolu'daki mevcut arkeolojik buluntular, gezgin toplulukların barınma biçimlerinde dair genel görüşü doğrular niteliktedir. Henüz sınırlı sayıdaki bu tür buluntu yerlerinden öne çıkanları olan Yarımburgaz, Karain, Belbaşı, Beldibi, Kumboğazi, Öküzini, Kadıni, Kapalıin, Mağaracık ve Tekkeköy; uzmanlarca Erectus ve Neandertal insanların barınakları olarak saptanmıştır [105], [86], [106]. Anatomik modern insanın (Sapiens); Yakındoğu üzerinden Avrupa ve Asya'ya dağılışı, Anadolu'nun kritik bir rolü olduğu görüşü literatürde hakimdir.

Anadolu'daki Neolitik buluntulardan söz etmek gerektiğinde ise, karşımıza çok daha zengin ve karmaşık bir doku çıkmaktadır. TAY (Türkiye Arkeolojik Yerleşmeler) Projesi'ne göre Türkiye'de kazılar ile birlikte yüzey araştırmalarını da kapsayarak sayısı 400'ü aşan Neolitik buluntu yeri saptanmıştır. Kazılardan 23 tanesi Seramiksiz Neolitik'e, 70 tanesi Seramikli Neolitik'e, 9 tanesi de her iki dönemde de tabakalar bulunur halde tarihlenmişlerdir [107]. Çok sayıdaki bu buluntu yerleri, coğrafi bölgelerin hemen tümüne dağılmış ise de, Güneydoğu Anadolu ve Orta Anadolu bölgelerindeki yoğunlaşma dikkat çekicidir. Literatürde; sürdürölmüş kapsamlı çalışmalar ile tanımlanmış buluntu yerleri dikkate alınarak, Neolitik Anadolu bu iki çekirdek bölge üzerinden değerlendirilmektedir. Bunlardan Güneydoğu Anadolu, bir şekilde Bereketli Hilal kültürleri ile daha ilişkili görülürken; Orta Anadolu çok daha özgün veriler ortaya koymaktadır. Güneydoğu Anadolu'da saptanan buluntu yerleri daha çok Seramiksiz Neolitik'e ya da Seramikli Neolitik'in erken aşamalarına tarihlenmekte iken; Orta Anadolu'dakiler daha çok Neolitik'in geç aşamalarını örneklemektedir [91]. Yine mimari karakteristiklerinde gösterdikleri farklardan

hareketle, iki bölge arasındaki kültür ve ekonomi farkı kadar iklim farkının da etkili olduğu yönünde görüşler vardır [86]. Bu iki merkezdeki Neolitik kültürlerin birbirleri ile olan ilişkileri ise ancak ileride yapılacak araştırmalar ile netleşebilecek niteliktedir [14]. Literatürde şimdilik kabul edilen; güncel veriler ile Yakındoğu çekirdek bölgesinin genişletildiği ve çok merkezli anlayışta Orta Anadolu'nun da bir yeni iç merkez olarak değerlendirmeye alındığıdır.

Anadolu'da kazısı yapılan buluntu yerlerinden araştırma çapı ve buluntuların niteliği açısından literatüre katkısı açılarından öne çıkanları; Güneydoğu Anadolu'dan Göbeklitepe ve Çayönü ile Orta Anadolu'dan Aşıklıhöyük ve Çatalhöyük olarak görülmektedir. Bunlardan Göbeklitepe, bilinen en eskiye tarihlenmiş anıtsal yapı topluluğu olması ile; Çayönü, Neolitik mimarlıktaki dönüşümlerin her aşamasını açıkça gösteriyor olması ile; Aşıklıhöyük, Orta Anadolu'da tarımı deneyimleyen ve bölgeye özgü "petek doku" mimarisini örnekleyen en eski yerleşme olması ile; Çatalhöyük de oldukça gelişkin bir sosyal ve fiziksel yapılanma sunması ve bir anlamda ön kent olarak kabul edilmesi ile öne çıkmaktadırlar. Mimari açıdan bakıldığında ise; Çayönü ve Aşıklıhöyük'te her iki Neolitik yapı türü bulunabilmiş iken, Göbeklitepe'de sadece kamusal yapılar, Çatalhöyük'te ise sadece konut yapıları saptanabilmiştir¹ (Çizelge 3.1).

Çizelge 3. 1 Neolitik Anadolu'da öne çıkan buluntu yerlerinin özellikleri

Anadolu İç Merkezi	Buluntu Yeri	Tarihleme (Yaklaşık)(M.Ö.)	Neolitik Dönem	Mimari Türü	Güncel Kent
Güneydoğu Anadolu	Göbeklitepe	10,000 – 8000	Seramiksiz	Kamusal	Şanlıurfa
	Çayönü	8200 – (terkedilmedi)	Seramiksiz Seramikli	Konut ve Kamusal	Diyarbakır
Orta Anadolu	Aşıklıhöyük	8200 – 7500	Seramiksiz	Konut ve Kamusal	Aksaray
	Çatalhöyük	7000 – 6000	Seramiksiz Seramikli	Konut	Konya

¹ Çizelgede kamusal yapılar yalnız kült yapıları olarak değerlendirilmiştir. Aşıklıhöyük ve Çatalhöyük'te açığa çıkarılan açık çöplük alanları bu sınıflandırmaya dahil edilmemiştir.

Öne çıkan bu buluntu yerleri dışında, Anadolu Neolitiği konusunda literatürde yer kazanmaya başlamış olan diğerleri; Güneydoğu Anadolu'dan Hallan Çemi, Nevalı Çori, Caferhöyük, Körtik Tepe ve Demirköy ile Orta Anadolu'dan Musular, Can Hasan III ve I, Erbaba ve Hacılar olarak sıralanabilir.

3.1 Güneydoğu Anadolu

1960'lı yıllarda; İstanbul Üniversitesi ve Chicago Oriental Institute ortaklığında başlatılan Güneydoğu Anadolu Karma Projesi ile saptanan besin üretimine dayalı ilk yerleşik köylerin ortaya çıkarılması ile, bugün Yakındoğu'nun iç merkezlerinden biri olarak kabul edilen Doğu Toroslar eşik bölgesinin de Neolitik yaşantının başlaması için elverişli olduğu anlaşılmıştır [14], [82]. O günden bu tarafa yapılmakta olan çalışmalar ile de, tümde Yakındoğu Neolitiği'ne ışık tutacak nitelikte buluntu yerlerinin Güneydoğu Anadolu'daki keşifleri sürdürülmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi; Güneydoğu Anadolu Neolitiği'nin, Yakındoğu'nun diğer bölgeleri ile koşut bir gelişme süreci izlendiğinden bahsedilebilmektedir. Orta Anadolu'nun ise aksine, özgün bir gelişim gösterdiği hatırlanmalıdır. Böyle bir anlayış ile, Orta Anadolu dışındaki Levant, Mezopotamya ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin toplamına literatürde "geleneksel bölge" de denmektedir [13]. Güneydoğu Anadolu ve Yakındoğu'nun diğer bölgeleri arasındaki birlikteliğin, mimari buluntularda da geçerli olduğu görülmektedir. Bu benzerliği, öne çıkan iki Neolitik Güneydoğu Anadolu buluntu yeri olan Göbeklitepe ve Çayönü'nün mimari kimlikleri üzerinden okumak da mümkündür.

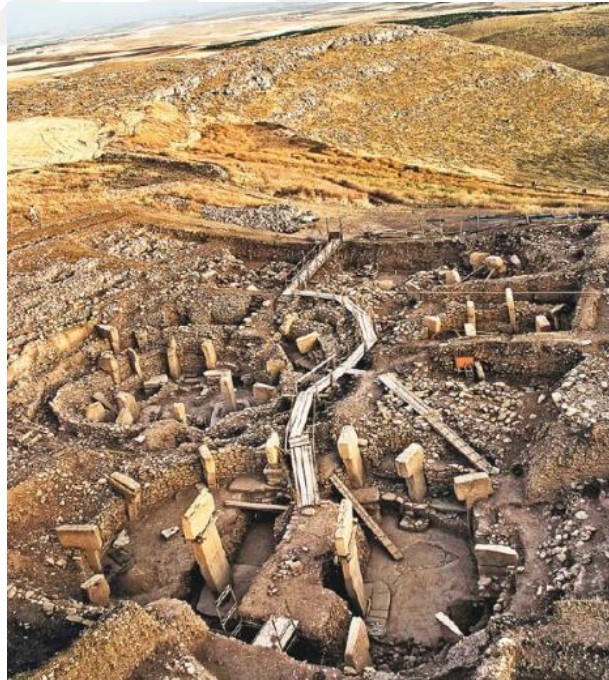
3.1.1 Göbeklitepe

Şanlıurfa yakınlarındaki Göbeklitepe'yi (37° 12' 23" K, 38° 55' 20" D) eşsiz kılan özellikleri, bilinen en eskiye tarihlenmiş anıtsal mimari örneği olması ve Neolitik'i anlamadaki geleneksel tespitlerin tersine donatılar sunmasıdır (Şekil 3.2) (Şekil 3.3). Buluntu yeri; yaklaşık M.Ö. 10. bin kadar erken bir döneme tarihlenmektedir [108]. M.Ö. 8000 dolaylarında ise, nedeni bilinmeyen bir şekilde, yapılar toprakla doldurularak Göbeklitepe terkedilmiştir. Buluntu yeri konut yapıları bulundurmadığından ve en yakın su kaynağı 4 km mesafede olduğundan, burası bir

yerleşme olarak kabul edilmemektedir. En yakın çağdaş yerleşim ise 48km mesafedeki Nevalı Çori'dir. Sürekli bir yerleşim olmadığından, Göbeklitepe buluntu yerinin ekonomisinden bahsetmek güçtür. Ancak değişik kültürlerle ait taş uçları bulunduğu [109] yapıların farklı topluluklarca ortaklaşa inşa edildiği [110] ve çokça hayvan kemiği bulunduğu inşaatçı çalışanların uzak avlardan getirilen yiyeceklerle beslendiği öne sürülebilir. Bu bağlamda, Göbeklitepe'nin 200 km çapında bir etki alanı olduğu düşünülmektedir.

Şekil 3. 2 Göbeklitepe'nin Anadolu'daki konumu¹

Şekil 3. 3 Göbeklitepe'nin genel görünümü [111]

¹ Şekil, yazar tarafından https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Turkey_provinces_blank_gray.svg [Erişim Tarihi: 2 Kasım 2016] bağlantısındaki görsel taban alınarak oluşturulmuştur.

Göbeklitepe'nin bir arkeolojik buluntu yeri olarak ilk kez saptanması 1963'te, Güneydoğu Anadolu Karma Projesi kapsamında olmuştur; fakat alan bir mezar yeri olarak etiketlenmiş ve çalışmalar sürdürülmemiştir [112]. Göbeklitepe'nin yeniden keşfi; kazı başkanlığını da yürütecek olan Alman Arkeoloji Enstitüsü'nden (Alm. DAI: Deutsches Archäologisches Institut) arkeolog Klaus Schmidt tarafından 1994 yılında gerçekleştirilmiştir ve bu seferinde alanın gerçek kimliği tanımlanmıştır. Daha önce, bir başka Neolitik Güneydoğu Anadolu buluntu yeri olan Nevalı Çori'deki kazılarda görev almış olan Schmidt, söz konusu bölgenin 1994'te Atatürk Barajı'nın tuttuğu sular altında kalması ve kazıların sona ermesi ile tüm çevrede buradakine benzer dikmeli yapılar arayışına girmiştir. Böyle bir arayışla Şanlıurfa'ya gelen Schmidt, yüzey araştırmasında mezar taşı olarak yorumlanmış parçaların mimari dikme elemanları olduklarını keşfetmiştir. 2003'te, höyük altındaki toplam yapı sayısının anlaşılması için bir jeomanyetik araştırma yapılmıştır [113]. Buluntu yeri 2018'de UNESCO Dünya Mirasları arasına alınmıştır [108]. Ayrıca, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından; 2019, "Göbeklitepe Yılı" olarak ilan edilmiştir.

Göbeklitepe kazı alanının korunması için ise değişik çatı sistemleri söz konusu olmuştur. Bunlardan ilki; 1998 yılında tasarlanın serbestçe büyüyebilecek bir dalgali teneke kaplı çelik çerçeve şeklinde öngörülen bir çatıdır. Çalışmalar ilerledikçe bunun yeterli görülmemesi ile Alman Arkeoloji Enstitüsü bir yarışma düzenlemiş ve bir Alman mimari firmasının projesi uygun bulunmuştur (Şekil 3.4). Başta, geçici olarak alan bir tahta çatı ile örtülmüş, daha sonra da koruyucu çatı ve gezi güzergahlarını içeren proje 2017 yılı içerisinde tamamlanmıştır.

Şekil 3. 4 Göbeklitepe'nin koruyucu çatı sistemi [114]

Schmidt, 2014'teki vefatına kadar sürdürdüğü kazı çalışmalarında 3 tabaka saptamıştır. Bunlardan en eskisi olan III. katman, M.Ö. 10,000'e ve Seramiksiz Neolitik A dönemine rastlayan ve dairesel yapıları bulunduran seviyedir. Bunun üzerinde yer alan II. katman, M.Ö. 9000'e ve Seramiksiz Neolitik B dönemine tarihlenmekte ve dikdörtgen yapıları içermektedir. En üstteki I. katman ise, buluntu yerinin terkedilmesinden günümüze kadar geçen süreçte erozyon ve tarıma yönelik kullanım sonucu oluşan toprak dolgudan ibarettir [115]. Çalışmalar en geniş şekilde III. katmanda sürdürülmüştür ve elde edilen verilerin çoğu bu seviyeden gelmektedir (Çizelge 3.2).

Çizelge 3. 2 Göbeklitepe katmanları

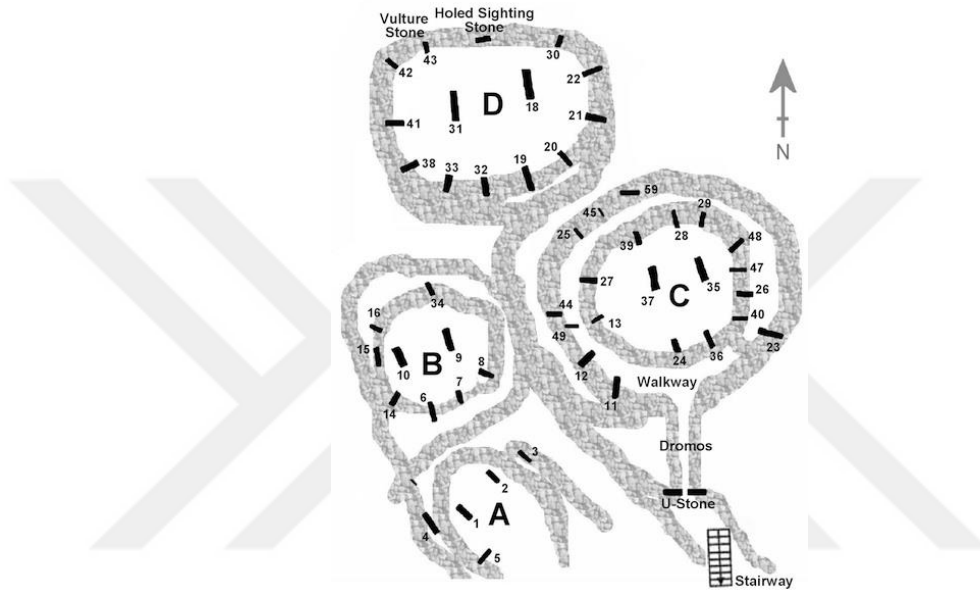
Katman	Tarihleme (Yaklaşık) (MÖ)	Neolitik Dönem	Neolitik Mimari Buluntu Türü
III. Katman	10,000 – 9000	PPNA	Dairesel Kamusal Yapılar
II. Katman	9000 – 8000	PPNB	Dikdörtgensel Kamusal Yapılar
I. Katman	8000 – Günümüz	-	-

3.1.1.1 Kamusal Yapılar

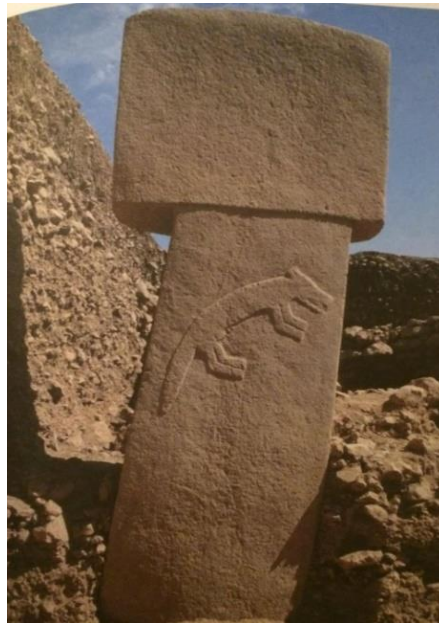
Buluntu yeri kabaca, birbirine teğet durumda yerleştirilmiş farklı çaplardaki bir dizi dairesel yapıdan oluşmaktadır (Şekil 3.5). Yapısal özelliklerine bakıldığında ise, Göbeklitepe'nin en temel yapıtaşının dairesel yapıları oluşturan kireçtaşıdan yekpare dikmeler olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 3.6). Dikmelerin yerden yükselen dikdörtgen tabanlı birer gövdeleri ve bu gövdenin üzerinde daha geniş başları bulunmaktadır. "T" biçimli bu dikmeler oldukça büyük olup, 5,5 metre yüksekliğe ve 16 ton ağırlığa ulaşabilmektedir [90]. Dikmelerin her birinin bağımsız yükseklikleri, zemine saplanmış şekilde kurgulandıklarından anlaşılamamaktadır. Dikmelerin tepe yüzeylerinde, işlevi henüz kestirilememiş¹ sıralı oyuklar dikkat çekmektedir. Dikmelerden bazılarının

¹ Keltler gibi bazı toplumlarda kireçtaşı tozu kullanılarak hazırlanan ilaçların cinsel gücü ve doğurganlığı arttırdığına inanılırdı. Göbeklitepe dikmelerinin tepelerindeki düzgün oyuklar da, buluntu yerinin yapılar doldurularak terkedildikten sonra benzer bir uygulama için bir süre daha ziyaret edilmiş olabileceğini düşündürmektedir [42].

başlarının alt köşelerinde, burada gerçekleşen Neolitik ayinlerde birtakım nesneleri asmak için tasarlandıkları düşünülen çifte delikler bulunmuştur. Dikmelerin hemen tamamında bulunan oldukça zengin kabartmalar ise Göbeklitepe'yi ünlendiren unsurlardandır. Bu kabartmalarda çoğunluğu vahşi olmak üzere; boğa, tilki, turna, yabandomuzu, örümcek ve yılan gibi hayvan betimlemeleri ile soyut olduğu düşünülen şekiller bulunmaktadır. Henüz tarımsal üretime geçmemiş profesyonel avcı kültürlerinin totem hayvanlarının saldırgan kimlikte olmaları akla yatkın gelmektedir.

Şekil 3. 5 Göbeklitepe III. katman kazı planı [116]

Şekil 3. 6 Göbeklitepe'deki bir dikme [15]

Schmidt'e göre bu dikmeler stilize insan anlatılarıdır [15]. Kimi dikmelerde bulunan kabartmalarda çok net okunabilen kollar, eller ve belden sarkan kuşaklar bu saptamada kuşkuyla yer bırakmamaktadır (Şekil 3.7). Dikmeler, açığa çıkarılma sırasına bağlı kalınarak sayılar ile isimlendirilmişlerdir. Höyüğün çevresinde bu dikmelerin hazırlandıkları kireçtaşı ocağı kimliğinde saptanmış mekanlara rastlanılmaktadır [112]. Sözelimi, höyükten 400 m mesafedeki bir ocakta yapımı yarım kalmış 7 m uzunluğunda bir T biçimli dikme bulunmuştur [15].

Şekil 3. 7 Göbeklitepe’de stilize insan anlatısı olan bir dikme [117]

Dikmelerden, çapı 30 metrenin üzerine çıkabilen dairesel planlı yapılar oluşmaktadır. Temel mimari ilke; merkezde iki büyük dikmenin konumlandırılması ve görece küçük dikmelerin bunların etrafında merkezi düzende yerleşerek bir çember oluşturmaları şeklindedir. Çevresel dikmelerin arasındaki mesafe de taş yığma tekniği ile doldurularak çember kapatılmaktadır. Kimi yapılarda bulunan çevresel çemberin dibindeki yükseltinin merkezdeki ayini izlemek için seki olarak tasarlandığı düşünülmektedir. Bugüne kadar 7 tanesi açığa çıkarılmış bu dairesel yapıların höyükteki toplam sayısı, 2003’teki jeomanyetik keşfin ortaya çıkardığı kadarı ile 20’nin üzerindedir [113]. Bu

çapta bir yapılar örgütlenmesinin bildik Neolitik kültürlerinin elinden çıkması şaşırtıcıdır. Dikmelerin kütlesi, taş ocaklarının mesafesi ve yapıların çapı düşünüldüğünde; yapı kompleksinin oldukça fazla işgücü gerektirdiği açıktır. Bu düşünce de Göbeklitepe'yi farklı kültürlerin bir araya gelerek inşa etmiş oldukları görüşünü desteklemektedir. Bu çapta bir işin yönetimi düşüncesi de sınıflı toplumun sanılandan önce oluştuğu görüşüne kapı aralamaktadır. Yapıların zeminleri, kireçtaşının yakılması ile elde edilen su geçirmez nitelikteki terazzo malzemesindendir. Zeminin bu şekilde kurgulanması, yapılarda sıvı tabanlı ayınlar yapıldığını; mekanların su belki de kan ile doldurulmuş olabileceğini düşündürmektedir. Yapıların özgün işlevi ile kullanıldığı dönemde çatı ile kapatıldığına dair bir buluntu olmadığından, buluntu yerinin bir açık hava külliyesi olduğu kabul edilmektedir.

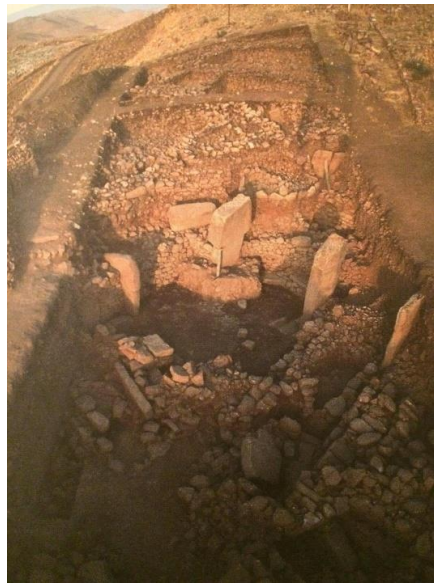
Dairesel yapılar dört tanesi Göbeklitepe'nin güney yamacında bulunan ana kazı alanında açığa çıkarılmış ve kazı sırasında harfler ile adlandırılmışlardır (Şekil 3.8) (Çizelge 3.3). Yapılara ayrıca, bulundurdıkları dikmelerdeki kabartmalardan hareketle hayvan isimleri de verilmiştir. A yapısı ya da Yılan Yapısı (Alm. "Schlangenförmige Gebäude") ("pfeiler": Alm. dikme) ("gebäude": Alm. yapı) (Şekil 3.9), 1996'da açığa çıkarılmıştır. Plan tipi kareye yakın olsa da, dairesel planlı yapılar sınıfına dahil edilmektedir. B yapısı ya da Tilki Yapısı (Alm. "Fuchsförmige Gebäude") (Şekil 3.10), 1998 yılında ortaya çıkarılmıştır ve çapı yaklaşık 10 metredir. C yapısı ya da Yabandomuzu Yapısı (Alm. "Wildschweinförmige Gebäude") (Şekil 3.11) ise, iç içe birkaç dairesel duvardan oluşmaktadır en geniş çapı 30 metreyi aşmaktadır. Yapı, genişliği kadar zengin bezemesi ile de öne çıkmaktadır. Diğerlerinden farklı olarak C yapısının uzunca bir giriş koridoru ve tanımlanmış bir kapısı vardır. D yapısı ya da Turna Yapısı (Alm. "Kranichförmige Gebäude") (Şekil 3.12), ise oval biçimdedir ve geniş çapı 20 metreden fazladır. Açığa çıkarılanlar içerisinde en iyi korunagelmışidir. Bunlar dışında açığa çıkarılan diğer dairesel yapılar ana kazı alanının dışındadır.

Şekil 3. 8 Göbeklitepe ana kazı alanı [118]

Çizelge 3. 3 Göbeklitepe yapıları

Kodlu Adı	Hayvanlı Adı	Alm. Özgün Adı	Yarıçap (Yaklaşık)
A Yapısı	Yılan Yapısı	Schlangenpfeilergebäude	5 m
B Yapısı	Tilki Yapısı	Fuchspfeilergebäude	10 m
C Yapısı	Yabandomuzu Yapısı	Wildschweinpfeilergebäude	30 m
D Yapısı	Turna Yapısı	Kranichpfeilergebäude	20 m

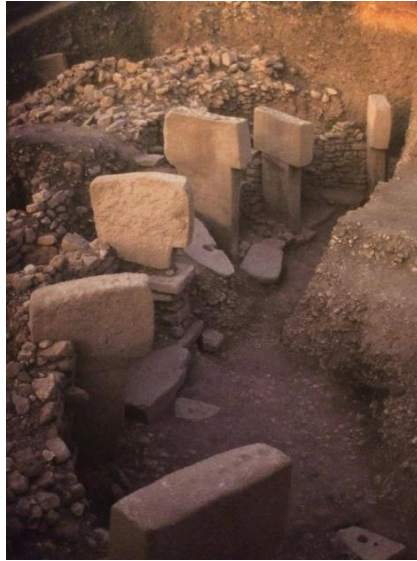
Şekil 3. 9 Göbeklitepe A yapısı [15]

Şekil 3. 10 Göbeklitepe B yapısı [112]

Şekil 3. 11 Göbeklitepe C yapısı [112]

Şekil 3. 12 Göbeklitepe D yapısı [15]

İşlevsel açıdan bakıldığında ise; Göbeklitepe’de bulunanlar kadar bulunmayanların da önem taşıdığı görülmektedir. Henüz bir kısmı açılmış Göbeklitepe’de konuta yönelik kullanımı ispatlar ocak türevi domestik donatılar ya da anıt mezar olarak kullanımı gösterir şekilde eşyalar bulunmamıştır¹. Kazıları yöneten Schmidt’e göre burası bir tapınak topluluğudur. Ona göre, farklı kültürlerden gelen çok sayıda insanın böyle bir yapı ortaya koymaktaki motivasyonları inançlarıdır. Bu görüş de Göbeklitepe’nin etki alanı içerisindeki geniş bir bölgede insanların ortak bir Neolitik Yakındoğu dininin mensupları olduklarını düşünmektedir. “T” biçimli dikmelerden oluşan benzer kamusal yapılar, yakın buluntu yerlerinde konut yapılarının arasında az sayıda kalacak şekilde bulunmuştur. Schmidt’in hipotezine göre [15], bu kamusal yapılar bulunduğu yerleşimin tapınaklarıdır; Göbeklitepe ise konut bulundurmeyen bir tapınak külliyesi, başka deyişle hiyerarşinin tepesindeki bir hac merkezidir. Bu kamusal yapı kompleksinde, kült etkinlikleri kadar festivaller, düşünce ve ürün alışverişleri, politik tartışmalar da gerçekleşmiş olmalıdır.

Göbeklitepe, yapımı kadar kullanımı sırasında da çevre yerleşmelerden çok sayıda insanı kendine çekmiş olmalıdır. Gerek yapım gerekse de kullanım sırasındaki kalabalıkları idare etmek ise, geleneksel kabulün aksine Seramiksiz Neolitik’te de bir şekilde sosyal örgütlenmenin var olduğunu düşündürmektedir. Aynı şekilde, kabartmalardaki zengin anlatı; küçük ekipler halinde ve çoğunlukla göçebelik tabanlı yaşayan ve yarı yerleşik hayatı deneyimlemekte olan insanların; sanıldığından çok daha gelişkin bir düşünce dünyası ve inanç sistemine sahip olduklarını göstermektedir. Gerek sosyal örgütlenme gerekse de bu organize inanç sistemi, son dönemde Childe’a yönlendirilen eleştirileri desteklemektedir.

Bir başka ilgi çekici durum ise, yapıların insan çabası ile doldurulmaları, başka deyişle gömülerek terkedilmeleridir. Bu doldurma işleminin işlevi henüz açık olmamakla birlikte, benzer Neolitik kültürlerde de yapıların yakılarak veya doldurularak

¹ Son zamana kadar, Göbeklitepe’de henüz insan kemikleri de bulunmamıştı. Ancak 2017’de yapılan sıra dışı bir keşif ile, 3 adet yetişkin kafatası ortaya çıkarıldı [119]. Bu kafatasları diğer buluntu yerlerinden tanıdığımız şekilde, Neolitik kültürünün bir parçası olarak özel işlemlerden geçirilmişti. Böyle bir buluntu; Göbeklitepe’nin mezar olarak değil, aksine bir kült merkezi olarak kullanıldığı görüşünü desteklemektedir.

terkedildikleri gözlemlenmiştir. Bazı görüşler Göbeklitepe'deki yapıların birinin doldurulup diğerinin yapımına başladığını savunmakta iken, bazıları da yapıların eşzamanlı şekilde doldurulduklarını öne sürmektedir. Schmidt'e göre de merkezdeki 4 yapının arasındaki zamansal ilişki şimdiye kadar yanıtsız kalmıştır. O da zaman zaman yapıların eşzamanlı olarak inşa edilmiş de olabildiklerini tahmin etmiştir [15]. Bölgede yürütülmüş radyokarbon testleri [120], [121], [122] ise farklı donatılar sunmaktadır. Radyokarbon testleri canlı kalıntılara uygulanmaktadır ve kireçtaşı inorganik bir malzemedir. Dolgu toprağındaki canlı kalıntılara uygulanmış testler ise yapıların inşa tarihi için sağlıklı veriler sağlamamaktadır¹. Ancak, söz konusu radyokarbon testleri kaynaklı elimizde bir tane sağlıklı veri vardır. Bu da D yapısının duvarında sıva olarak kullanılmış topraktaki canlı kalıntılara yapılmış bir testtir ve MÖ 9984 ±42 olarak yapıyı tarihlemektedir [123]. Göbeklitepe'nin katmanlarının tarihlemesi ve Neolitik dönem mimarisinden bilinenler bu veriyle birleştirilerek; merkezdeki yapılardan en eskisinin D yapısı olduğu, bundan sonra gelen C yapısının Neolitik kültürünün yükselişini temsil ettiği, sonraki B yapısının Neolitik düşüşü temsil edecek şekilde küçüldüğü ve en sonuncuları olan A yapısının, Seramiksiz Neolitik A döneminin sonuna doğru bildiklerimizi onaylayacak şekilde oldukça küçüldüğü ve plan tipinin dikdörtgenleşmesi ile Seramiksiz Neolitik B dönemine geçişi temsil ettiği öne sürülebilir [42]. Herkesçe ortak kabul edilen ise, Seramikli Neolitik başlamadan önce, yapılar doldurarak Göbeklitepe'nin terkedildiğidir.

3.1.2 Çayönü

Diyarbakır yakınlarındaki Çayönü buluntu yerinin (38° 13' 06'' K, 39° 43' 35'' D) öne çıkan özellikleri; Neolitik'teki mimari dönüşümün bütün aşamaları çok açık şekilde göstermesi, 8000 m² ile Yakınoğlu'da en geniş açılmış buluntu yerlerinden biri oluşu [124] ve arkeoloji tarihinin en uzun süreli uluslararası çalışmalarından biri oluşudur [14] (Şekil 3.13), (Şekil 3.14). Bu yerleşim de M.Ö. 10. bine kadar tarihlenmektedir ve

¹ Zaman zaman yapıları bulundukları III. katmanın genel tarihlemesi dışında noktalara tarihleyebilen sağlıklı radyokarbon testlerinde; örneklerin dolgu malzemesinden alınmış olmaları dışında, Göbeklitepe'nin de bulunduğu yarı kurak iklim kuşağında binlerce yıl içerisinde karbon atomunun izotop yapısının bozulabilmesinin de etkisi olabileceği ilgili çalışmalarda değerlendirilmiştir.

Neolitik'ten sonra Orta Çağ'a kadar da iskân görmüştür. Başka deyişle, diğer buluntu yerleri aksine burada yerleşimi terkedilmesi söz konusu değildir. Çayönü bugünkü Diyarbakır ili yakınlarında yer almaktadır (Şekil 3.13) (Şekil 3.14). Yalnızca Ergani Ovası'nda, Çayönü ile çağdaş 15 kadar yerleşmenin olması ve bölgenin kuzeyinde bunlarla ilişkilendirilebilecek yeni buluntu yerlerinin keşfediliyor olması, literatürde "Çayönü Kültürü" olarak bilinen bir buluntu topluluğunun da tanımlanmasını gerektirmiştir [14].

Şekil 3. 13 Çayönü'nün Anadolu'daki konumu¹

Şekil 3. 14 Çayönü'nün genel görünümü [125]

¹ Şekil, yazar tarafından https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Turkey_provinces_blank_gray.svg [Erişim Tarihi: 2 Kasım 2016] bağlantısındaki görsel taban alınarak oluşturulmuştur.

Çayönü'yü belirli bir zaman çağdaşı da olan Göbeklitepe'den ayıran özelliklerden başlıca bir tanesi, buluntu yerinde açığa çıkarılmış olan ve konut olarak kullanımında kuşku bulunmayan yapılardır. Konuta yönelik kullanımı ispatlar şeklinde keşfedilen ocak elemanının varlığı hem ısı kaynağı ve pişirme anlamında değerlendirilerek hem de pratik gerekliliği kadar toplumsal odaklanma anlamında da ele alınarak mimaride yorumlanagelmıştır [126]. Öte yandan; Göbeklitepe'nin aksine burada yaşamsal devamlılığı destekleyecek şekilde bir su kaynağı, Dicle'nin Boğazçay kolu mevcuttur.

Çayönü de 1963'teki İstanbul Üniversitesi ve Şikago Üniversitesi ortaklığında yürütülmüş Tarih Öncesi Araştırmaları Karma Projesi'nde yüzey araştırması bağlamında tespit edilmiştir. 1964'te Halet Çambel ve Robert John Braidwood başkanlığında başlayan kazı, 1968'ten sonra Mehmet Özdoğan'ın yönetiminde devam etmiştir. 1964 – 1991 yılları arasında Çayönü, 16 dönem boyunca kazılmıştır. Koruyucu çatı, kazı alanı için uygun bulunmamış; tabakaların kademeli yapılandırılması ile doğal çevre ile bütünleşik bir düzende sergilenmesi yoluna gidilmiştir [125]. 1992'de, bölgesel sorunlar yüzünden sona erdirilen [14] kazı çalışmaları; uzun aradan sonra 2015'te, arkeolog Aslı Erim Özdoğan yönetiminde yeniden başlatılmıştır [127]. Tüm bu araştırmaların sonucuna göre, Çayönü'nün Neolitik dönemde bölgedeki en geniş buluntu yerlerinden biri olduğu söylenebilmektedir [128].

Yapılan araştırmalarda, katmanlaşma için Çambel ve Braidwood döneminde benimsenen “evre” terminolojisi kullanılmaktadır [16]. Özgün hâli ile bu kullanımda; “Evre I” Seramiksiz Neolitik, “Evre II” Seramikli Neolitik ve Bronz Çağı, “Evre III” ise Demir Çağı ve Orta Çağ tabakalarını ifade etmektedir (Çizelge 3.4). Seramiksiz Neolitik dönemin en üst katlarında da çömlek kırıkları bulunması, Seramikli dönemin hemen başlarında çok sayıda ve gelişkin kapların bulunması ve yerleşme çevresinde kil yataklarının olmayışı gibi değerlendirmeler; Çayönü'nün Seramikli Neolitik'e, dışarıdan gelme teknoloji ile geçtiğini işaret etmektedir [14]. Buluntu yerinde ayrıca, Evre I için konut “alt evre”leri de isimlendirilmiştir. Ayrıca, alt evreler ile eşleşmiş durumda bulunmuş farklı kamusal yapılar da dikkat çekici niteliktedir.

Çizelge 3. 4 Çayönü katmanları

Katman	Tarihleme (Yaklaşık) (M.Ö.)	Tarih Dönemi	Mimari Buluntu Türü
Evre I	8200 - 6000	PPN	Konut ve Kamusal
Evre II	6000 - 5500	PN ve Bronz Çağı	Konut Yapıları
Evre III	5500 sonrası	Demir Çağı ve sonrası	-

3.1.2.1 Konut Yapıları

Yapılan araştırmalarda; Çayönü'nün Evre I'e denk gelen Seramiksiz Neolitik dönemindeki alt evreleri "Dairesel", "Izgara Planlı", "Kanallı", "Taş Döşemeli", "Hücre Planlı" ve "Geniş Odalı" isimleri ile tespit edilmiştir. Bunlardan Dairesel Yapılar ve kısmen de Izgara Planlı Yapılar alt evreleri, PPNA dönemine tarihlenmektedir. PPNB dönemine tarihlenmiş Hücre Planlı Yapılar alt evresinde gelindiğinde ise, yerleşme artık tam anlamıyla bir tarımcı köy topluluğuna dönüşmüş durumdadır. Bu durumu, mimari buluntular kadar hayvan ve bitki kalıntıları da desteklemektedir [129] (Çizelge 3.5).

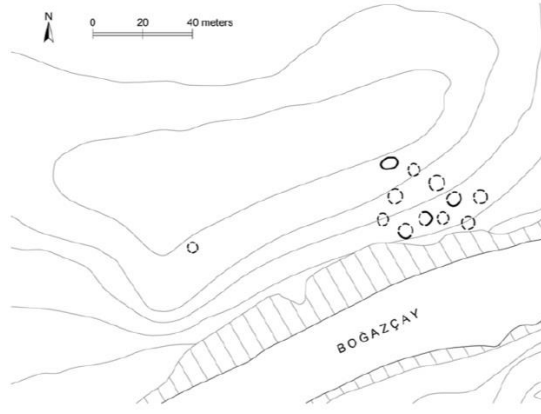
Çizelge 3. 5 Çayönü kazısında saptanmış konut alt evreleri [14]

Konut Alt Evreleri		Yapı Katı Sayısı	Neolitik Dönem	C14 Tarihlemesi (M.Ö.) (Yaklaşık)
Seramiksiz Neolitik (Evre I)	Dairesel	4	PPNA	8200-7200
	Izgara Planlı	7	PPNA-PPNB	7200-7100
	Kanallı	3	PPNB	7100-7000
	Taş Döşemeli	3	PPNB	7000-6600
	Hücre Planlı	3	PPNB	6600-6300
	Geniş Odalı	6	PPNB	6200-6000
Seraamikli Neolitik (Evre II başları)		7	PN	6000-5500

Diğer kazı yerlerinde gözlemlenmeyen ilginç bir özellik, bu tabakaların her birinde yalnızca tek tip konut bulunması ve bir üstteki katmana geçildiğinde tüm konut tiplerinin birlikte değişmesidir [14]. Değişim, mimaride olduğu kadar yapı çevrede de geçerlidir. Sözelimi; ilk alt evredeki dağınık dairesel yapılar, dikdörtgen yapılara dönüştüklerinde belirli kurallar dahilinde konumlandırılmışlardır. Günümüze kadar sayısı yüze yakın konut yapısı açığa çıkarılmıştır ve ilki dışında her alt evre öyle homojendir ki, bir sonraki yapının çıkacağı yeri kestirmek mümkün durumdadır [130]. Farklı alt evrelere ait yapılar, genelde farklı görünmelerine rağmen, eskiden yeniye, değişen doğa şartları ve deneyimlenmiş yapım tekniğine bağlı kalınarak farklı malzemelerin her dönemde ustaca kullanıldığını göstermekte ve tümde bir gelişim çizgisi tanımlamaktadır. Öyle ki, başta salt barınma için kullanılan çukur tabanlı dairesel kulübeler yerini yerden yükseltilmiş dikdörtgen tabanlı konutlara bıraktığında yapı içinde atölye işlevi gören hacimler tanımlanmış, ilerleyen dönemde atölyelerin açık mekanlar olarak geniş avlulara taşındığı görülmektedir. Hatta daha özel törenler için de meydan düzenlemesine ve işlevler karmaşılaştıkça farklı kült yapıları tasarımına gidildiği de gözlemlenmektedir.

Literatürdeki özgün adı “Yuvarlak Planlı Çukur Yapılar” olan en eski tarihli Dairesel Yapılar Alt Evresi’ndeki konut yapılarının ortak biçimi, PPNA döneme uygun olacak şekilde, 1,2 – 2m [129] dairesel tabanlı olmaları ve düşey yan yüzler ile çatıyı ayırtırmayan kubbe benzeri bir örtüyle tamamlanmalarıdır. Ortak yapım tekniği ise; zeminlerin 30-35 cm kadar derinde olması ve üst örtünün dal örgü üzeri çamur sıva tekniği ile oluşturulmasıdır.

Bu alt evredeki yerleşim dokusu ise düzensiz bir örgütlenmedir. Birbirlerine göre olan konumları belirli bir düzende olmaksızın serpiştirilmiş şekilde görülen yapılar; bölgenin doğusunda, 6m x 6m bir çekirdekte toplanmış durumdadır [129] (Şekil 3.15). Gerek bu alt evrede höyüğün batı, kuzey ve ortasında başka yapıların bulunmamış olması, gerekse de yapıların düzensiz örüntüsü; dairesel yapılar alt evresinde yerleşimin sınırlarını kestirmeyi güçleştirmektedir [130]. Ayrıca bu alt evrede, yerleşim dokusuna katılan bir kamusal yapı da bulunmamaktadır.

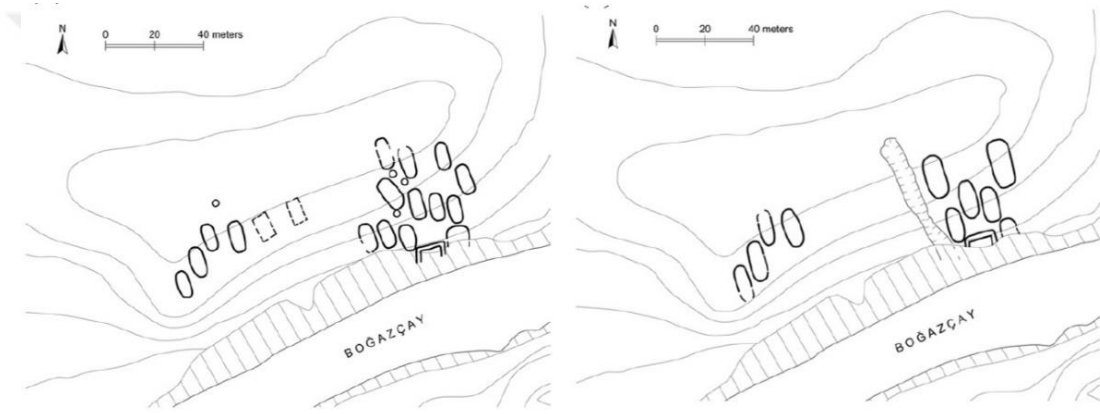
Şekil 3. 15 Dairesel Yapılar Alt Evresi'nde Çayönü yerleşim çizimi [132]

Özgün adı “Izgara Planlı Yapılar Alt Evresi” olan dönemde, yapı biçiminde ciddi değişikliğe gidilerek tabanlar dikdörtgene dönüştürülmüştür (Şekil 3.16). Üst örtü ise, yine düşey yüzeyler ve çatıyı ayırtırmayacak; ancak yeni taban şekline de uyum sağlayacak şekilde tonoz, bir başka deyişle yarım silindir biçimindedir. Dikdörtgen tabanın boyutları 3,5-6 m ile 10-11 m şeklindedir ve kısa kenar güneye, Boğazçay’a bakacak şekilde konumlanmıştır. Konutlar, tabanın uzun kenarından üç parçaya bölünmüş şekilde kurgulanmıştır ve kuzeyde kalan bölümün tabanı, yapı alt evresine isim verecek şekilde, koşut taş dizileri ile yükseltilmiştir. Yükseltmenin, su yalıtımı gerekliliğince güdülendiği düşünülmektedir [17]. Örtünün ise yine dal örgü üzeri sıva tekniği ile yapıldığı anlaşılmaktadır [125]. Üç bölümden kuzeyde ve ızgaralar üzerinde kalanının yaşam alanı olarak, ortada bulunan ve kenarında ocak konumlandırılmış olanının ışık olarak, güneydeki ve bazen birden çok bölüme ayrılanının da depo olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Yapıların girişinin de güneyden, su kaynağına bakan yüzeyden olduğu düşünülmektedir.

Şekil 3. 16 Çayönü'nde ızgara planlı bir yapı [130]

Bu alt evrede yerleşim dokusunun, höyüğün güney ve doğusunda iki öbek halinde örgütlendiği anlaşılmaktadır [78] (Şekil 3.17). Yerleşim dokusu yaklaşık üç kat büyüyerek 100 m² civarına yayılmıştır [130]. Dış mekanda, yapıların arasında işliklerin bulunmayışı; etkinliklerin konut içinde yapıldığını göstermektedir. Yine de yapılar, tümü kısa kenarlarını Boğazçay'a baktıracak şekilde koşut konumlandırılmaları ile çok düzenli olmasa da önceki alt evreye göre daha türdeş (homojen) bir biçimleniştir. Denebilir ki bu alt evre; gerek yapı biçimleri, gerekse de yerleşim dokusundaki örgütlenme ile PPNA ve PPNB dönemleri arasındaki geçişi simgelemektedir. Bu alt evrede Kafataslı Yapı ve dönemin sonunda Saltaşlı Yapı, yerleşim dokusuna katılacak özel yapılar olarak saptanmıştır.

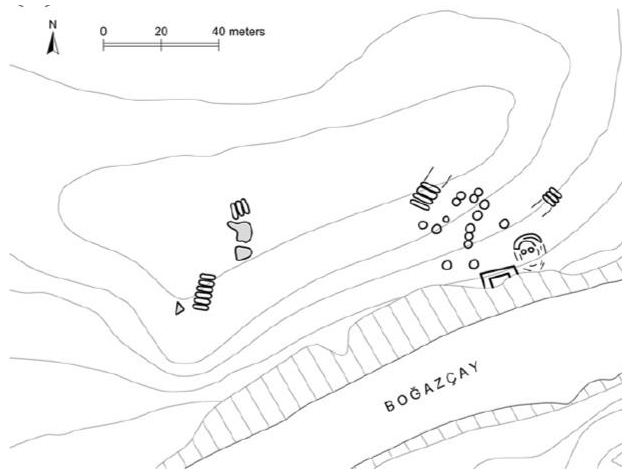
Şekil 3. 17 Izgara Planlı Yapılar Alt Evresi'nde Çayönü yerleşim çizimleri [132]

Kanallı Yapılar Alt Evresi'nde, dikdörtgen plan tipi kullanımı sürdürülmektedir. Izgara denilen koşut taş dizileri kalınlaşmış; aralarındaki boşluklar 20 cm genişliğine kanal kimliği kazanmıştır (Şekil 3.18). Ciddi bir dönüşüm olarak, ilk kez bu evrede, taşıyıcı duvarlar ve düz olduğu düşünülen dam tanımlanmış; konut yapıları prizmatik bir biçime dönüşmüştür. Üçlü bölümlene geleneği devam etmekle birlikte, bölümler daha eşit boyutlarda görülmektedir [78]. Yeni duvar elemanının yapım tekniği olarak; zemin çevresinin küçük ocak taşları ve çamur harç ile dönüldüğü ve üzerlerinde kerpiç ile yükseltildiği saptanmıştır.

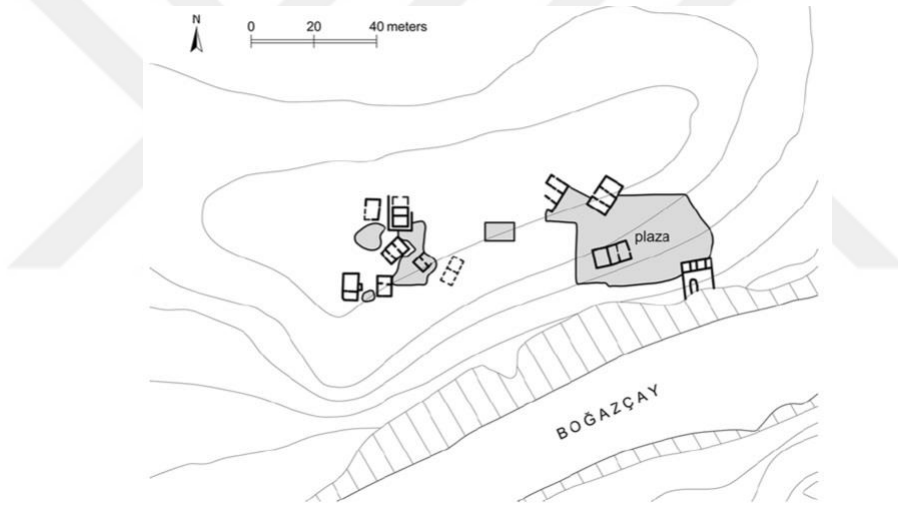
Şekil 3. 18 Çayönü'nde kanallı bir yapı [130]

Dönüşüm yerleşim düzeninde de etki göstermektedir. Yapılar git gide daha düzenli bir örüntüde yerleşmekte ve aralarındaki ocak ve ışıklar ile günlük etkinlikler konutlardan çıkıp toplumsal eylemlere dönüşmektedir (Şekil 3.19). Bu alt evrede de Kafataslı ve Saltaşlı kült yapıları varlıklarını sürdürmektedir. Höyüğün güneyi ve doğusunda iki öbek halinde yerleşim de sürmekte olduğundan, her iki mahallenin kendi özel yapısı olacak şekilde bir kurgu oluşturulduğu da düşünülmektedir [132]. Literatürde zaman zaman Izgara Planlı Yapılar Alt Evresi ile beraber değerlendirilen Kanallı Yapılar dönemi için, plan tipindeki dönüşümün birkaç yüzyıl gelişerek devam ettiği; yapıların giderek dikdörtgen dış duvara sahip olduğu ve ızgaraların giderek taş döşemelere dönüştüğü görülmektedir. Çayönü'nde bu iki alt evre, mimarlık tarihinde tartışılabilen dairesel plan tipinden dikdörtgensel plan tipine dönüşümün aşamalarını sergileyen bir süreci sergilemektedir [125].

Şekil 3. 19 Kanallı Yapılar Alt Evresi'nde Çayönü yerleşim çizimi [132]

Taş Döşemeli Yapılar Alt Evresi'nde dörtgen plan tipi anlayışı oturmuş ve kerpiç kullanımı yaygınlaşmış durumdadır. Görece uzun bu alt evrenin en önemli farkı ise tabanların, duvarlar yapıldıktan sonra döşenmiş olmasıdır. Alt evreye ismini veren değişiklik ise, kanalların kaybolup tüm iç mekanın geniş taş birimlerle döşenmesidir. Üçlü bölümlenme sürmekle beraber, gündelik etkinlikler tamamen açık avlulara taşınması ile iç mekanda ocaklar kaybolmuştur. Dönemin ortalarında duvarlara payanda elemanları eklendiği görülür. Sonunda ise, bazı yapılarda üçlü bölümlerin de kendi içlerinde bölündüğü ve hücreli plan tipine geçişi simgelediği izlenmektedir [130]. Yerleşim dokusuna ise, ileriki alt evrelerde konut yönelimini de etkileyecek olan, meydan yapısı eklenmiş durumdadır (Şekil 3.20). Alt evrenin bir başka özel yapısı ise, Sekili Yapı olarak isimlendirilen kült yapısıdır. Kafataslı Yapı'nın son dönemi de bu alt evreye rastlar.

Şekil 3. 20 Taş Döşemeli Yapılar Alt Evresi'nde Çayönü yerleşim çizimi [132]

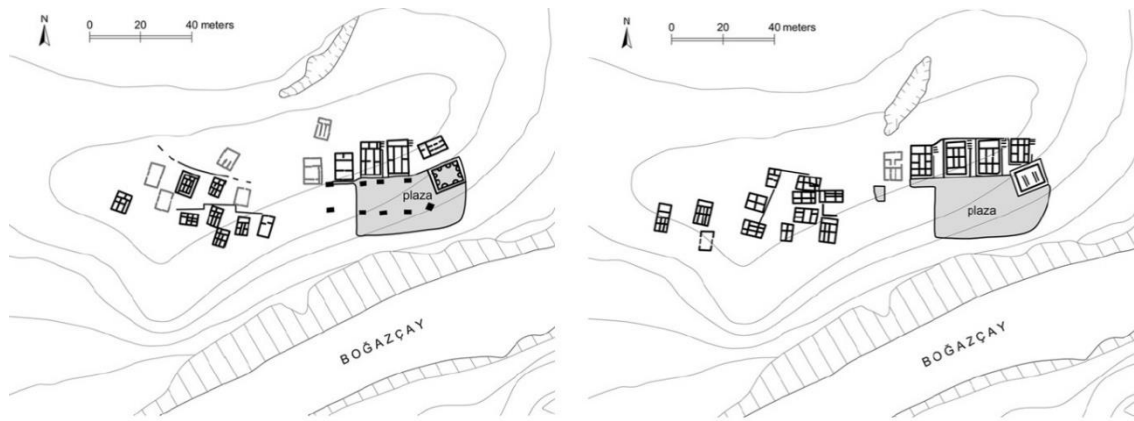
Hücre Planlı Yapılar Alt Evresi'nde, yapı biçiminde ve tekniğinde önemli bir atılım olarak yapıların iki katlı olacak şekilde kurgulandığı saptanmıştır. Üst kata, yapının doğu duvarına dıştan eklenmiş merdiven ile erişilirken, alt kata ise üst katın tabanındaki delikten merdivenle ulaşılmaktadır. Toprak taban ve taş subasman ile şekillendirilen ve alt evreye adını verecek şekilde küçük hücrelere bölümlendirilen (Şekil 3.21) alt kat, depo ve gömü yeri olarak işlevlendirilmekte iken üst katlar yaşam alanı olarak değerlendirilmiştir [130]. Çayönü ile çağdaş diğer Yakındoğu PPNB yerleşimlerinde de

gözlemlenen tüm bu kurgu, günümüz Yakınoğu avlulu köy mimarisi ile hemen hemen aynı niteliktedir [85].

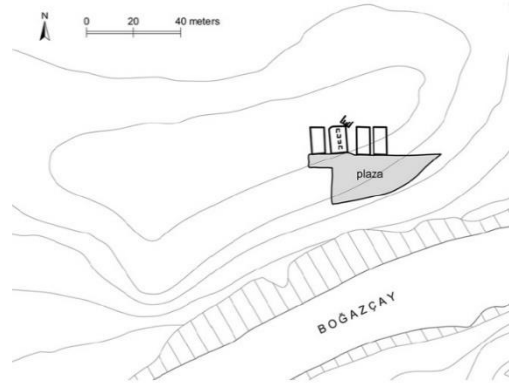
Şekil 3. 21 Çayönü’nde hücre planlı bir yapı [125]

Yerleşim dokusundaki değişiklik ise; konutların, eski alt evrelerdeki gibi Boğazçay’a değil, meydana yönelenecek şekilde konumlanmalarıdır (Şekil 3.22) [17]. Önemli bir buluntu da, meydana kuzeyden bitişik ve görece büyük ölçekte kurgulanmış düzenli yapılardır. Bunların; meydanadaki tören işlevi ile ilişkilendirilerek düşünüldüğünde ve içlerindeki özel buluntu eşyaları ile değerlendirildiğinde, tabakalanmış bir toplumsal düzene işaret ettiği düşünülmektedir [125]. Meydan ile birlikte, bu alt evrenin kült yapısı olarak Terazzo Yapısı saptanmıştır. Ayrıca, konut yapılarının aralarında kaldırım ya da seki [17] olarak değerlendirildiği düşünülen elemanlara rastlanmaktadır.

Şekil 3. 22 Hücre Planlı Yapılar Alt Evresi’nde Çayönü yerleşim çizimleri [132]

Seramikli Neolitik’e geçiş dönemini simgeleyen Geniş Odalı Yapılar Alt Evresi’nde tek ve büyük odalı yapılar öne çıkmaktadır (Şekil 3.23). Yine bu dönemde, meydana da tören işlevini yitirdiği bilinmektedir. Yapım tekniği de eskiye göre özensiz olan bu alt evredeki yapılar sadece meydana kuzeyden bitişik olan alanda saptanmıştır [78].

Şekil 3. 23 Geniş Odalı Yapılar Evresi'nde Çayönü yerleşim çizimi [132]

Seramikli Neolitik'te ise tek tip yapı anlayışı kaybolmuş, isteğe göre plan tipleri ve oda sayılarının değiştirildiği; buna bağlı olarak yerleşim dokusunun da belirgin olmadığı karmaşık bir kimlik karşımıza çıkmaktadır. Tüm Yakınoğu gibi, Çayönü'nde de Seramikli Neolitik'e geçildiğinde nüfusun oldukça azaldığı, buna bağlı olarak da yerleşimin küçüldüğü gözlemlenmektedir. Bu küçük yerleşmenin de höyüğün kuzey kısmında yer aldığı saptanmıştır [17].

3.1.2.2 Kamusal Yapılar

Kült yapıları olarak da anılan mimari buluntu grubu varlığı, inancın mimariye olduğu kadar günlük yaşama da yansıdığı ve ruhani sınıfın toplumda ayrıcalıklı yer kazandığını göstermektedir [77]. Bu da, geleneksel kabulün aksine Neolitik dönemde kademeli toplum anlayışının var olmaya başladığı şeklindeki güncel görüşü desteklemektedir [133].

Daha önce de değinildiği gibi; Çayönü'nde bulunmuş kamusal yapılar, Seramiksiz Neolitik dönemin değişik konut alt evreleri ile eşleşir şekilde tarihlenmiş durumdadırlar. Alt evrelerin hepsinde özel öneme sahip en az bir kamusal yapının varlığı dikkat çekicidir (Çizelge 3.6). Kamusal yapıların yerleşim ölçeğindeki durumuna bakıldığında ise; ilk dönemlerde güneydoğu kesiminin özel bir öneme sahip olduğu, ileriki dönemlerde ise bu alanın yerleşimin tüm doğu kesimini kapsayacak şekilde genişlediği görülmektedir [14]. Seramikli Neolitik'te ise, zaten oldukça küçülen yerleşimde herhangi bir kamusal yapıya rastlanmamıştır.

Çayönü’nde bulunmuş kamusal yapıları üç tip halinde incelemek mümkündür. Bunlardan ilki, hemen hemen tüm Seramiksiz Neolitik alt evrelerinde varlığını sürdürmüş olan ve içindeki buluntu nesneler gereği ölü kültü ile ilişkisi kuşkusuz olan “Kafataslı Yapı”dır. İkinci tip, herhangi bir buluntu sağlamadığı için işlevi tam olarak kestirilemeyen ancak tabanları su geçirmez nitelikte hazırlanmış olan, duvarlarında küçük payandalar bulunan tek ve büyük hacimli kimlikteki ve birbirinin devamı niteliğinde olan yapılar grubudur. Bu grup; “Saltaşlı Yapı”, “Sekili Yapı” ve “Terazzo Yapısı” şeklinde isimlendirilmiş ve farklı alt evrelere tarihlenmiş yapılardan oluşmaktadır. Kült yapılarından başka, özel işlevler için hazırlanmış ve yerleşimde bir dönem merkezi kimlik kazanmış meydan yapısı da üçüncü tip kamusal yapı olarak incelenebilir niteliktedir.

Çizelge 3. 6 Çayönü’nde kamusal yapılar ve konut alt evreleri tarihleme ilişkileri

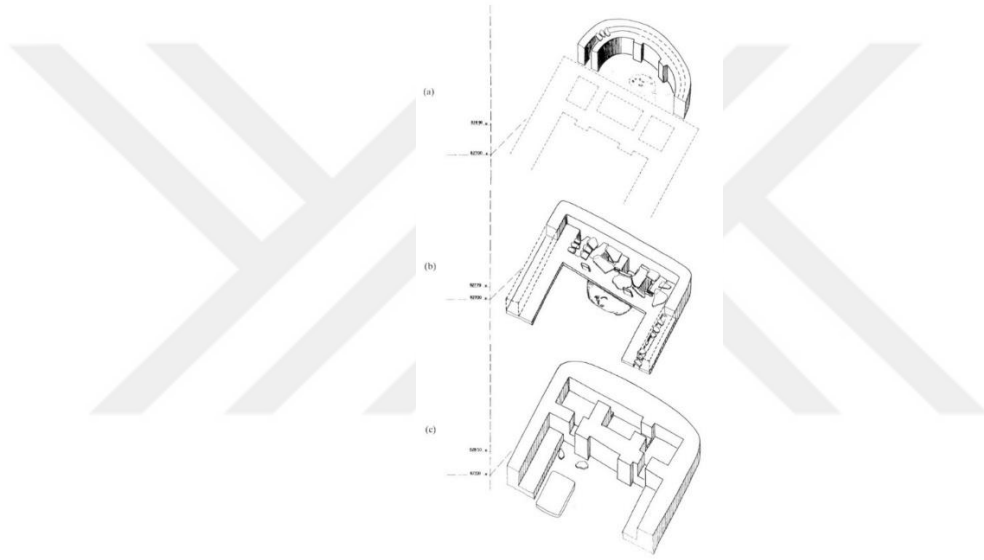
Evre		Neolitik Dönem	Kamusal Yapı		
			Tip 1	Tip 2	Tip 3
Seramiksiz Neolitik	Dairesel	PPNA	Kafataslı	-	-
	Izgara Planlı	PPNA-PPNB		Saltaşlı	
	Kanallı	PPNB			
	Taş Döşemeli	PPNB		Sekili	Meydan
	Hücre Planlı	PPNB	Terazzo		
	Geniş Odalı	PPNB	-	-	
Seramikli Neolitik		PN	Kamusal yapı yoktur.		

Kafataslı Yapı, araştırmalarda “BM” kodu ile anılan yapıdır ve 1980’den başlayan dönemler boyunca kazılmıştır [130] (Şekil 3.24) (Şekil 3.25). Bulunduğu yıl yapılan açmada, son evresinde kafatasları bulunduğu için ismi bu şekilde verilmiştir. Kazının ilerleyen dönemlerinde başka türlü kemikler de bu yapıdan elde edilen buluntulara dahil olmuştur. Kazıların sonunda ise 450 farklı bireye ait kafatası ve kemik bu yapıdan elde edilmiştir [133]. Kafataslı Yapı’nın 2000 yıl kadar kullanılmış olduğu düşünülmekte ve bu süreç; Dairesel Yapılar, Izgara Planlı Yapılar, Kanallı Yapılar ve Taş Döşemeli

Yapılar alt evreleri ile örtüştürülmektedir. Yapının bu kadar uzun süre kullanımına karşın görece çok az sayıda farklı bireye ait kemik kalıntısının saptanması da bu yapıya ayrıcalıklı bireylerin gömüldüğü düşüncesi ile açıklanmaktadır. Bu görüş de kademeli sosyal yapı anlayışını desteklemektedir. Kafataslı Yapı'nın kesiştiği alt evreler boyunca tekrar tekrar inşa edildiği anlaşılmıştır. Kafataslı Yapı için en az yedi yapım evresi olduğu ve konut yapılarındaki dönüşüme benzer şekilde bunlardan ilk dördünün dairesel, diğerlerinin dörtgen plan tipinde olduğu saptanmıştır [14]. Izgara Planlı Yapılar Alt Evresi'ndeki yeniden yapımında ızgara plan tipine uyum sağlandığı düşünülmektedir. Kanallı Yapılar Alt Evresi'ndeki yenilemede yapı iki unsurdan kurgulanmıştır. Bunlar geniş dikdörtgen bir avlu ve avluya arkadan eklenilen dar kütle biçimindedir. Avlunun zemini düzeltilmiştir ve üzerine bir sunak taşı konumlanmıştır. Daha sonra bu iki ana unsur arasına kerpiç bir seki eklenmiştir. Kütlenin ise tek hacimden zamanla içten birbirine geçişli biçimde kurgulanmış üç odaya bölündüğü görülmektedir. Taş Döşemeli Yapılar Alt Evresi'nde ise yapı son biçimini almıştır. Daha da büyüyen kütle, kalın ve yüksek duvarlar ve avluya bakan cepheden payandalar ile tanımlanmaktadır. Avludaki sunak taşı ise parlatılarak özenle hazırlanmış durumdadır [78]. Sunak taşında insan ve hayvan kanına dair kalıntılara [17], [134] ve çevresindeki seki, odacık ve çukurlarda insan kafatası ve kemiklerine rastlanmış olması yapının ölü kültü ile ilişkisinde kuşku bırakmamaktadır. Bu işlev bazen ölülerin hazırlanması, bazen de insan kurban edilmesi şeklinde yorumlanmıştır [135]. Kafataslı Yapı, Neolitik Yakındoğu'daki ölü gömme geleneklerini ve bu işlev için tasarlanmış mekanların varlığını anlamamızda önemli bir buluntu yapısıdır [77], [13]. Meydan yapısının kurgulanması ile birlikte önemini yitiren yapı, toprakla doldurularak gömülmüştür.

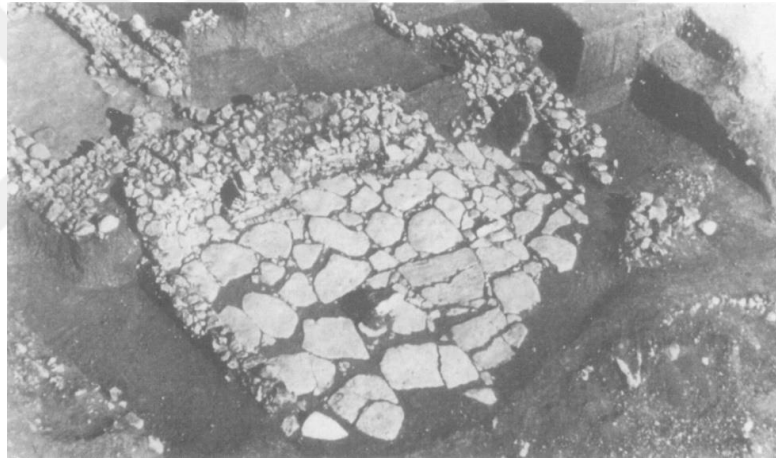
Şekil 3. 24 Çayönü'ndeki Kafataslı Yapı [130]

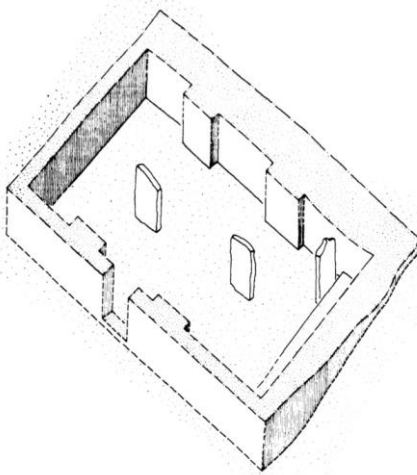
Şekil 3. 25 Çayönü'ndeki Kafataslı Yapı'nın aşamalarını gösteren çizim [17]

İkinci tip kamusal yapıların; birbirinin devamı niteliğindeki Saltaşlı Yapı, Sekili Yapı ve Terazzo Yapısı'ndan oluşan grup olduğu hatırlanmalıdır. Yapılardan her biri değişik alt evrelere tarihlenmiştir. Her üç yapı da geniş tek hacimleri, özenli duvarları ve yine özenle yapılmış zeminleri ile benzeşmektedir. Yine ortak mimari eleman olan payandaların en eski yapıda daha yapısal kimlikte; en yeni yapıda ise daha dekoratif kimlikte kurgulandığı düşünülmektedir. Zeminlerin de bir gelişim çizgisi izlediği; toprak, kireç ve en sonunda terazzo kimlikte kurgulandıkları düşünülmektedir. Aynı şekilde yapısalardan dekoratife dönüşen dikmeler, taş sekiler ve taş masalar diğer ortak elemanlar olarak sayılabilirler [17].

Bu yapı grubunun ilk temsilcisi olan Saltaşlı Yapı, 1964 yılında açılmıştır [14] ve “FA” kodu ile anılır [130] (Şekil 3.26) (Şekil 3.27). Izgara Plalı Yapılar Alt Evresi’nin sonunda, tepenin güney yamacında, toprağın içine oyularak yapılmıştır. Kanallı Yapılar Alt Evresi’nde de kült yapısı olarak işlev gördüğü kabul edilmektedir. Yaklaşık 11m x 7,5m boyutlarında, yaklaşık 100m² genişliğinde dörtgen planlıdır. Kuzey duvarı set amacı ile içten, 1,2m x 0,5m boyutunda iki payanda ile desteklenmektedir. İç mekanın ortasında, payandalar ile hizalanmış ve 2m güneylerinde iki dikilitaş bulunur [17]. Kuzeydoğu köşede bir üçüncü dikilitaş, doğu duvarına koşut konumlandırılmıştır. Taban 40 cm kalınlığında iyi parlatılmış kireçtaşı levhalarla kaplanmış ve üstleri düzlenmiştir [77]. Doğru tarafında bir de taş seki bulunmaktadır. Çatının ise düz olduğu düşünülmektedir [17]. Yapı, tasarım dili olarak Göbeklitepe II. katman ve Nevalı Çöri kült yapıları ile de ilişkilendirilmektedir [78]. Ancak burada, dikilitaşlar “T” biçimli değildir [133].

Şekil 3. 26 Çayönü’ndeki Saltaşlı Yapı [17]

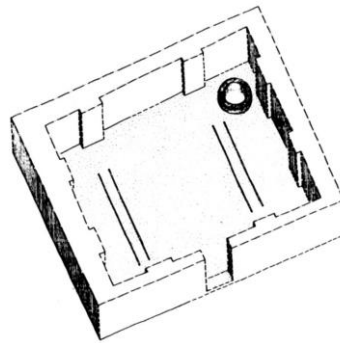
Şekil 3. 27 Çayönü’ndeki Saltaşlı Yapı’nın çizimi [17]

İkinci tek hacimli kamusal yapı olan Sekili Yapı, “BK” kodu ile anılmaktadır ve 1978 yılında kazılmıştır. Saptanan kamusal yapıların içinde en küçük hacimli olanıdır. İç duvarları boyunca yapıya ismini veren masif taş sekiler bulunmaktadır. Kafataslı Yapı’nın son dönemi ile eş zamanlı kullanılmıştır [130].

Bu grubun üçüncü ve son temsilcisi Terazzo Yapısı’dır (Şekil 3.28), (Şekil 3.29). “BT” kodu ile anılmaktadır ve 1970 yılında açılmıştır. Bu yapının da en az üç defa yeniden inşa edildiği düşünülmektedir [130]. Hücre Planlı Yapılar Alt Evresi’nin kült yapısıdır. Yaklaşık 12m x 9m boyutlarındadır ve yine geniş bir tek hacimden oluşmaktadır. Kerpiç duvarları 0,8 ila 1,2m genişliğindedir ancak güney duvarı yalnız 0,4m’dir. Duvarlar içten 1m x 0,25m boyutunda payandaların ritmik sırası ile donatılmaktadır. Bu payandalar dekoratif kimliktedir. Zemin de aynı şekilde özenle hazırlanmış; sönmüş kireç, kırmızı renkli küçük taş ve kum birleştirilerek oluşturulmuş ve parlatılmıştır. Zeminde ayrıca payandalara hizalanmış ve beyaz kireçtaşından oluşturulmuş, 5cm kalınlığında ve 4m uzunluğunda [129] iki çift çizgi bulunur. Mekanın ahşap hatıllı toprak bir düz çatı ile örtüldüğü düşünülmektedir. İç mekanın kuzeydoğusunda 1,25m çapında, terazzo kaplanmamış bir taş sunak, bu sunağın yüzeyinde insan yüzü kabartması ve içinde insan kanı kalıntıları bulunmuştur.

Şekil 3. 28 Çayönü’ndeki Terazzo Yapısı [17]

Şekil 3. 29 Çayönü’ndeki Terazzo Yapısı’nın çizimi [17]

Üçüncü tip kamusal yapı olan meydan, yine yerleşmenin doğu kesiminde yer almaktadır. Varlığının Kanallı Yapılar Alt Evresi'ne kadar geriye tarihlenmesi ile birlikte, git gide genişleyerek ancak Taş Döşemeli Yapılar Alt Evresi'nde meydan niteliği kazandığı ve zeminine çakıl taşı döşendiği düşünülmektedir. Hücre Planlı Yapılar Alt Evresi'nde genişliği 50m x 25 – 30m'yi bulmuştur ve en az üç defa yeniden düzenlenmiştir [130]. Bu düzenlemelerde zemini kil taban yapılmış ve doğu – batı aksında iki sıra dikilitaş yerleştirilmiştir. Bu büyük kamusal alan oluşturulduktan sonra Kafataslı Yapı'nın işlevsiz kaldığı ve gömüldüğü düşünülmektedir [78]. Hücre Planlı Yapılar Alt Evresi boyunca kullanılan meydan, Geniş Odalı Yapılar Alt Evresi'nde ise özel önemini yitirmiş ve gündelik kullanım alanına dönüşmüştür [14].

3.2 Orta Anadolu

Uzun zaman Orta Anadolu'nun Neolitik yaşantı için uygun olmadığı düşünülmüştür [71]. Ancak görece yakın dönemde yapılmış bir dizi keşif ve çalışma, bunun tersini gösterir şekilde kapsamlı buluntular ortaya koymuştur. Bu çalışmalar oldukça özgün ve uzun bir geçmişe sahip olduğu anlaşılabilecek gelişmiş buluntu yerleri ortaya çıkardıklarından, bugün Orta Anadolu'nun Bereketli Hilal'den bağımsız, özgün bir gelişme deneyimlediği düşünülmektedir. Öte yandan, bu bölgedeki yerleşimlerin en eski katmanları dahi gelişkin bir kimlik sergilemekte olduğu halde Epipaleolitik geçiş kültürlerine tarihlenebilecek herhangi bir kesinlik kazanmış veri henüz ortaya konmadığından; Orta Anadolu'nun Neolitik kökeni henüz bilinmemektedir [77]. Bazı arkeologlar, Orta Anadolu'nun Bereketli Hilal çiftçilerince kolonileştirildiğini düşünseler de [136], [137], [138]; araştırmaları devam etmekte olan Epipaleolitik gruplar hakkındaki güncel veriler, şimdilik buna karşıt konumda olan özgün gelişim görüşünü destekler niteliktedir [23]. Bu durum, genel ölçekte kabul edilen çok merkezli Yakındoğu modeli ile de örtüşmektedir.

1950'lere kadar ancak Bronz Çağ'a kadar tarihlenebilen Orta Anadolu'da [139], bu görüşü Neolitik döneme taşıyan, hatta Paleolitik için de kapı aralayan [140] çalışmalardan başlıcaları; James Mellaart'ın yürüttüğü 1952'deki Konya Ovası Yüzey Araştırması, 1957-1960 arası Hacılar kazıları ve 1961-1963 arası ve 1965'te Çatalhöyük kazıları ile eş zamanlı olarak D. French'in Can Hasan'daki [18] ve Todd'un

Kapadokya'daki çalışmaları [139] olarak sıralanabilir. Tüm bu alışmalar, Orta Anadolu Neolitiği'ni M 8500-6000 arasına tarihlemiştir [141]. Bütün bu alışmalar; Neolitik Orta Anadolu'nun, Neolitik'teki temel dönüşümler olan tarım (ve iklim), seramik (ve ekonomi) ve mimari başlıklarında toplanabilecek pek çok açıdan gerçekten de özgün bir kimlik sergilediğini göstermiştir.

Öncelikle, Güneydoğu Anadolu'ya göre Orta Anadolu'nun iklimi görece daha kurak ancak kaynak çeşitliliği daha fazladır. Denebilir ki Toros Dağları, bu iki bölge, başka deyişle iki coğrafya ve iklim arasında bir sınır konumundadır. Dolayısıyla, iki bölge arasındaki ekonomik stratejiler de değişkenlik göstermiştir. Bu stratejilerden ilki, tarımın nasıl başladığı üzerinden ayrışmaktadır. Çevresel baskı yaklaşımı Levant için kurgulanabilir konumda iken, kaynakça zengin Orta Anadolu için geçerli olmayacaktır [92]. Öte yandan, Bereketli Hilal için yerleşik hayatın Epipaleolitik döneme tarihlenmesine rağmen, aynı bölgede tarım için erken Seramiksiz Neolitik B işaret edilmektedir. Eşzamanlı şekilde Orta Anadolu'da da tarım ile uğraşan yerleşimler bulunmaktadır ki, bu durum da Orta Anadolu'nun Bereketli Hilal'in bir uzantısı olarak şekillendiği görüşünü zayıflatmaktadır [142].

Ekonomi üzerinden gözlemlemeye devam edildiğinde, iki bölge arasında gereç kullanımında da farklılıklar okunmaktadır. Her iki bölgede de çalışan uzmanlar, ortak gereçlere rastlanmadığını bildirmektedir [71], [143], [144]. Neolitik'in büyük dönüşümlerinden biri olan seramik kullanımında da iki bölge arasında ayırım görülmektedir. Eriha'da saptanan erken Neolitik kronolojisi için geçerli olan ikili sınıflama (PPNA ve PPNB), Orta Anadolu'daki kültürel gelişim ile örtüşmemektedir. Orta Anadolu; yaklaşık M.. 10,000 – M.. 7000 arasında sürmüş Seramiksiz Neolitik ve yaklaşık M.. 7000 – M.. 6000 arasındaki Seramikli Neolitik üzerinden incelenmektedir [77], [82], [142].

Orta Anadolu'yu özgün kılan ekonomik unsurlardan bir tanesi de yoğun obsidiyen kullanımıdır. Bölgedeki yoğun volkanlardan elde edilen obsidiyen; gerek kesici şekilde yontulabilmesi ile gereç yapımında, gerekse de etkileyici rengi sayesinde mistik

anlamda değer kazanmıştır¹ (Şekil 3.30). Orta Anadolu kökenli obsidiyen; Güneydoğu Anadolu, Suriye, Levant ve Kıbrıs'taki birçok Neolitik buluntu yerinde de bulunmuş ve bölgeler arası ticaret kadar kültürel etkileşim konusunda da ipuçları vermiştir² [139].

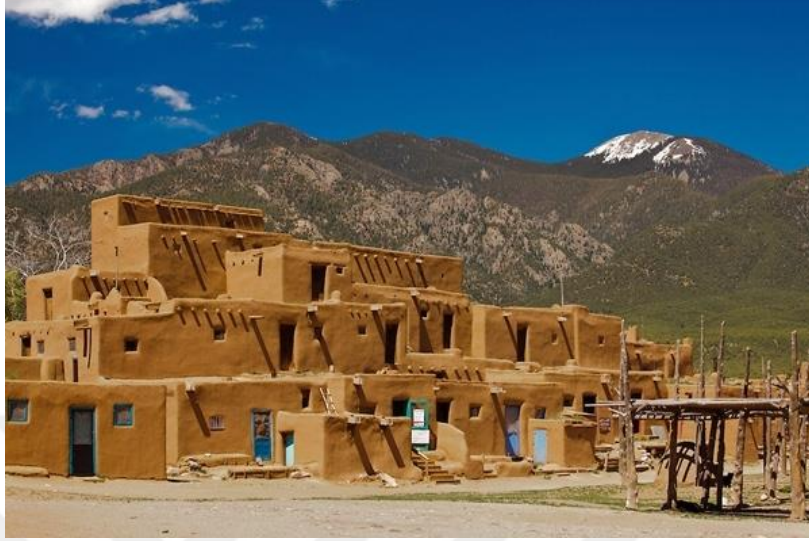
Şekil 3. 30 Neolitik Orta Anadolu'dan obsidiyen alet örnekleri [145]

Orta Anadolu ve geleneksel bölge arasındaki fark, mimari buluntulara bakıldığında ise oldukça gözlemlenebilir niteliktedir. Değişiklik, yapıların dikdörtgenleşmeye başladığı Seramiksiz Neolitik dönemde dahi okunmaktadır. Sözelimi literatürdeki karşılaştırmalarda, yapılar dikdörtgenleşirken; Çayönü daha sulak olduğu için bağımsız ancak platformlar halinde yükselme çözümü önerilmişken, Aşıklıhöyük daha kurak olduğu için yapılarda kompaktlaşma sonuçları çıkarılmıştır. Tam da bu noktada, Orta Anadolu Neolitik mimarisinin en keskin özgünlüğü olan bitişik düzen hatırlanmalıdır [20]. Geleneksel bölgede yapılar bağımsız şekilde dikilmekte iken, burada yan yana kümelenmiş biçimleniştir ve bu düzen literatürde “petek doku” olarak anılmaktadır. Bu düzende, yapılar kamusal sokaklara bakmamaktadır ve iç mekanlara erişim düz damlardaki açıklıklardan sağlanmaktadır. Başka deyişle, insanların yerleşimin bütünleşik damları üzerinde dolaştıkları bir sosyal yaşantı söz konusudur. İç mekan

¹ Obsidiyen bu bağlamda, ekonomi ve kültürdeki yeri üzerinden Çin'deki yeşim taşına (İng. “jade”) benzetilebilmektedir [11].

² Yoğun obsidiyen kullanımı Neolitik Orta Anadolu'ya damga vurmuştur ve bu volkanik cama sahip olanlar ve olmayanlar arasında ciddi asimetri yaratmıştır [11]. Öyle ki, Amerikan aktivist Jane Jacobs'ın “Kentlerin Ekonomisi” (İng. “Economy of Cities”) kitabında yer alan ve tarım ile uğraşmadan, volkanik cam takası ile varlığını sürdüren kurgusal “Yeni Obsidian” (İng. “New Obsidian”) kenti, Çatalhöyük'ten elde edilen veriler üzerine inşa edilmiştir [146].

donatıları ve taban altı gömüleri usulleri açılarından da Neolitik Orta Anadolu konutları ortaklık göstermektedirler. Gerek yerleşim düzeni gerekse de iç mekan unsurları anlamında bölgedeki yapı türünün modern koşutları da bulunmaktadır¹ (Şekil 3.31).

Şekil 3. 31 Petek dokunun modern bir koşutu olarak Taos Pueblo [147]

Mimarideki bir başka fark ise; Güneydoğu Anadolu'da yapılar belli kurallar çerçevesinde birbirinin tıpkısı şeklinde inşa edilirken, Orta Anadolu'nun petek dokusu içerisindeki bağımsız yapıların ölçüler, biçim, oda sayısı ve yönelim gibi birçok tasarım unsuru açısından oldukça çeşitlenmesidir [143]. Bağımsız birimlerdeki bu çeşitliliğe rağmen; yapı katlarınca devam eden düşey süreklilik, Orta Anadolu Neolitiği'nin öne çıkan bir diğer özelliğidir. Çoğu yapı, pek çok katman boyunca; yer, boyutlar, yönelim, hatta iç mekan donatıları açılarından altındakinin aynısı olacak şekilde inşa edilmiştir. Orta Anadolu Neolitiği'ndeki bu yapı devamlılığına ilk kez dikkat çeken Heinrich ve Seidl [150] bu tutumun kendiliğinden gelişmediği; aksine bir gelenek şeklinde sosyal yaşantıda kaste yer aldığını önermişlerdir. Mimaride söz edilebilecek bir diğer fark ise, kamusal yapılara olan yaklaşımdır. Güneydoğu Anadolu'da kamusal yapılar da diğer yapılar gibi bağımsız şekilde ayakta durmakta ve açık alanlardan erişilebilmekte, ayrıca

¹ Petek dokunun modern örnekleri, ABD'deki Hopi toplumu yapılarında [11] ve pueblolarda [149] görülmektedir. Polinezya'daki Tikopya toplumu [25], Endonezya'daki Roti toplumu [23] ve Andaman Adaları'ndaki Onge pigmeleri [150] ise, petek doku yapılarıdaki taban altı gömüleri uygulamasının çağdaş etnolojik koşutları olarak görülebilirler. Neolitik Orta Anadolu'daki ritüelleri tasvirleyen iç mekan bezemeleri de Orta Asya, Amerikan yerlileri ve Zerdüştlar tarafından yapılan bezemelerle benzerlik göstermektedir [11].

da iç mekan donatıları ile bunların kamusal kimlikleri kolayca okunabilmekte iken; Orta Anadolu'daki tutum tümüyle farklıdır. Sözelimi, Aşıklıhöyük'te saptanmış kamusal mekanlar, bitişik düzen ve damdan erişim açılarından konutlardan farklılaşmaz iken; Çatalhöyük'te güncel görüşe göre kamusal mekan bulunmamaktadır. Denebilir ki, Orta Anadolu'da kamusal yapılar Güneydoğu Anadolu'daki kadar belirgin değildir. Başka deyişle, kamusal yapıların varlıkları çok da önemsenmemektedir. Bu durum da literatürde, Orta Anadolu'da toplumun tabakalaşmadığı eşitlikçi bir sosyal düzen olabileceği üzerinden açıklanmaya çalışılmaktadır. Orta Anadolu Neolitiği, çevreyi ele alıştaki tüm bu farklılaşmalar üzerinden özgün bir laboratuvar kimliğindedir [142]. Bu da uygarlaşmanın birden çok yolu olabileceği genel görüşünü destekler kimlikte bir sonuçtur. Hem mimari hem de seramik üzerinden okunabilecek son fark ise; Seramikli Neolitik'te Güneydoğu Anadolu'daki büyük buluntu yerlerinin çoğu ya kaybolmuş ya da çokça küçülmüş iken, bunun aksine Orta Anadolu'daki yerleşim sayısındaki bariz artıştır [77], [91].

Orta Anadolu Neolitiği hakkında tüm bu bilgilerin edinildiği bölgelerden üzerinde ayrıntılı analiz yapılanlarının Aşıklıhöyük ve Çatalhöyük olduğu; bunlar dışında başlıca buluntu yerlerinin de Musular, Can Hasan III ve I, Erbaa ve Hacılar oldukları hatırlanmalıdır. Çatalhöyük ve Aşıklıhöyük; bölgedeki en sistematik çalışmaların yapıldığı, güçlü diyakronik (artzamanlı) verilerin elde edildiği ve yoğun akademik yayınların üretildiği yerlerdir [19]. Böylece, Orta Anadolu Neolitiği bu iki yerleşmeye odaklanmaya başlamıştır. Daha önceye tarihlenen Aşıklıhöyük, doğuda Kapadokya bölgesinin; sonrasında gelecek Çatalhöyük ise batıda Konya Ovası'nın Neolitik temsilcileri olarak anahtar kimlik kazanmışlardır [18].

3.2.1 Aşıklıhöyük

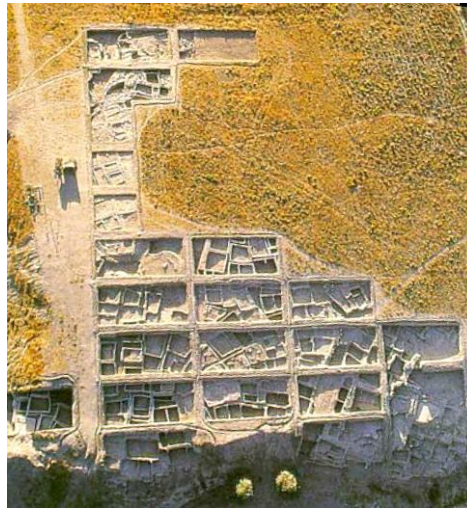
Aksaray'da, Melendiz Nehri kıyısında yer alan Aşıklıhöyük buluntu yerinin (38° 20' 57'' K, 34° 13' 47'' D) öne çıkan özellikleri; yaklaşık 40,000 m² tahmini boyutu ile çağdaş geleneksel bölge buluntu yerlerinden çok daha geniş olması, tahmini 2000 – 3000 kişi gibi kalabalık bir nüfusu barındırmış olması, Orta Anadolu Neolitiği'ne özgü petek doku mimarisinin gözlemlendiği en eski yer olması ve katmanları arasında yoğun yapısal

devamlılık sergiliyor olmasıdır [23] (Şekil 3.32) (Şekil 3.33). Yerleşim, yaklaşık MÖ 8200 – MÖ 7500 yılları arasına tarihlenmektedir [151].

Orta Anadolu'nun yeterli hammadde kaynakları, 10,000 yıl önce insan topluluklarının yarı-göçebe yaşam biçimini terk ederek yerleşik hayata geçişlerini anlamamıza yardımcı olmakta iken; MÖ 8. binin sonlarında ise, henüz bilinmeyen bir nedenle terkedilen Aşıklı; tümüyle Seramiksiz Neolitik dönem içerisinde varlığını sürdürmüştür. Buna bağlı şekilde; yerleşimin ekonomisi obsidiyen, kemik aletler ve sürtme taş endüstrileri üzerindedir [152]. Evcilleştirme erken döneminde olduğu için de besin ediniminde yabani kaynaklar çoğunluktadır.

Şekil 3. 32 Aşıklıhöyük'ün Anadolu'daki konumu¹

Şekil 3. 33 Aşıklıhöyük'ün genel görünümü [153]

¹ Şekil, yazar tarafından https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Turkey_provinces_blank_gray.svg [Erişim Tarihi: 2 Kasım 2016] bağlantısındaki görsel taban alınarak oluşturulmuştur.

Aşıklıhöyük; 1963 yılında Hititolog Edmund I. Gordon tarafından keşfedilmiştir [21] ve arkeolog Ian A. Todd'un 1964 – 1965 yılları arasında Orta Anadolu'daki tarih öncesi yerleşimleri saptamak amacıyla yaptığı yüzey araştırmaları burayı da kapsamıştır [154]. Yerleşimdeki ilk kazı çalışmaları ise, Melendiz Nehri üzerindeki Mamasın Barajı'nın su düzeyinin yükseltilmesi kararına bağlı olarak, kurtarma kazıları vasfıyla Ufuk Esin başkanlığında İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı tarafından 1989 yılında başlatılmıştır. Bu dönemde, geniş alanda yürütülen çalışmalar ile yerleşim düzeni ve mimari açılarından zengin veriler elde edilmiştir [155]. 2000 yılında kazı başkanlığı arkeolog Nur Balkan Atlı'ya devredilmiştir ve 2004 yılına kadar sürecektir bu dönemde çalışmalar, tabakalaşmanın araştırılması amacıyla "4H/G" isimli derin açmaya odaklanmıştır [151]. İki yıl aradan sonra 2006'da, arkeolog Mihriban Özbaşaran başkanlığından başlayan "Aşıklı Höyük Kazı ve Araştırma Projesi"nin 2010 yılına kadar süren ilk kısmında çalışmalar; ortaya çıkanların korunması ve sergilenmesi üzerine odaklanmıştır. 2010 yılından itibaren de bilimsel kazılar sürdürülmektedir [154]. Bu son projede kurgulanan koruyucu çatı, deneysel tarla ve kerpiç yapıların rekonstrüksiyonlarından oluşan Deneysel Tarih Öncesi Aşıklı Köyü ile; kazı alanı artık bir arkeolojik park konumundadır [151] (Şekil 3.34) (Şekil 3.35).

Şekil 3. 34 Aşıklıhöyük'teki koruyucu çatı [156]

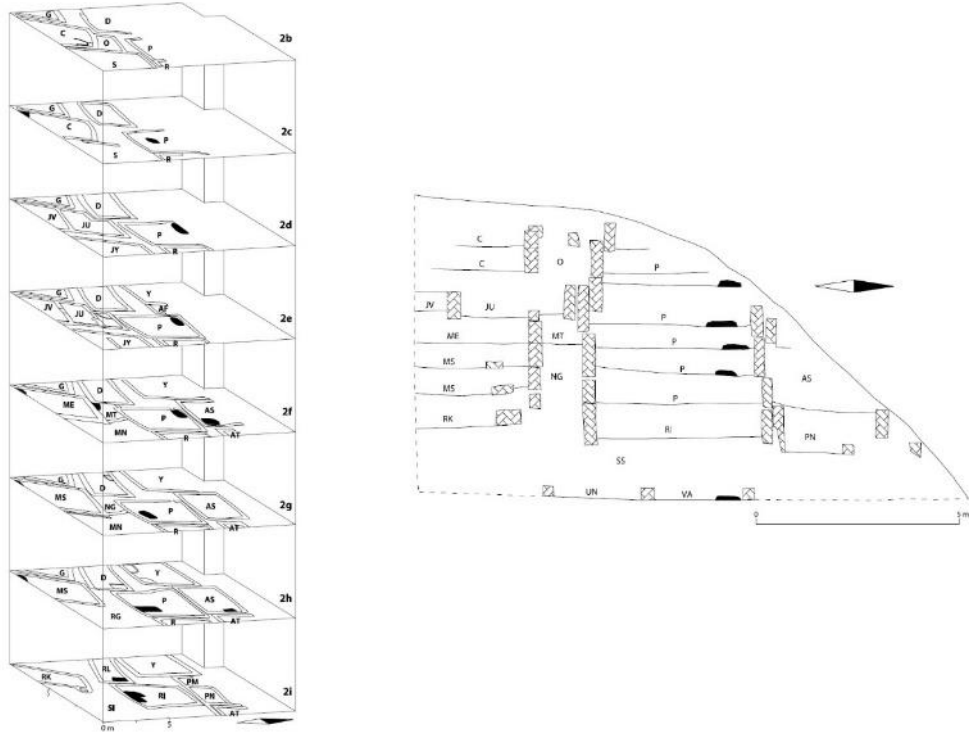
Şekil 3. 35 Aşıklıhöyük'teki rekonstrüksiyonlar [153]

Tüm bu çalışmalar sonucunda, Aşıklı'da 4 tabaka saptanmıştır [154]. Tabakalar yukarıdan aşağıya numaralandırılmıştır ve Tabaka 1, höyük yüzeyi ve hemen altındaki tahrip olmuş birikintilerden oluşmaktadır. Tabaka 2, iyi korunmuş yapı katmanlarından oluşmaktadır ve 10 evreye (2A – 2J) ayrılmaktadır. Tabaka 3, bir önceki tabakanın sonundaki 70cm derinliğinde sel kuşağının altında kalan yapı kalıntılarından oluşmaktadır [23] ve şimdilik beş evreye [21] ayrılmaktadır. Tabaka 3 ve Tabaka 4, M.Ö. 9. bine; Tabaka 2 ve Tabaka 1, M.Ö. 8. bine tarihlenmektedir. Halen kazılmakta olan en alt tabakanın altında, ana toprağa henüz ulaşılmamıştır. En alt tabakalarda, beklendiği gibi toprağa yarı gömük kerpiç kulübelere (İng. “pit-house”) rastlanmaktadır [154]. Tabaka 2, Aşıklı'daki kültür öğelerini belirleyen ana evredir ve buluntuların çoğu bu katmandan gelmektedir [91], [21], [152]. Tabaka 2 içerisinde de, şimdiye kadar 2A – 2C evreleri hakkında daha iyi bilgi edinilmiştir [21] (Çizelge 3.7).

Çizelge 3. 7 Aşıklıhöyük katmanları

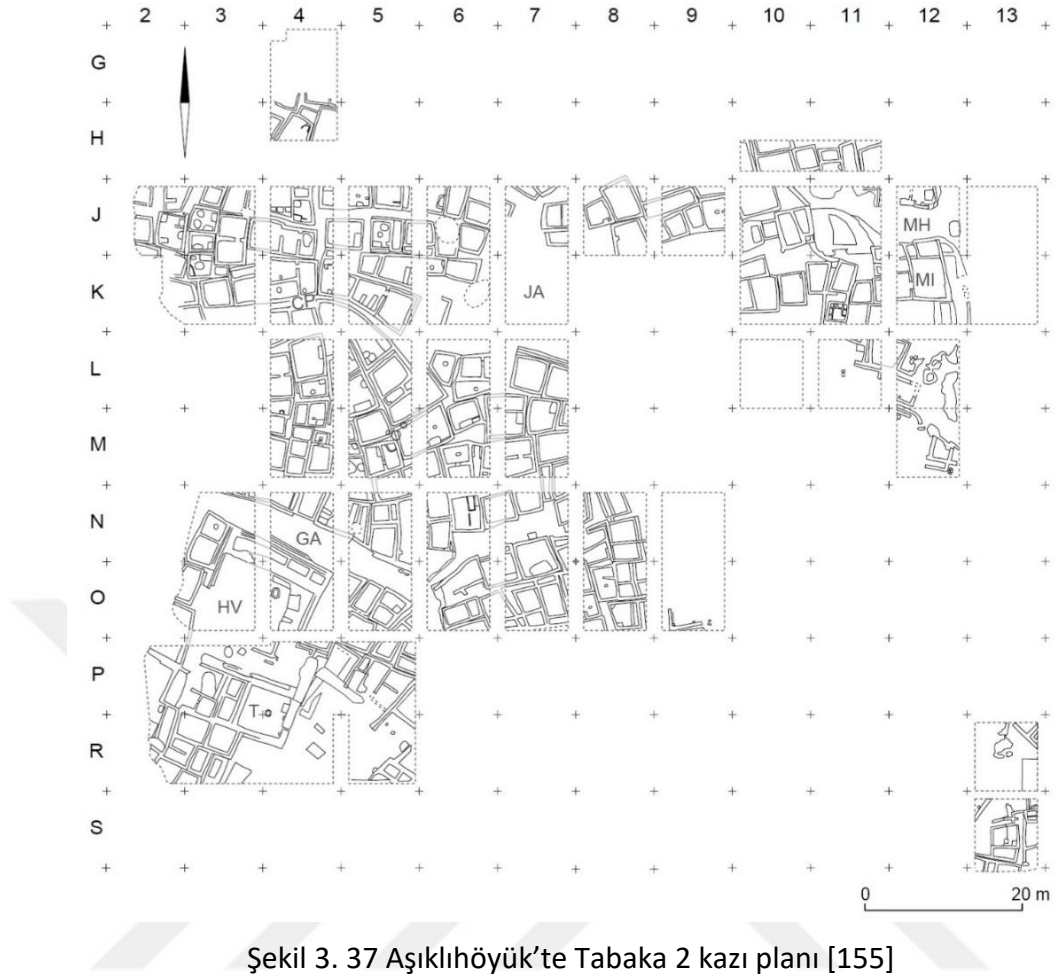
Katman	Tarihleme (Yaklaşık) (M.Ö.)	Neolitik Dönem	Neolitik Mimari Buluntu Türü
Tabaka 4	9. bin	PPN	Dairesel Konut Yapıları
Tabaka 3			
Tabaka 2	8. bin		
Tabaka 1	-		

Daha önce belirtildiği üzere, Orta Anadolu Neolitik mimarlığının karakteristik özelliği de olan katmanlar ve evreler arasındaki yapısal devamlılık Aşıklıhöyük'te de geçerlidir. Bu durum burada, daha önce değinilen 4H/G isimli derin sondajda (diyakronik açma) en iyi belgelenmiştir [155] (Şekil 3.36). Yapıların, dolayısıyla yapı katlarının ömrü 30 – 60 yıl olarak kestirildiğinde; Aşıklıhöyük'teki yapısal devamlılığın 240 – 480 yıl sürdüğü anlaşılmaktadır [23]. Başka Neolitik bölgelerde de eski duvarların temel olarak kullanımı yaygınsa da; böylesine uzun sürmüş yapı devamlılığı eşsiz konumdur. Bunun gelişigüzel olmadığı; toplumsal düzen açısından da önem taşıdığı açıktır [19]. Başlangıçtan, höyüğün terk edilmesine kadar sürmüş bu devamlılık; aynı zamanda toplumun kolektif yapısının da radikal bir değişikliğe uğramadığı şeklinde literatürde yorumlanmaktadır [157].

Şekil 3. 36 Aşıklıhöyük'teki 4G/H diyakronik açması çizimleri [19]

Aşıklıhöyük yerleşimi temelde dört öğeden oluşmaktadır. Bunlar; yerleşimi yapı bloklarına bölen sokaklar, ortak çöplük olarak kullanılan açıklıklar, ölçek olarak oldukça büyük özel mekanlar ve yapı bloklarını oluşturan konut mekanlarıdır. Bunlardan konut dışında kalanları, yerleşimin karakteristiğini belirlemektedir ve hepsi birden kamusal yapılar başlığında toplanabilirler. Hatırlanacağı gibi, eldeki verilerin çoğu Tabaka 2'den gelmektedir ve söz konusu yerleşim düzeni; höyüğün bu dönemini ifade etmektedir (Şekil 3.37). Bu durumda; Aşıklı yerleşimini de konut yapıları ve kamusal yapılar olarak ayırarak incelemek, yerleşimin parçalarını anlaşılabilir ve ilişkilendirilebilir kılmak adına yararlıdır.

Şekil 3. 37 Aşıklıhöyük'te Tabaka 2 kazı planı [155]

3.2.1.1 Konut Yapıları

Aşıklıhöyük'e ilk yerleşenler; beklendiği üzere, toprağa yarı gömük dairesel biçimli konutlar kurmuşlardı. En alt tabakalarda rastlanan bu yapılar ortalama 4m çapındadır ve toprağa açılan çukurun duvarları boyunca uzun kerpiç blokların üst üste dizilmesi ile oluşturulmuştur. Duvar ve taban sıvanmıştır. Ocak için tabana yeni bir çukur açılmış, çevresi kerpiçle sınırlandırılmış, tabanı ise çaytaşı ile döşenmiştir [157]. M.Ö. 9. bindeki bu yerleşimde, günlük işlerin oval yapılar dışında kalan açık alanlarda yapıldığı düşünülmektedir [158]. M.Ö. 8. bine ve Tabaka 2'ye gelindiğinde ise yerleşim dokusunda ve mimaride belirgin değişimler gözlemlenmiştir. Yapılar dörtgenleşmiştir. Bu dörtgenleşmenin, geleneksel bölgeden farklı olarak, karasal iklim sonucu kompaktlaşma ile birlikte gerçekleştiği hatırlanmalıdır. Kompaktlaşma sonucu ortaya çıkacak, yollar ile birbirinden ayrılan mahalleler içinde bitişik yapılardan oluşan petek doku isimli kümelerin; Neolitik Orta Anadolu'nun karakteristiği olduğu da

anımsanmalıdır. Aşıklıhöyük yerleşimi; daha geç yerleşmelerde de görülecek petek dokunun en eski örneği olarak tarihlenmiştir. Mahalle kümeleri içerisindeki konutlara ancak damlardan merdivenle erişilebileceği için bu bütünleşik damlar üzerine taşınan yoğun sosyal yaşantı kurgusu; Aşıklıhöyük'ten gelen 9. bin açık alan ışıklarının 8. binde damlara taşındığı [157] ve bu ışıklar için konutlar arasında açık çöplük alanlarının varlığı verileri ile de örtüşmektedir. Yaklaşık 40,000m²'lik Aşıklıhöyük'ün yaklaşık %10'unun kazıldığı tahmin edilmektedir ve kazı alanlarının %60'ı söz konusu kümelenmiş mahallelerden oluşmaktadır [23].

Aşıklıhöyük mahallelerini oluşturan konutlar, bütünleşik yapıya rağmen kendi bağımsız duvarları ile sınırlanmaktadır [21] (Şekil 3.38). Bu konutlarda, taş temel ya da temel çukuru bulunmamakta; kerpiç duvarlar doğrudan toprak zemine oturmaktadır [151]. Bu duvarlar; 60-100cm uzunluğunda, 25-30cm genişliğinde ve 6-8cm yüksekliğinde kerpiç tuğlalardan oluşturulmuştur [155]. Kerpiç tuğla boyutlarında bir standardın olmaması da; kalıp tekniği ile değil, kesme biçiminde üretildiklerini düşündürmektedir [142]. Ayrıca, duvarların yük taşıma nitelikleri, kazılarda görev almış mimarlarca hesaplamış ve yapıların ikinci bir kata olanak tanımadıkları saptanmıştır [159]. Öte yandan, bir yapı malzemesi olarak taşın bol miktarda bulunduğu halde neden sadece kamusal yapılarda kullanıldığı ve konut yapılarında toprak tercih edildiği de; literatürde sosyal, sembolik, kültürel ve geleneksel nedenlerle açıklanmaya çalışılmaktadır [88], [42].

Şekil 3. 38 Aşıklıhöyük'teki konut yapıları [160]

Konutlar; boyutları 2-12 m² arasında değişen odalardan oluşmaktadır [142]. Kazı çalışmalarında; damdan merdivenle inilen ana hacme “oturma odası”; bu odadan erişilen görece küçük hacimlere de “yan odalar” denmiştir. Ortaya çıkarılan konutların bir kısmı tek odalı ancak görece geniş iken; çok hacimlilerin en fazla 3 yan odaya sahip olabildikleri hatırlanmalıdır. Tek odalı konutlar ortalama yaklaşık 9m² iken; çok odalı hacimler ortalama 8-12m²’dir. Oda ve konut boyutlarındaki bu çeşitliliğin, önceden var olan yapıların aralarına yerleşmeleri sebebiyle olduğu düşünülmektedir. Aşıklıhöyük’te geniş alanlarda kazı çalışmaları sürdürüldüğü halde; hiçbir mahalle tam olarak açığa çıkarılamamıştır. Kazısı tüme yakın mahalleler için yürütülen tahminlerde; ortalama 30 oturma odası, 5 kişilik hanelerle eşleştirilerek bir mahalle için 150 kişi gibi bir nüfus saptanmıştır [142].

Konut yapılarının iç mekanlarına bakıldığında ise (Şekil 3.39); beklendiği üzere ocaklar, platformlar ve taban altı gömüleri görülmektedir. Konut yapılarının yarısında ocak bulunmuştur. Bu durum, hane gruplarının ocaklı odalar bir tanesi etrafında konumlandığını düşündürmektedir [142]. Ocaklar, ortalama 1,4m x 0,8m boyutlarında dikdörtgen biçimlenmiştir ve odanın bir köşesinde bulunur. Ocakların bütün yönlerde olabilmesi; kültürel ya da hakim rüzgar gibi ekolojik bir sebeple konumlandırılmadığını göstermektedir [22]. Bu konuda ilginç bir ayrıntı da, aynı yapı katında farklı köşelerde duran ocakların; yapı devamlılığı sırasında yani düşey yapı katlarında yerlerini koruyor olmalarıdır [142]. Yapım tekniği ise; döşeme ve duvar boyunca yassı taşların dizilip sıvanması şeklindedir [22]. Ocaklarla ilgili bir başka öge de baca görevi gören, ocağın yaslandığı duvarda bulunan ve 20cm genişliğinde olan açıklıklardır. Konutların bazılarının tabanları üzerine hasır serilmiştir [161]. Ayrıca tabanlarda, damı destekleyecek ağaçların yerleştirildiği, etrafı çakıl taşı destekli çukurlar açılmıştır. Konut yapılarının taban ve duvarları birçok kez yenilenmiş kalın bir sıva ile kaplıdır [159]. Öte yandan, kazılan konut yapısı yoğunluğuna göre oldukça düşük sayıda mezar buluntusu saptanması; gömülerin seçkinlere ait olduğunu, dolayısıyla da hiyerarşinin başladığı bir toplumsal yapıyı düşündürmektedir [23], [21].

Şekil 3. 39 Aşıklıhöyük'teki rekonstrüksiyon yapının iç mekanı [162]

Aşıklı'nın GA caddesinin kuzeyinde kalan kısmında yer aldığı hatırlanacak bu konut mahallelerinin; katmanlar boyunca yoğun yapısal devamlılık gösterdiği de hatırlanmalıdır. Kazılarda konut duvarlarının tabandan 1m yüksekliğe kadar korunduğu gözlemlenmiştir. Bu da; yapılar düşey ekseninde yenilenirken, çatıların sökülüp duvarların 1m düzeye kadar indirildiği ve bu havuzun kerpiç molozu ile doldurularak yeni yapı katı için zemin oluşturulduğunu göstermektedir. Dolgular ayrıca, yan yana iki konutun dam kotlarının farklı olduğunu; dolayısıyla bütün mahallenin ortak damında yükselti farkları olduğunu doğrulamaktadır [151].

Yerleşimde, mahalle aralarında kalan birtakım açıklıklar da dikkat çekicidir. Bu boş alanlar; öncelikli olarak evsel atıklar için çöplük, ayrıca da obsidiyen ve kemik aletlerin yapıldığı işlik ile olasılıkla yiyeceklerin paylaşıldığı alanlar olarak işlevlendirilmiştir. En geniş kuzeyde yer alan "JA" yapısı olan bu açıklıkların bir diğer önemli özelliği, sokakların genellikle bu açıklıklara ulaşmasıdır.

3.2.1.2 Kamusal Yapılar

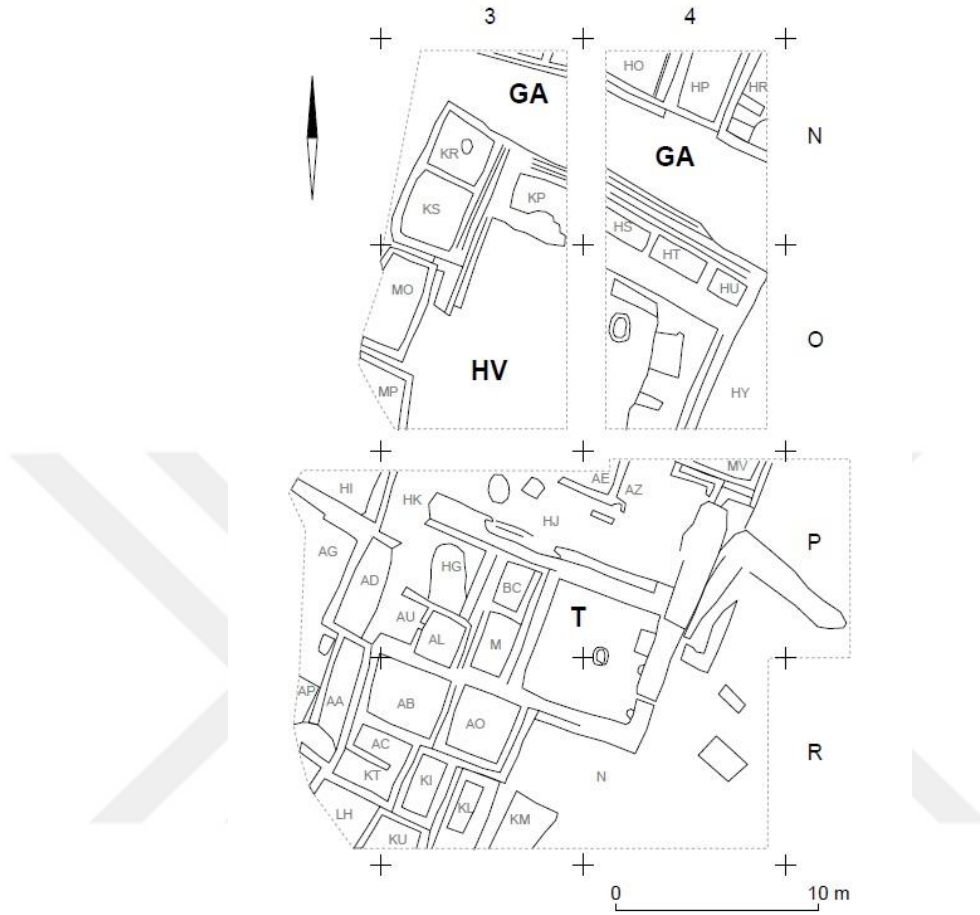
Her halde sadece ulaşım için kullanılmayıp, daha önce de belirtildiği gibi Aşıklıhöyük'ü belirli alanlara ayıran sokaklardan en büyüğü; genişliği 4m'yi bulan çakıl taşı döşeli "GA" isimli yapıdır. Daha çok "cadde" denebilecek bu güzergâh, kuzeybatı – güneydoğu aksında uzanmaktadır ve tüm yerleşimi, konut adalarından oluşan kuzey ve özel yapılar ve çevrelerindeki birimlerden oluşan komplekslerden oluşan güney alanlarına bölmektedir. Literatürde; GA caddesinin diğer sokaklara göre oldukça geniş oluşunu,

kamusal yapı kompleksleri ile olan ilişkisine bağlayan görüşler bulunmaktadır. 4G/H derin sondajına göre GA caddesi, en son 2C yapı evresinde görülmüş ve yapı evreleri ile birlikte yükseltilmiştir. Bunun dışında anılması gereken diğer sokaklar; konut bölgesi kuzey alanı kendi içinde mahallelere ayıran, kuzeydoğuda yer alan “MH” ve kuzeyde yer alıp genişliği 1m’den az olan “CP” isimli elemanlardır. Bunlar dışında çok daha dar açıklıklar da bulunmaktadır.

Kamusal yapılar içerisinde öne çıkanları, şüphesiz özel işlevli yapılardır. Anıtsal yapılar da denilebilecek bu buluntu grubundan, oldukça büyük olan “HV” yapısı ile “T” yapısı (Şekil 3.40) yerleşmenin kamusal kimliği ile öne çıktığı hatırlanacak güney alanında; “MI” yapısı ise kuzeydoğu uçta yer alırlar. Bu yapılar; konut yapılarından daha büyük ölçekli oluşları, özel dairesel ocaklar, sekiler ve ayrıntılı boyalı tabanları ile birlikte yapımlarında taş malzeme kullanımı ile de farklılaşmaktadırlar. HV yapısı yaklaşık 25m x 20m boyutlarındadır ve en büyük konut yapısından 20 kat daha büyük biçimleniştir [23], [142]. Yapının bir iç avlusu ve hemen kuzeyinde küçük hücremsi mekanları bulunmaktadır [157]. Kuzeyinde, sandık sistem de denilen çift kat taş duvar bulunmaktadır [21], [163]. Büyük direk taşlarının altındaki taban, 90-100cm büyüklüğünde kerpiç bloklarla döşenmiştir [21].

HV yapısının hemen güneyinde yer alan T yapısı ise yaklaşık 6,5 x 6,5m boyutlarında kareye yakın planlıdır [163] (Şekil 3.41). Bu yapı da; geniş duvarları, kireç tabanı, kırmızı boyalı taban ve duvar sıvaları, sekisi ve tabandaki kanalı ile farklılaşmaktadır. Doğu duvarı taş temellidir ve diğer üç yönde iç mekânda uzanan ve yine sıvanıp boyanmış kerpiç seki bulunmaktadır [151]. Doğu duvarına da iç mekandan bitişik bir büyük ocak yer almaktadır. Zeminde ortada kalın direkler için oyuklar gözlemlenmiştir ki bunların sadece tavanı taşımadığı; Bereketli Hilal’deki kamusal yapılarda olduğu gibi süslendiği ve mistik anlamda işlevlendirildiği yönünde de görüşler bulunmaktadır [21]. Zeminde yer alan taş kanalın ise sıvı tahliyesinde kullanıldığı düşünülmektedir. Bu da, Göbeklitepe’deki terazzo tabanları ve sıvı kullanılmış ritüeller düşüncesini hatırlatmaktadır. T yapısının “HG” isimli avlusunun zemininde 5 kat aşiboyası kullanıldığı da dikkat çekicidir [139]. HG avlusunda, tabanı bazalt bloklarla döşeli kerpiç kubbeli bir büyük fırın bulunmaktadır. T yapısında şimdiye kadar, üç yenileme evresi

saptanmıştır. HV ve T yapıları, aralarındaki taş temelli ince uzun “HJ” avlusu ile birbirine bağlanmaktadır [21].

Şekil 3. 40 Aşıklıhöyük'teki kazı planında HV ve T yapılarının konumu [142]

Şekil 3. 41 Aşıklıhöyük'teki T yapısı [164]

Kuzeydoğu uçtaki MI yapısı da yine hücrelerle çevrili, taş döşeli ve kırmızı boyalı bir avlu olarak karşımıza çıkmaktadır ve yine konut bloklarından “MH” isimli bir çakıl taşı döşeli yolla ayrılmaktadır [142]. Bu özel yapılar; yapım tekniği kadar, mekan kurgusu ile de oldukça farklılaşmıştır. Öncelikle; konut yapıları en fazla üç taneye kadar ek hücre bulundurabilirken, bunlarda sayı artmaktadır. Yine konut yapılarından açıkça büyük yapılmış bu özel mekanlardan HV’nin 340 kişiye kadar; T ve MI’nın da 30-40 kişiye kadar ağırlayabileceği düşünülmektedir [142]. Bütün yerleşmeyi alamayacağı açık olan ve masif duvarları ve avlularıyla içe dönük kimlik sergileyen bu yapılara seçkin insanların girebildiği; böylece de toplumda bir hiyerarşi oluşmaya başladığı da düşünülebilmektedir.

İşlev olarak bakıldığında da; Bereketli Hilal’deki anıtsal yapılar anlayışının buraya taşınamayacağı; çünkü bu yapılar ile mezarlar ve taş heykeller arasında bir bağlantının bulunmadığı, öte yandan Aşıklıhöyük’teki mekanların ritüel amaçlı kullanıldıklarına dair açık bir verinin olmadığı belirtilmiştir. Bunlar; bir erkek evi, kabul töreni ya da şenlik alanı olarak da işlevlendirilmiş olabilirler [23]. Şu an için bilinen, alanın güneyindeki yapıların kamusal kimlikte oldukları ve özel amaçlarla işlevlendirildikleri; ayrıca da radyokarbon sonuçlarında göre yerleşimde değişimlerin yaşanmaya başladığı M.Ö. 7500-7400 yıllarına tarihlendikleridir [157].

Tüm bunların dışında; son yapı evreleri sırasında, yerleşmeyi kuzeydoğudan güneydoğuya sınırlayan birbirine koşut iki taş temelli kerpiç duvardan oluşan bir sur kaydedilmiştir. Yöneticilerin büyük olasılıkla sur içinde oturdukları ve sosyal örgütlenme ile de hiyerarşik toplum yolunun açıldığı görüşleri de mevcuttur [165].

3.2.2 Çatalhöyük

Konya’nın Çumra ilçesi yakınlarında, Çarşamba Çayı’nın kıyısında yer alan Çatalhöyük (37° 39’ 58’’ K, 32° 49’ 38’’ D) (Şekil 3.42) (Şekil 3.43); esasen iki ayrı buluntu yerinden oluşmaktadır. Bunlardan doğudaki büyük olanı Neolitik dönemde; “Çatalhöyük Batı” olarak da bilinen küçük olanı ise Kalkolitik dönemde iskân görmüştür. Çatalhöyük, “nehirin çatallandığı yerdeki tepecik” anlamına gelmektedir [166] ve Çarşamba Çayı’nın günümüzde kurumuş olan bir kolunun, bu iki tepiyi ayırdığı düşünülmektedir. Aynı şekilde; Çatalhöyük’ün bulunduğu Konya Ovası’nın Buz Devri’nde yaklaşık 30 m

derinliğinde bir göl olduğu; Holosen’de bu gölün kuruyarak yerleşime elverişli sulak bir araziye dönüştüğü de düşünülmektedir [167]. Çatalhöyük; Neolitik Orta Anadolu’nun karakteristikleri olan petek doku yerleşimi ve yapısal devamlılık dışında Neolitik döneme ait duvar resimleri, enstalasyonlar ve figürinlerden anlaşılabilecek kült donatıları ve 135,000 m2 kadar öngörülen devasa alanı [166] ile öne çıkmaktadır. Buluntulardan anlaşılan; “Oturmuş Tanrıça” adı verilecek figürin ve benzerleri etrafında şekillendiği düşünülen ve daha sonraya tarihlenen toplumlarda gelişecek ana tanrıça kültü¹ ile “bukranion” denilen büyükbaş hayvan kafatasları etrafında şekillenen av ve boğa kültlerinin Çatalhöyük’te yoğun şekilde yaşatıldığıdır. Höyük, yaklaşık 500m x 300m boyutlarındadır ve en yoğun olduğu dönemde yaklaşık 10,000 insanı barındırdığı düşünülmektedir. Yerleşim yaklaşık MÖ 7100’de başlamıştır ve MÖ 6000 sıralarında doğudaki Neolitik höyük terk edilmiştir [166]. Denebilir ki, Çatalhöyük’te Seramiksiz Neolitik’te başlayan yaşantı Seramikli Neolitik’te ve batı höyüğüne geçerek Kalkolitik’te de devam etmiştir.

Şekil 3. 42 Çatalhöyük’ün Anadolu’daki konumu²

¹ Tarımsal etkinliğin yaygınlaşmasına kadar avcı-toplayıcılık yapan atalarımızın inanç dünyası yırtıcı hayvanların sembolize ettiği metafiziksel varlıklar ile doludur. Evcilleştirme yolunda tüm bu yırtıcılardan vazgeçmek gerekmiştir. Eski totem sponsorları, artık gıda fazlasının sakınılacağı düşmanlara dönüşmüştür. Bu düşmanlık öyle ileri gitmiştir ki; Orta Çağ’daki Hristiyan tasvirlerinde şeytan, farklı yırtıcıların bir kolajı görünümündedir. Artık bitki ve hayvan sahiplenmeyi onaylayacak sponsorlara ihtiyaç doğmuştur. Ana Tanrıça ve bukranion benzeri tasvirlerle başlayan ruhani boşluğu doldurma girişimleri; gittikçe Yunan’da Demeter, Mısır’da Osiris, Çin’de Shen-nung gibi tarım tanrılarına evrilmiştir [42].

² Şekil, yazar tarafından https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Turkey_provinces_blank_gray.svg [Erişim Tarihi: 2 Kasım 2016] bağlantısındaki görsel taban alınarak oluşturulmuştur.

Şekil 3. 43 Çatalhöyük'ün genel görünümü [168]

Yerleşimin ekonomisi; obsidiyen, tarım ve geç katmanlarda seramik üzerinedir. Ayrıca taş boncuklar, öğütme taşları, bileklikler, iğneler gibi gereçler ileri düzeyde zanaatın da varlığını göstermektedir [169]. Kapadokya'dan obsidiyen, Akdeniz'den deniz kabukları ve Suriye'den çakmaktaşılarının varlığı gibi ekonomik buluntular üzerinden uzak ticari bağlantılar kurduğu halde; Çatalhöyük'ün Aşıklıhöyük'ün aksine çevresinde küçük yerleşimler bulundurmuyup bölgesindeki tek ve merkezi yerleşim olduğu görülmektedir [142]. Bugün, Yakınoğlu'nun ne en eski ne de en geniş tarım topluluğu olmadığı bilindiği halde Çatalhöyük'ün tüm bölgedeki kültürel ve ekonomik dönüşümlerde etkin bir merkez olduğu ve Neolitik kültürün Avrupa'ya geçiş güzergâhı üzerinde stratejik bir konumda olduğu açıktır [170]¹.

İngiliz arkeolog James Mellaart'ın yürüttüğü Konya Ovası Yüzey Araştırması kapsamında 1958 yılında keşfedilen [142] Çatalhöyük, ilk kez; Hacılar'daki kazılarının 1960'taki son sezonundan sonra [149], yine Mellaart tarafından 1961 – 1963 ve 1965'te [23], İngiliz Arkeoloji Enstitüsü desteği ile kazılmıştır. Bu döneme kadar, Bereketli Hilal dışında ilk çiftçiler ve ilk yerleşimler konusunda çok az kanıt olduğundan; Çatalhöyük'teki keşifler geniş ilgi uyandırmıştır [170]. Mellaart'ın çalışmalarının

¹ Bu merkezin, ön-Hint-Avrupa dilinin anavatanı olduğu yönünde de dilbilimsel çalışmalar vardır [167].

sonlandırılmasını¹ takip eden dönemde Yakındoğu'da çok fazla sayıda bölge kazıldığı halde; Çatalhöyük ile yarışabilir düzeyde buluntu yerlerinin sayısı çok azdır [171].

1993 yılına gelindiğinde Çatalhöyük için, Mellaart'ın öğrencisi de olan İngiliz arkeolog Ian Hodder yönetiminde çok uluslu bir ekipçe yürütülecek "Çatalhöyük Araştırma Projesi" [166] ile 25 yıl sürmesi planlanan [23] yeni bir dönem başlamıştır. Proje, birincisi Mellaart'ın da kazdığı güney ve ikincisi kuzeydeki "4040" adıyla da anılanı olmak üzere höyüğün iki bölgesine yoğunlaşmıştır [166]. Projenin ilk evresinde yüzey araştırmaları yapılmış, 1995'te başlayan ve 2002'ye kadar sürecektir olan ikinci evresinde ise yapıları ve yapı sürekliliğini ortaya çıkarmak üzere yeniden kazılara başlanmıştır. 2003'te başlayan üçüncü evrede ise yerleşim şemasını anlamak üzere geniş açmalar yapılmıştır [148], [142], [170].

Mellaart ve Hodder'in kazı çalışmalarında önemli yaklaşım farkları bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Mellaart geniş açmalara odaklanmış iken, Hodder'in daha küçük ölçekle çalışmaya başlamasıdır [92]. Öyle ki; Mellaart dört sezonda 200 yapı kazmış iken, Hodder her yıl için ortalama 2 yapı kazmaktadır [171]. Literatür için oldukça önemli olan bir diğer fark ise, Mellaart kazdıkları yapılardan bazılarını kamusal (tapınak) olarak değerlendirmiş iken; Hodder'e göre Çatalhöyük'teki tüm yapıların konut olması, kamusal yapıların bulunmamasıdır.

2009 yılında Unesco Dünya Mirasları Geçici Listesi'ne alınan Çatalhöyük, 2012'de asıl listeye alınarak dünya mirası olarak etiketlenmiştir. Ancak yerleşim, Dünya Mirasları Listesi'ndeki anıtsal ve megalitik kimlikteki diğer Neolitik buluntu yerlerinden farklılık göstermektedir [170]. Çatalhöyük Araştırma Projesi kapsamında buluntu yerine; 2002'de deneysel konut yapısı (Şekil 3.44), 2003'te "Güney Koruganı" olarak da bilinen güney alanı koruyucu çatısı (Şekil 3.45), (Şekil 3.46) ve 2008'de Kuzey Koruganı (Şekil 3.47), (Şekil 3.48) eklenmiştir.

¹ "Dorak Olayı" olarak da bilinen tarihî eser kaçakçılığı hadisesine adı karıştığı gerekçesi ile o dönemde Mellaart'ın kazı izinleri iptal edilmiş ve ülkeye girişi yasaklanmıştır [172].

Şekil 3. 44 Çatalhöyük'teki deneysel rekonstrüksiyon [168]

Şekil 3. 45 Çatalhöyük Güney Koruganı [168]

Şekil 3. 46 Çatalhöyük Güney Koruganı iç mekanı [168]

Şekil 3. 47 Çatalhöyük Kuzey Koruganı [168]

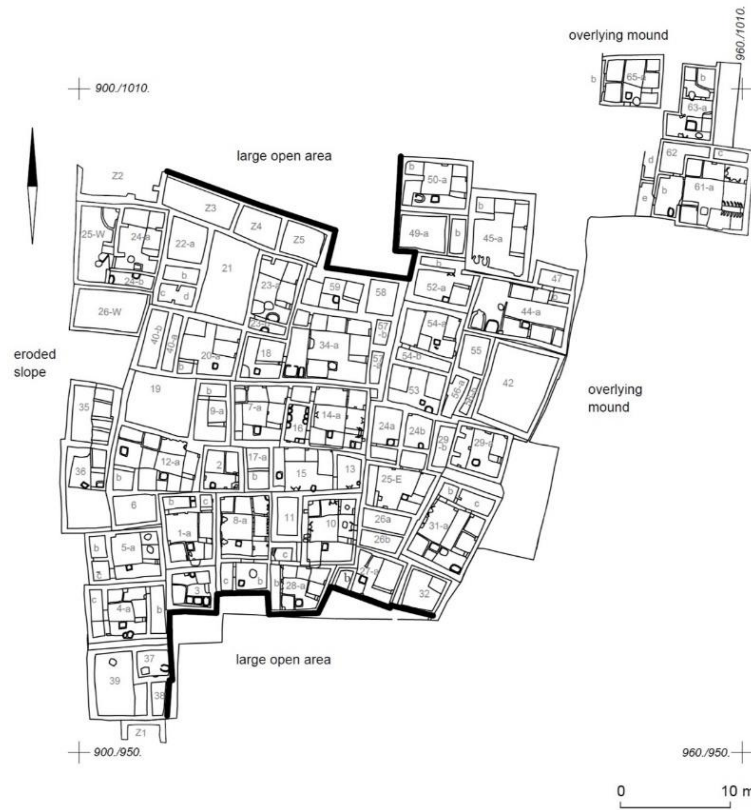
Şekil 3. 48 Çatalhöyük Kuzey Koruganı iç mekanı [168]

Mellaart yönetimindeki kazılarda, 15 tabaka tespit edilmiş ve 0 – XII arasında numaralandırılarak adlandırılmıştır [23] (Çizelge 3.8). Tabaka sayısı ve adlandırma arasındaki tutarsızlık, VI gibi (VIA, VIB) bazı tabakaların kendi içinde de alt evrelere bölünmesi nedeniyledir. Bu dönemde, X katmanı öncesi kazılmamış ve “X Öncesi” olarak adlandırılmıştır. Hodder döneminde de bu adlandırma onaylanmış ve geliştirilmiştir. Çatalhöyük Araştırma Projesi’nde ayrıca, XII yapı katı altında 4 katman daha saptanmıştır [170]. XII yapı katının altı Seramiksiz Neolitik’e, XII – VI yapı katları arası Erken Seramikli Neolitik’e, V – 0 yapı katları arası da Geç Seramikli Neolitik’e tarihlenmiştir [23]. Çatalhöyük’te Seramiksiz Neolitik’ten Seramikli Neolitik’e geçiş diğer Yakındoğu buluntu yerlerindeki kadar etkili olmamıştır [173] ancak Erken Seramikli Neolitik ve Geç Seramikli Neolitik arasında pek çok açıdan farklılık

gözlemlenmiştir [23]. Örneğin, Seramikli Neolitik'e geçildiği halde Tabaka V'e kadar seramik çok az bulunmuştur [149]. Bunun nedeni, hasır sepet kullanımındaki uzmanlaşma olarak gösterilmektedir. Tabaka V ve yukarısında ise seramik kullanımı ve kalitesi gittikçe artmaktadır [173]. Ayrıca, Tabaka V'ten itibaren taş endüstrisi, figürinler ve duvar boyamalarında da farklılaşma gözlemlenmiştir [23]. Yerleşmenin en gelişmiş hali, Tabaka VI'ya denk düşmektedir [174], [175] (Şekil 3.49) ve en bütünlüklü açma da güney alandaki Tabaka VIB'de yapılmıştır [23].

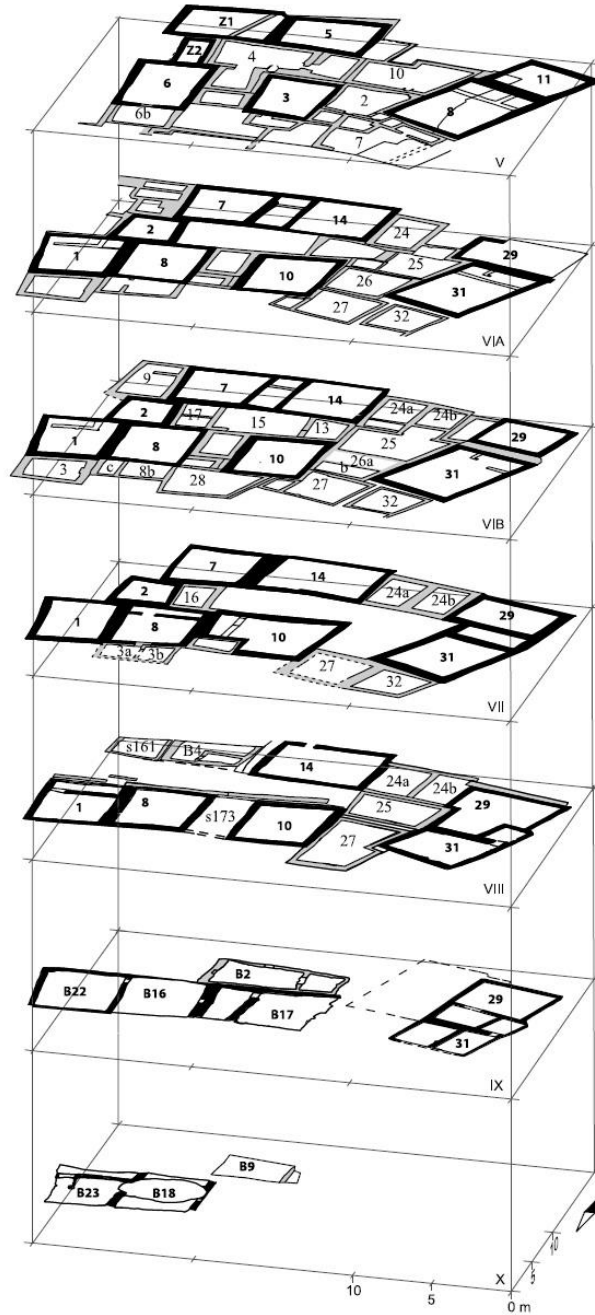
Çizelge 3. 8 Çatalhöyük katmanları

Katman	Tarihleme (Yaklaşık) (MÖ)	Tarih Dönemi	Neolitik Mimari Buluntu Türü
XII yapı katı altı	7400 öncesi	PPN	-
XII – VI	7400 – 6500	Erken PN	Dikdörtgensel Konut Yapıları
V – 0	6500 – 5600	Geç PN	

Şekil 3. 49 Çatalhöyük Tabaka VIB kazı planı [142]

Neolitik Orta Anadolu'nun karaktersitiği olan yapısal devamlılık, Çatalhöyük'teki tabakalar arasında da görülmektedir (Şekil 3.50). Ancak burada, tabakaların tamamı bir seferde inşa edilmiş değildir; aksine, kademeli ve sürekli bir inşa söz konusudur [25]. Bunu doğrular şekilde; yapıların bazıları birkaç tabakada devam etmiş iken, bazıları ise daha kısa ömürlüdür. Burada bir başka ayrıntı da; devamlılığı sürdüren yapılarda, üst katmanlara doğru ritüel detaylandırmalarının artması ve yapıların giderek daha yoğun sembolizm elemanı ile donatılmalarıdır [23].

Şekil 3. 50 Çatalhöyük'te Tabaka X ve Tabaka V arasındaki diyakronik açma [142]

Çatalhöyük'teki yerleşim düzeni, kerpiç konutlardan ve aralarındaki açık alanlardan oluşmaktadır. Açık alanlar yine evsel atıklar için işlevlendirilmektedir ve çok sayıda buluntu buralardan gelmektedir. Bir başka ayrıntı da; Aşıklıhöyük'teki açık alanların yapısal devamlılık boyunca sabit kaldıkları halde, burada zaman içerisinde açık alanların konuta ve konutların açık alana dönüşebilmesidir [25]. Aşıklıhöyük'ün aksine, burada mahalleleri ayıran tanımlı yollar olmadığından; bütünleşik örüntü içerisinde mahalle örgütlenmesini kestirmek de güçleşmektedir. Mahalleler ortalama 30 – 40 konut barındırır ve bir açık alanın çevresinde örgütlenir şekilde tahmin edilmektedir [19]. Ancak her iki kazı projesinde de açık alanlar görece az araştırılmıştır çünkü odak yapılar üzerindedir [142].

Tabaka V'ten itibaren görülmeye başlayan sosyal değişimler mimariye de yansımıştır ve bu zamana kadar daha kompakt olan yerleşimde, bundan sonraki seviyelerde yapılar arasındaki açık alanlara ek olarak etrafı açık avlular da görülmeye başlamıştır [92], [176]. Her ne kadar kamusal nitelikte bu açık ve kapalı avlular görülüyor ise de; tanımlı kamusal yapılar burada söz konusu değildir [176]. Geleneksel bölge ve Orta Anadolu'daki Aşıklıhöyük'te görülen anıtsal yapıların kült işlevleri Çatalhöyük'te konutlara taşınmıştır [25]. Bu noktada, Mellaartın çalıştığı yapıların bazılarını “tapınak” olarak etiketlediği; Çatalhöyük Araştırma Projesi'nin bağlamında ise buluntu yerindeki tüm yapıların, çeşitli boyutlarda sembolik ve törensel anlamlar yüklenmiş konutlar olarak değerlendirildiği hatırlanmalıdır.

3.2.2.1 Konut Yapıları

Neolitik Orta Anadolu'nun karakteristiği olan ve Aşıklıhöyük'te başlayan petek doku biçimlenişinin, Çatalhöyük'teki kerpiç konutlardan oluşan mahallelerde de görüldüğü anımsanmalıdır. Petek dokunun buradaki oluşumu da, literatürde farklı sebepler üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. İlk kazı projesini yürüten ve güney alanda kazı yapan Mellaart, bu durumu saldırı ya da sel baskınına karşı savunma örgütlenmesi olarak önermiştir [24]. Fakat Hodder tarafından açılan ve ırmağın o günkü yatağı ile bitişik olmayan kuzey alanda da aynı sık yerleşim biçimi görülmüştür. Ayrıca yapı katları arttıkça, höyüğün ova seviyesinden yükselmesi; sel olasılığını zayıflatmaktadır [176]. Ayrıca Hodder, savaş ve yıkım izine rastlamadığından biçimlenişin savunma işlevi

taşımadığı görüşündedir [177]. Hodder bu biçimlenişin iklim zorlaması ya da sınıf farkı ile de olmadığını düşünmekte; sorunun yanıtını sosyal etkilerde ve çevreden etkin yararlanmaya yönelik bir örgütlenmede aramaktadır [148]. Sonuç olarak; bütünleşik damlardaki sosyal yaşantı kurgusu, Çatalhöyük'te de varlığını sürdürmektedir. Bunu ispatlar şekilde damlarda birtakım ateş kurulumları, daha geç dönemde büyük ocaklar [148] ve buna bağlı temiz ve kirli alanlar saptanmıştır [23]. Höyüğün yükseltisi ayrıca, yerleşimin bazı kısımlarında eğimli arazi oluşturduğundan; Aşıklıhöyük'teki aşağı yukarı hemzemin dam düzeni burada geçerli değildir [11]. Bağımsız konutların damları arasındaki yükselti farkı küçük ahşap merdivenlerle çözümlenmiş [23] ayrıca yapılardan yüksek olana güney ve batıdan pencere açıklıkları ile doğal ışık olanağı tanımıştır [178]. Burada, tüm yapı katının bir seferde inşa edilmediği de hatırlanmalıdır.

Yapı malzemesine bakıldığında, burada da karşımıza güneşte kurutulan saman katkılı kerpiç tuğlalar çıkmaktadır [149]. Tuğlaların ebatları 76 – 125cm arasında, eni 25cm ortalamasında ve yüksekliği 5 – 15cm arasında olacak şekilde bulunmuştur [179]. Fakat nasılsa, burada tuğlaların ahşap kalıpla hazırlandığı belgelenmiştir [24]. Yapılarda taş kullanılmaması, alüvyonlu Konya Ovası'nda bu malzemenin edinilememesi üzerinden açıklansa da [148], [149], Aşıklıhöyük'ten hareketle bu durumun malzemenin imajı [180] ve Çatalhöyük'te kamusal yapı bulunmaması ile de ilgisi olmalıdır. Ayrıca, toprak basamakların bulunmaması; düşey ulaşımın ahşap merdivenle çözüldüğünü düşündürmektedir.

Petek dokudaki bitişik yerleşime rağmen, Aşıklıhöyük gibi Çatalhöyük'te de her bir yapının kendi bağımsız duvarı mevcuttur [11] (Şekil 3.51). Yapı duvarları; bir önceki yapı katından kalma duvarların temel olarak işlevlendirilmesi üzerine kerpiç tuğlaların yerleştirilmesi ile oluşturulmuştur. Sonra; önceki yapı katı kalıntısının doldurulması ile oluşturulan zemin üzerine, duvarlara bitişik şekilde çatıyı taşıyacak ahşap dikmeler yerleştirilmiştir. Tabaka V sonrasında, dikmelerin yerini payandalar almıştır. Daha sonra dikmelere oturacak kirişler yerleştirilmiştir. En son da ince dallar ve kil tabakasından oluşan düz dam eklenmiş ve damdaki açıklık oluşturularak yapı bitirilmiştir. Bazı yapıların damlarında ahşap çatı katlarının bulunduğu dair veriler artsa da [181]; yapıların toprak kurgulu üst katı olabileceği fikri [182], Aşıklıhöyük gibi burada da malzemenin desteklemeyeceği açısından terk edilebilir durumdadır [142], [149].

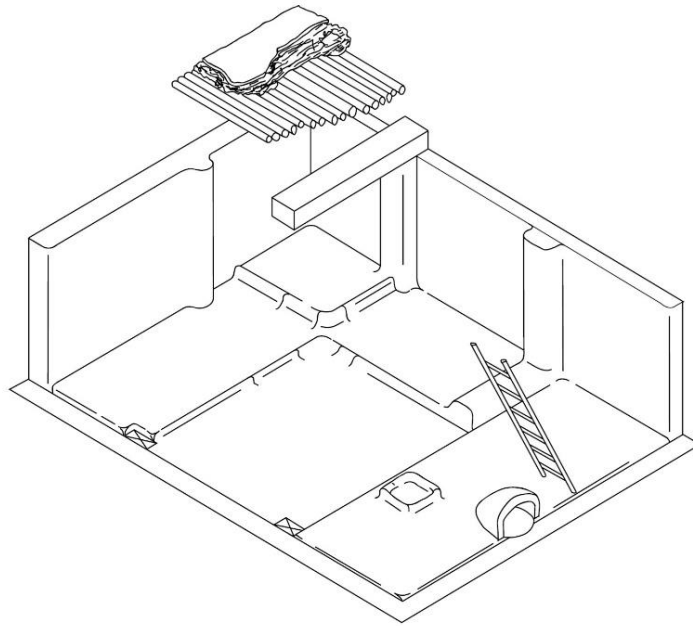

Şekil 3. 51 Çatalhöyük'teki konut yapıları [168]

Bölgenin bir özelliği olan yapısal devamlılık burada da farklı boyutlarda görülüyor olduğundan, yapıların yenilenme süreçleri de değerlendirilmelidir. Üstüne yeni bir yapı yapmak üzere terkedilecek yapıda, tüm iç mekan donatıları ve süslemeleri sökülmüş ve boşluk toprakla doldurulmuştur. Bazı yapılarda, tahminen festivalden kalma hayvan kemiklerinin [183], bazılarında da insan gömülerinin [184] dolguya yerleştirildiği görülmüştür. Bunun sonrasında, işlem yeni yapının duvarlarının inşası ile sürmüştür. Yapıların kullanım süreleri de değişkenlik göstermektedir. Mellaart, en fazla 120 yıl olmakla birlikte ortalama 30 – 60 yıl önermiştir [24]. Daha sonraki çalışmalarda; Tabaka VIII'e kadar 70 – 100 yıl, daha sonraki tabakalar için 50 – 70 yıl önerilmiştir [185]. Çatalhöyük Araştırma Projesi tarafından sunulan güncel veriler de bununla örtüşmekte ve 60 yıl gibi bir ortalama sunmaktadır [19].

Çatalhöyük'ün dikkat çekici bir başka özelliği; yapıları oluşturan odaların boyut açısından, Aşıklıhöyük'ün aksine ciddi oranda tutarlı ve homojen biçimlenişte olmasıdır [176]. Burada odalar, yaklaşık 5 x 6m boyutlarında [11] olacak şekilde ortalama 27m² genişliğindedir [23]. Tabaka V'te ki değişimlerden sonra, odaların bir miktar daha büyüdüğü de gözlemlenmiştir [176]. Konut yapıları, bu düzendeki "oturma odası" ve buna servis eden bir ya da daha fazla "yan oda" şeklinde tasarlanmıştır. Oturma odaları ateş tertibatı çevresinde domestik işlevler; yan odalar ise depo işlevi görecektir şekilde kurgulanmıştır. Oturma odalarına damdaki açıklıktan inilmekte iken; yan odalara, oturma odasından duvarlardaki 1m'den daha alçak açıklıklardan erişilmektedir [24].

Çatalhöyük'te, damdaki açıklıktan ahşap merdivenle erişildiği hatırlanacak iç mekanların da yine oldukça standartlaşmış bir düzeni söz konusudur (Şekil 3.52) (Şekil 3.53). Bu açıklık ve merdiven kurulumu iç mekana güney taraftan eklenmektedir [142] ve hemen altında ocak yer alır. Bu durumda damdaki açıklık baca işlevi de görmektedir [24]. Açıklığın bir başka işlevi de güneyden günışığı sağlaması olmalıdır. Çatalhöyük konut yapılarının biçimlenişi gereği iç mekanlarının oldukça karanlık olacağı düşünülebilir ancak, Çatalhöyük Araştırma Projesi kapsamında Mira Stefanovic tarafından inşa edilen deneysel konutta damdaki açıklıktan giren günışığının odayı yeterli düzeyde aydınlattığı görülmüştür. Bunda iç mekanın tümünde kullanılmış beyaz sıvanın yansıtıcı yapısının da etkili olduğu da düşünülmektedir [25]. Ocağın karşısında kalan kuzeyde ise yükseltilmiş platformlar görülmektedir. Bu platformlar; oturma, uyuma ve çalışma için işlevlendirilmişlerdir ve literatürde, aynı işlevleri taşıyan bir geleneksel Türk evi donatısı olan sofa ya da divanın prototipi olarak gösterilmektedirler [25]. Platformların çalışma işlevinden söz etmişken; Çatalhöyük konutlarının bazılarında boncuk, bazılarında figürin, bazılarında obsidiyen, bazılarında ise ayın donatılarının daha yoğunluklu bulunduğu hatırlanmalıdır. Bu durum üretim etkinliğinin konut iç mekanlarına taşındığını ve ayrı konutlarda ayrı üretimlerin olduğu bir uzmanlaşmayı göstermektedir.

Şekil 3. 52 Çatalhöyük'teki bir konutun izometrik çizimi [142]

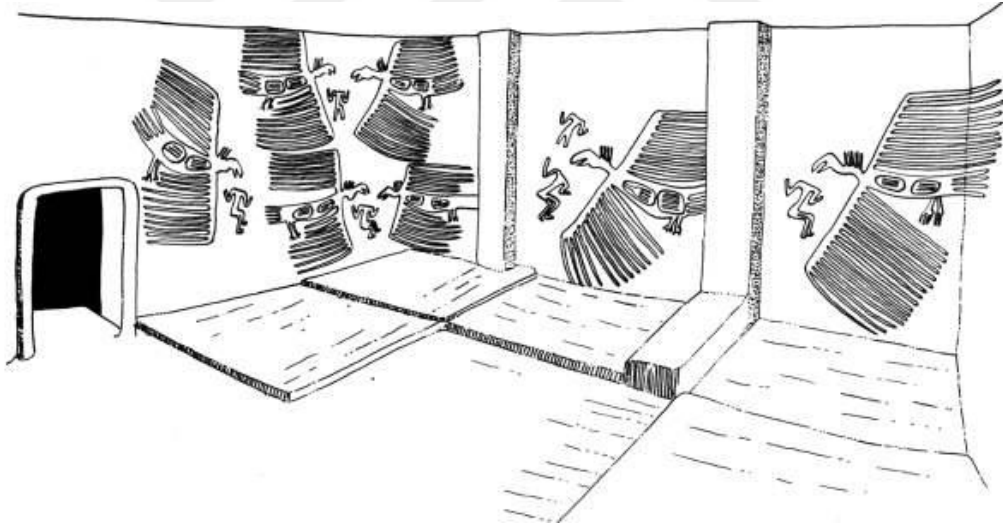

Şekil 3. 53 Çatalhöyük'teki rekonstrüksiyonun iç mekanı [168]

Ayrıca, Çatalhöyük iç mekanlarında zeminin bölümlendiği de görülmektedir [142]. Kuzey ve güneydeki işlev ayrımı, temiz ve kirli zeminler oluşturmaktadır [25]. Ayrıca bezemeler ve platform altındaki gömülerle ilişkilendirildiğinde, bu ayrım literatürde dünyevi güney ve kutsal kuzey olarak da görülmektedir [186]. Yakındoğu'da çok erken dönemden beridir görülebilen konut – gömüt (mezar) ilişkisi Çatalhöyük'te de gözlemlenmiştir. Burada yapıların yarısında taban altı gömüleri bulunduğu, oturma odası başına 3,8 mezar düştüğü ve yapıların ortalama 60 yıl kullanıldığı düşünüldüğünde; herkesin gömülmediği, bir seçki olduğu ve yine hiyerarşiye kapı aralandığı düşünülmektedir [23]. Ayrıca uyku için kullanılan platformların hemen altında mezarların olması literatürde “geçici uyuyanlar ve kalıcı uyuyanlar” olarak ilişkilendirilerek değerlendirilmiştir [176]. Çatalhöyük'te iç mekanlar; bitirme malzemesi olarak da, bugünün köylülerince de “aktoprak” olarak anılan ve kullanılan beyaz kille sıvanmıştır [149]. Bu sıvama işlemi, olasılıkla ocaktan çıkan dumanın da etkisi ile, kat kat uygulanmıştır. Yapılan hesaplar, sıva işleminin yıllık yenilendiği sonucunu göstermiştir [187].

Sıva işlemi de bittikten sonra, mekanlara kült donatıları yerleştirilmiştir ki bunların sayı, çeşitlilik ve kalite açılarından Çatalhöyük'ün ayırt edici özellikleri oldukları

hatırlanmalıdır. Bu bezemeleri duvar resimler ve kabartmalar olarak ikiye ayırmak mümkündür. Duvar resimleri; av sahneleri, akbalar (Şekil 3.54) ve cesetlerle ilgili ritüel ve geometrik desenlerden oluşmaktaydı. En meşhuru ise, bugün Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenen volkan ve yerleşim haritası konulu resimdir (Şekil 3.55)¹. Resimlerin; çoğunlukla oturma odalarının kuzeyinde yer aldıkları için taban altı gömüleriyle ilişkilendirilerek işlevsel nitelikleri oldukları düşüncesi geliştirilmiştir. Sık sıvama işlemi sebebiyle bazı resimler kısa süre görülmüşken, bazılarının da sıva katlarınca kopyalandığı kaydedilmiştir [188]. Aksine; kabartma öğelerinin pek çoğu duvarlarda uzun süre durmuş görünmektedir. Bunlarda ağırlıklı olarak boğa kültü (Şekil 3.56) ön plana çıkmaktadır ve yine odaların kuzeyinde yoğunlaşmaktadır. Kabartmalar dışında, figürinler de kült objesi olarak değerlendirilmelidir. Burada, hatırlanacak Oturan Tanrıça (Şekil 3.57) ve benzeri kadın ifadeleri ile birlikte çok sayıda leopar figürini ele geçmiştir. Yerleşimin hiçbir yerinde fiziksel buluntusu olmamasına karşın leoparın böyle yoğun tasvir edilmesi de merak uyandırıcıdır [25].

Şekil 3. 54 Çatalhöyük'te akbaba duvar resimleri [24]

¹ Ancak bunun volkan yerine leopar, harita yerine de geometrik desen olarak yorumlandığı; arkeolog Stephan Meece'ninki gibi görüşler de mevcuttur [189].

Şekil 3. 55 Çatalhöyük'te yerleşim haritası duvar resmi [190]

Şekil 3. 56 Çatalhöyük'te boğa kabartmaları [168]

Şekil 3. 57 Çatalhöyük'teki Oturan Tanrıça figürini [191]

Tüm bu görkemli kült donatılarını barındıran Çatalhöyük yapılarının bazılarının tapınak olup olmadığı da literatürde uzun süre tartışıl原因mış bir konudur. Öncelikle anılması gereken, bunların en büyük ölçekli yapılar olmadıklarıdır. Başka deyişle; bezeme yoğunluğu ile yapı büyüklüğü arasında bir bağlantı yoktur [176], [192]. Ayrıca, her ikisi de odanın kuzeyinde yer aldıkları için ilişkilendirildikleri halde gömüler ve bezemeler arasında da sayısal açıdan doğru orantı olmadığını gösterir çalışmalar yapılmıştır [193], [194], [142]. Yapılan araştırmalar daha çok kült ögesi bulunduran yapıların daha uzun bir tarih boyunca, dolayısıyla daha fazla yapı katında yenilendiklerini göstermiştir [150], [170]. Güncel çalışmalar; bunların, gittikçe daha çok önem verilen “sülale evleri (İng. “lineage houses”)” olduklarını öne sürmektedir [19]. Bu yapılar, daha geniş sosyal ölçeğe hizmet ettiği halde kamusal yapı sınıfına alınamazlar [11]. Çünkü bu yapılar; daha az kült ögesi bulunduran yapılarda yaşayanlar için de ritüel merkezi işlevi görmüştür ve fakat domestik unsurlar bulundurdıkları için de kendi sakinleri olan konutlardır [176]. Bu bile tek başına, çok fazla dile getirilen eşitlikçi toplum düşüncesine rağmen bir noktaya kadar sosyal farklılaşmanın oluşmaya başladığını göstermektedir [148].

ANADOLU'DA NEOLİTİK DÖNEM MİMARİSİ RESTİTÜSYONLARI VE DEĞERLENDİRME

“Restitüsyon” sözcüğü; Doğan Hasol’un Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü’nde “ilk şekline getirmek” [195], aynı yazarın Mimarlık Cep Sözlüğü’nde ise “yok olmuş yapılara ilişkin belge, bilgi ve varsa kalıntılardan yararlanılarak eski şeklini yapma” ve “(bir yapıtın) eski durumunun resmini ya da maketini yapma” [196] olarak karşılanmaktadır. Sözcük, Zeynep Ahunbay’ın Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon isimli çalışmasında ise “sonradan değişikliğe uğramış, kısmen yıkılmış ya da yok olmuş öğelerin, yapıların veya yerleşmelerin ilk tasarımlarındaki ya da belirli bir tarihteki durumlarının arşiv kayıtlarından, yapı üzerindeki izlerden, yapıya ait çizim ve fotoğraf gibi belgelerden yararlanılarak plan, kesit, görünüş ve aksonometrik çizimlerle ya da maketle anlatımı” [197] şeklinde geçmektedir. Kültür ve Turizm Bakanlığı ise sözcüğü, Tek Yapı Ölçeğinde Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon Projeleri Teknik Şartnamesi’nde “bir taşınmaz kültür varlığının zaman içinde geçirdiği müdahaleleri dönemleyen ve ilk yapıldığı ya da belli bir dönemdeki durumun belirlenmesi için gerçekleştirilen tarihi araştırma ve karşılaştırmalı çalışma tekniklerinin kullanıldığı yazılı, çizili ve görsel belge içeren bir etüt” ve “bu etüt sonucunda dönemler itibariyle değişikliğe uğramış, eklenmiş, kısmen yıkılmış veya yok olmuş öğelerin veya yapıların ilk tasarımlarındaki süreçten itibaren tarihsel durumlarını belirten rapor/belge ile ölçekli çizimlerle düzenlenen analiz” [198] şekillerinde tanımlamaktadır.

Tüm bu ifadelerden hareketle, “restitüsyon” sözcüğünün tanımı; “değişikliğe uğramış ya da kısmen yıkılmış yapıların, özgün işlevi ile kullanıldığı dönemdeki ya da belirli bir tarihteki durumunun; arşiv kayıtları ve fotoğraflar gibi belgelerden hareketle (plan, kesit, görünüş, perspektif çizimleri, maket ve bilgisayar modeli gibi) mimari ifade teknikleri ile anlatımı” şeklinde özetlenebilir. Anlaşılacağı üzere, restitüsyonlar birtakım sorunlar taşımaktadır. Öncelikle, bu çalışmalar öznel kimliktedir ve veriler kadar tahminlere de dayanmaktadır. Öte yandan, her çizim bir soyutlamadır ve gerçeğin tam kendisi değildir. Dolayısıyla restitüsyonlar; oluşturulmalarında kullanılan ya da kullanılmış olması gereken bilimsel verilerden hareketle eleştirilebilir niteliktedir.

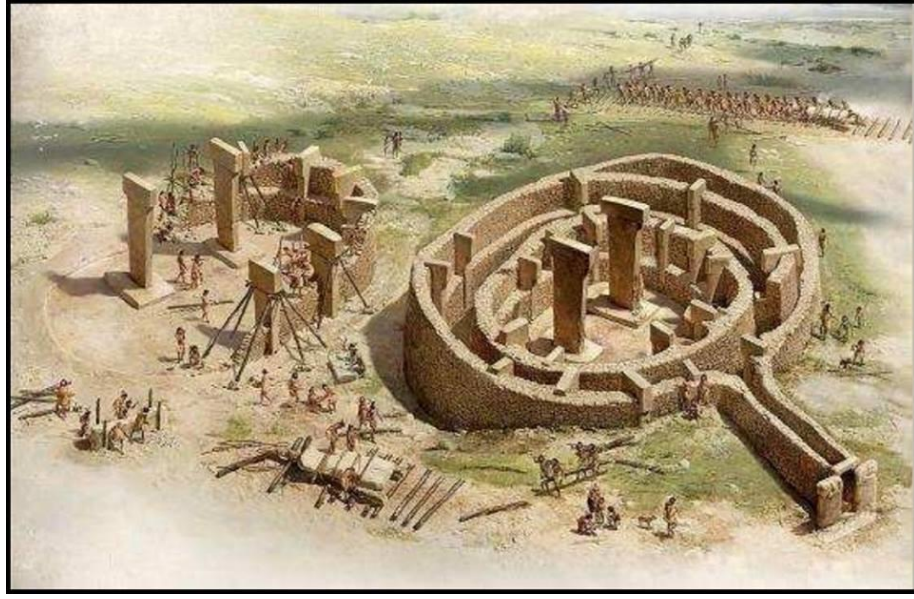
Önde gelen Neolitik Anadolu buluntu yerleri için de restitüsyon çalışmaları üretilmiştir. Bunlar da çoğunlukla buluntu yerlerindeki yapıların özgün işlevi ile kullanıldıkları dönemdeki durumlarını ifade etmektedir. Bu restitüsyonlar da sözü edilen sorunları taşımaktadır ve konuya ilişkin kazı raporları, kazı planları ve benzeri yayınlar gibi bilimsel veriler ışığında eleştiriye açık niteliktedir. Dolayısıyla da malzeme, yapım tekniği, biçim ve yerleşim düzeni gibi genel mimari unsurlar ve her bir buluntu yeri için sunulan özgün mimari veriler açılarından eleştirilmelidirler.

Restitüsyonların bir kısmı ise özgün işlevli dönemini değil, kazıda açığa çıkarıldığı kadarı ile yapıları betimlemektedir. Bu çalışmalar mevcut buluntuyu ifade ediyor olduklarından, bilimsel verilerle eşleştirilerek eleştirilmeleri çok olanaklı değildir.

4.1 Göbeklitepe Restitüsyonları

Bu bölümde; seçilmiş Neolitik Anadolu buluntu yerlerinden ilki olan Göbeklitepe için üretilen restitüsyonlar, önceki bölümde ortaya konulan mimari veriler ışığında değerlendirilecektir.

Şekil 4.1’deki Göbeklitepe restitüsyonu, İtalyan sanatçı Fernando Baptista tarafından National Geographic dergisinin Haziran 2011 Amerika Birleşik Devletleri sayısı için hazırlanmıştır. Çizimde, sağda bitmiş halde C yapısı ve solda yapım aşamasında D yapısı görülmektedir.

Şekil 4. 1 Fernando Baptista'nın Göbeklitepe restitüsyonu [90]

Baptista'nın Göbeklitepe restitüsyonu; malzeme, biçim ve yapım tekniği açılarından doğruya oldukça yakın bir çalışmadır. Yerleşim¹ düzeni açısından da ifade edilen iki yapı, kazı planına oturuyor görülmektedir. Buluntu yerinin kazı raporlarına bakıldığında ise, C yapısındaki giriş koridorunu ve tanımlanmış bir kapı niteliğindeki yere gömülmüş "U" biçimli taşı ifade etmesi açısından başarılı bir çalışmadır. Ancak güncel araştırmalar ışığında, yapıların tarihlemeleri açısından bu restitüsyon eleştirilebilir. Merkezde açığa çıkarılmış dört yapıdan en eskisinin D yapısı olduğu öngörülmektedir. Ancak Baptista; C yapısını bitmiş halde, D yapısını ise yapım sırasında tasvir etmiştir.

Şekil 4.2'deki restitüsyon Türk sanatçı Erhan Balıkçı tarafından Bilim ve Teknik dergisi Temmuz 2014 sayısı için hazırlanmıştır. Bu çalışmada da C ve D yapıları anlatılmış olmalıdır. İç içe halkalar şeklinde duvarları ifade edilmiş olduğuna göre, üstteki C yapısı olmalı; çizimdeki yön oku ve kazı planı değerlendirildiğinde de alttaki komşusu D yapısı olmalıdır.

¹ Göbeklitepe'nin bir yerleşim değil anıtsal yapı topluluğu olduğu verisi ile karıştırılmamalıdır. Burada kastedilen, yapıların buluntu yerlerindeki konum ve yönelimleridir.

12.000 Yaşındaki En Eski ve En Büyük Tapınak Yerleşkesi

Şekil 4. 2 Erhan Balıkcı'nın Göbeklitepe restitüsyonu [199]

Balıkcı'nın restitüsyonu ise malzeme, yapım tekniği ve yerleşim düzeni açısından yine doğru görülmektedir. Ancak yapıların biçimi sorun taşımaktadır, içiçe duvarları ile tanımlanmış C yapısının giriş koridoru ve kapısı çizime eklenmemiştir. Özgün verilere bakıldığında ise, özellikle yapıların tabanlarını kotu düşük olacak şekilde betimlemesi eleştirilebilir. Yapıların özgün işlevi ile kullanıldıkları dönemde zeminlerinin çevreye göre bu şekilde çukurda kaldıklarına yönelik bir bilgi bulunmamaktadır.

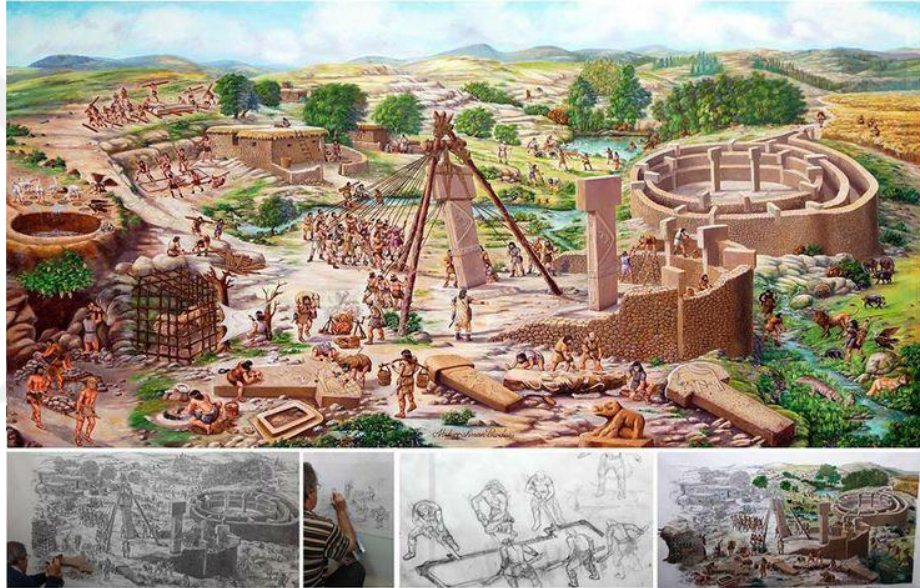
Şekil 4.3'teki çalışma, bölgedeki kazıyı da yürüten Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün (DAI) öngördüğü restitüsyondur. Bu çizimde de B, C ve D yapıları görülmektedir.

Şekil 4. 3 Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün Göbeklitepe restitüsyonu [200]

Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün restitüsyonu da buluntu yerindeki kazıları sürdüren kuruluş olması açısından bilhassa dikkatle incelenmelidir. Çalışma, yapım tekniği ve yerleşim düzeni açısından sorunsuz görünmektedir. Ancak malzeme gösterimi yeterli ölçüde görülmemektedir ve biçim açısından yapıları çevreleyen duvarlar olduğundan daha kalın modellenmiştir. Özelde ise, yapıların konumu ve büyüklük hiyerarşisi oldukça doğru görünmektedir. Ayrıca, jeomanyetik keşifte ortaya çıkan ancak henüz kazılmamış yapıları da silik şekilde ifade ediyor olması başarılıdır.

Şekil 4.4'teki restitüsyon Türk ressam Abdurrahman Birden tarafından hazırlanmış bir çalışmadır. Bu çizimde yapılardan birinin yapım aşaması anlatılmıştır.

Şekil 4. 4 Abdurrahman Birden'in Göbeklitepe restitüsyonu [201]

Birden'in restitüsyonu oldukça yoğun şekilde öznel yargılara dayanmaktadır. Sadece malzeme açısından başarılı bulunabilecek çalışma; yapım tekniğini ise sınırlı ölçüde göstermektedir. Biçim ve yerleşim düzeni ise tümünden öznel yargılara dayanıyor görünmektedir. Özellikle dairesel ve dikdörtgensel yapıların eşzamanlı ifadesi, bilimsel verilerle açıkça çelişmektedir.

Şekil 4.5'teki restitüsyon, Türk yönetmen Ahmet Turgut Yazman'ın "Göbeklitepe: Dünyanın İlk Tapınağı" belgeseli için hazırlanmış olan çalışmadır.

Şekil 4. 5 “Göbeklitepe: Dünyanın İlk Tapınağı” belgesindeki restitüsyon [202]

Bu restitüsyon da yapının malzemeleri ve yapım tekniği açısından başarılı bir çalışmadır. Ancak yapının biçimi açısından sorgulanmalıdır. Çalışmada tek yapı ifade edildiğinden, yerleşim düzeni açısından bir yorum getirmek olanaksızdır. Buluntu yerinden gelen özgün ifadelerle bakıldığında ise, restitüsyon biçim açısından açığa çıkarılmış dört yapıdan herhangi birini ifade ediyor görülmemektedir. Öte yandan, hiçbir yapıda olmadığı şekilde, bir giriş boşluğu tanımlaması açısından da eleştirilmelidir. Son olarak; yapıları çevreleyen duvarlardaki taş yığma tekniği de bu restitüsyonda ifade edildiği kadar dağınık değildir, daha çok çevresel dikmelerin arasını dolduracak şekilde uygulanmıştır.

Şekil 4.6’daki restitüsyon, İtalyan astrofizikçi ve arkeoastronom Giulio Magli’nin Göbeklitepe’deki yapıları merkez dikmelerin yönleri ile yıldızlar gibi gök cisimlerinin konumları arasında ilişki kurmaya çalıştığı çalışmaları için oluşturulmuş modelledir.

Şekil 4. 6 Giulio Magli’nin çalışmasında kullanılan Göbeklitepe restitüsyonu [203]

Bu çalışma ise, yapının özgün biçiminden çok yıldıza göre konumlamasını ifade etmek için hazırlanmıştır. Bu yüzden yapı, oldukça soyut olacak şekilde ayrıntısızdır. Malzeme gösterimi doğruya yakın kabul edilse de yapım tekniği ve biçimle ilgili sorunlar taşımaktadır. Yine tek yapı ifade edildiğinden, yerleşim düzeni ile ilgili de yorumlanamamaktadır. Özgün verilere bakıldığında, biçimle ilgili sorun çarpıcı şekilde ortaya çıkmaktadır. Yapının merkez dikmelerinin abartılı yüksekliği yıldıza göre yönelimi anlatmak için olmalıdır. Çevresel duvarlar da yanında çizilen insana göre abartılı yüksekliktedir.

Mevcut altı restitüsyon arasında; malzeme, yapım tekniği ve biçim gibi mimari unsurlar üzerinden bir karşılaştırma yapılarak da çalışmaların doğruya yakınlık hiyerarşisi ortaya çıkarılabilir. Çizelge 4.1'e göre; doğruya en yakın çalışma (kendi içinde hatalar barındırmasına rağmen) Baptista'nınki iken, en fazla tahmine dayalı olan, dolayısıyla gerçeğe en uzak olan restitüsyon ise Birden'e ait olmaktadır.

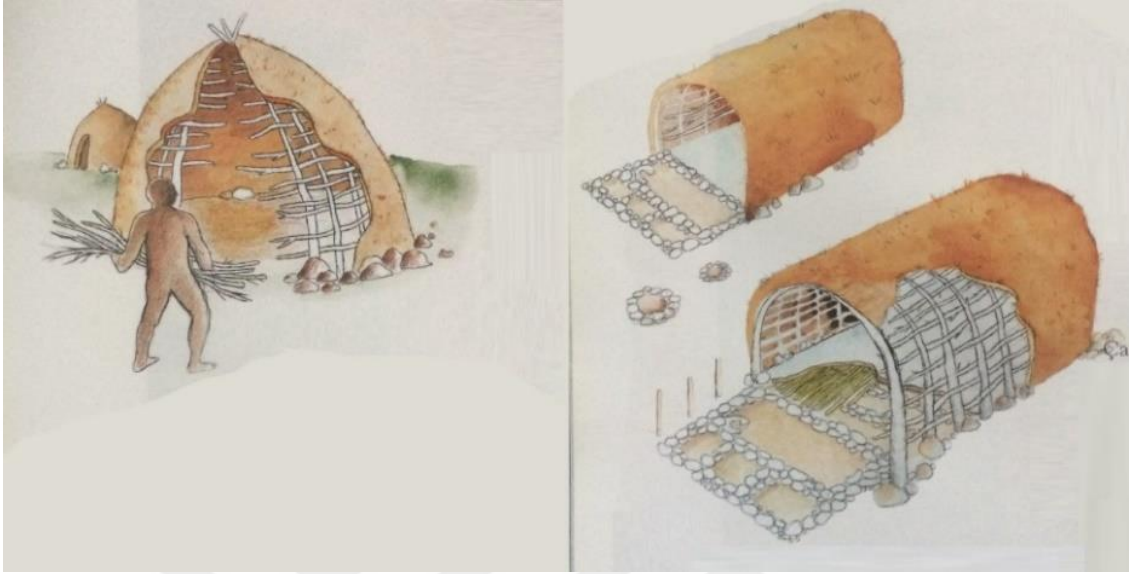
Çizelge 4. 1 Mevcut Göbeklitepe restitüsyonlarının değerlendirilmesi

	Malzeme	Yapım Tekniği	Biçim	Yerleşim Düzeni
Fernando Baptista	✓	✓	✓	✓
Erhan Balıkcı	✓	✓	✗	✓
DAI	✗	✓	✗	✓
Abdurrahman Birden	✓	✗	✗	✗
Ahmet Turgut Yazman	✓	✓	✗	(tek yapı)
Giulio Magli	✓	✗	✗	(tek yapı)

4.2 Çayönü Restitüsyonları

Bu bölümde de, diğer bir seçilmiş Neolitik Anadolu buluntu yeri olan Çayönü için hazırlanmış restitüsyonlar, önceki bölümdeki ilgili kısımda yerleşim için ortaya konulan mimari veriler üzerinden eleştirilecektir.

Şekil 4.7'deki Çayönü restitüsyonu, illüstratör Turgay Karadağ tarafından hazırlanmış ve 2011 tarihli ArkeoAtlas Dergisi Özel Koleksiyon Sayısı'nda kullanılmıştır. Restitüsyonda, Dairesel Planlı Yapılar ve Izgara Planlı Yapılar katmanlarından konutlar görülmektedir.

Şekil 4. 7 Turgay Karadağ'ın Çayönü restitüsyonu [77]

Bu çalışma, malzeme ve biçim açısından başarılıdır. Yapım tekniğinde ise sorun taşımaktadır. Yine tek yapılar ifade edildiğinden de yerleşim düzeni ile ilgili veri sunmamaktadır. Buluntu alanından gelen özgün veriler, yapım tekniğindeki sorunu; Izgara Planlı Yapılar katmanı için yaptığı çizimde yerdeki dairesel taş öbeklerinin, tonoz biçimli çatının taşıyıcısı olan kemer elemanlarının yere sabitlendiği noktada değil de yapının dışında ifade edilmiş olması şeklinde işaret etmektedir.

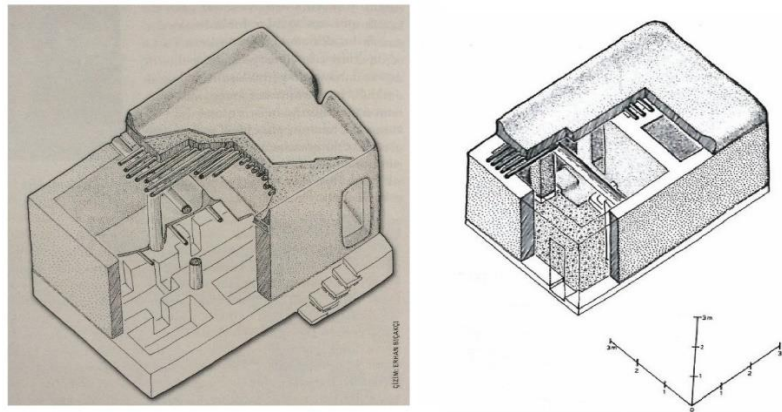
Şekil 4.8'deki restitüsyonlar Metin Keskin tarafından çizilmiş olup, Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme çalışması içerisinde Erhan Acar'ın Anadolu'da Tarih Öncesi Çağlardan Tunç Çağı Sonuna Kadar Konut ve Yerleşme başlıklı yazısında kullanılmıştır.

Şekil 4. 8 Metin Keskin'in Çayönü restitüsyonları [86]

Yapıları tekil olarak ifade eden çalışmalar; malzeme, yapım tekniği ve biçim açılarından doğru görülmektedir. Yerleşim düzenini ifade eden çalışmalar ise, ilgili katmanların kazı planları ile örtüşmemektedir. Bu noktada, yapıların konumlanmasında tahminler devreye girmiş olmalıdır. Özgün verilere göre bu çalışmada, bir öncekinin aksine, taş öbeklerinin tonoz elemanların yere sabitlendiği noktada gösterimi doğrudur.

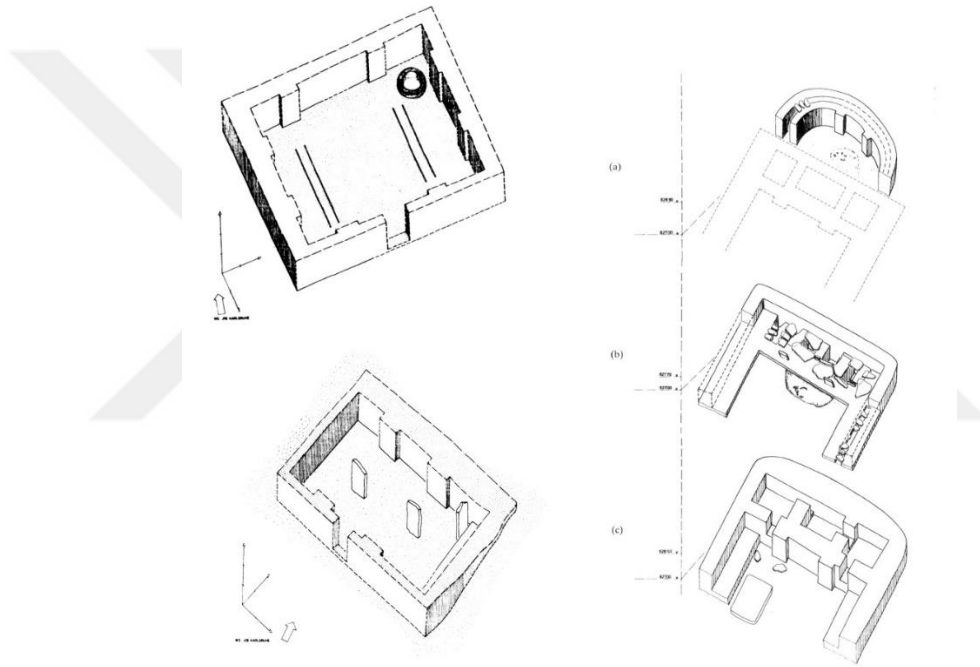
Şekil 4.9'daki çalışmalar, Türk arkeolog Erhan Bıçakçı tarafından yapılmıştır. Soldaki, Hücre Planlı Yapılar katmanına aittir ve Bıçakçı'nın "Çayönü House Models and a Reconstruction Attempt for the Cell-plan Buildings" isimli makalesinde kullanılmıştır. Sağdaki ise Taş Döşemeli Yapılar katmanına aittir ve Bıçakçı'nın "Çayönü Tepesi. Untersuchungen zu den Bauten und Siedlungsmustern der akaramisch-neolitischen Subphasen 5 und 6" isimli çalışmasında kullanılmıştır.

Şekil 4. 9 Erhan Bıçakçı'nın Çayönü restitüsyonları [204] [205]

Bu alışmalar, arkeolog Erhan Bıçakçı'nın kazılarında bizzat bulunduğu gerçek tek yapılar üzerinden oluşturulmuştur. Bu sebeple, tüm mimari unsurlar yönünden eleştirilmesi g olacak şekilde doğruya en yakın çalışmalar olarak kabul edilmelidir. Ancak yine tek yapıları ifade ettiğinden, yerleşim düzenine yönelik bir anlatımı yoktur.

şekil 4.10'daki restitüsyonlar, mimarlık tarihçisi Wulf Schirmer tarafından hazırlanmış ve "Some aspects of building at the 'aceramic-neolithic' settlement of Çayönü Tepesi" isimli makalesinde kullanılmıştır. Sol stte Terazzo Yapısı, sol altta Saltaşlı Yapı ve sağda farklı katmanlardaki durumu ile Kafataslı Yapı olmak üzere yerleşmenin kamusal yapıları görülmektedir.

şekil 4. 10 Wulf Schirmer'in Çayönü restitüsyonları [17]

Bu izim; yapıları kazı çalışmalarında ortaya çıkarıldıkları halleri ile ifade edecek şekilde rölöve benzeri niteliktedir. Herhangi bir tahmini ya da bilimsel verilere dayanan bir tamamlama denemesi söz konusu değildir. Sözgelimi, yapıların st örtüleri ifade edilmemiştir. Tüm bu sebeplerle de eleştiriye açık grlmemektedirler.

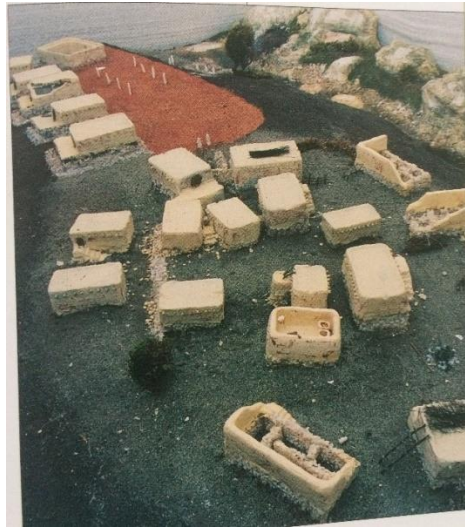
şekil 4.11'deki Çayönü restitüsyonları, Celal Tuna'nın "Mağaradan Kente: Anadolu'nun En Eski Yerleşim Yerleri" isimli kitabında kullanılmıştır. Çizimlerde; Dairesel Planlı, Izgara Planlı ve Hücre Planlı katmanlardan yapılar ve bir yerleşim düzeni görülmektedir.

Şekil 4. 11 “Mağaradan Kente” kitabındaki Çayönü restitüsyonları [206]

Bu çalışmalar da yüksek düzeyde öznel yargıya bağlı görülmektedir. Malzeme ve yapım tekniği açılarından oldukça soyut görülen çalışma, yerleşim düzeni açısından da kazı planına uyuyor görünmemektedir. Ancak yapıların biçimleri açısından, hemen tüm restitüsyonlar gibi doğru niteliktedir. Buluntu yerinden özgün verilere bakıldığında ise; kamusal bir yapı olan Meydan’ın ifade edilmeye çalışılması, restitüsyonun başarılı bir yönü olarak sayılabilir.

Şekil 4.12’deki maket, A. Demirtaş tarafından hazırlanmış ve fotoğrafı Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme çalışması içerisindeki Erhan Acar’ın Anadolu’da Tarih Öncesi Çağlardan Tunç Çağı Sonuna Kadar Konut ve Yerleşme başlıklı yazısında kullanılmıştır.

Şekil 4. 12 A. Demirtaş’ın Çayönü maketi [86]

Bu model, ölçeği gereği oldukça soyut bir düzende hazırlanmıştır ve yapıların ayrıntılarını gösterememektedir. Dolayısı ile malzeme ve yapım tekniği açısından sorgulanabilir durumdadır. Yapıların biçimi ise yine doğru kabul edilebilir. Yerleşim düzeni açısından ise restitüsyon, kazı planı ile örtüşecek şekilde oldukça doğru görülmektedir. Özgün verilere bakıldığında ise, Kamusal Meydan ve bitişiğindeki yapıların ifadesi ve yerleşimin Boğazçay ile olan ilişkisinin gösterimi ise başarılı sayılmalıdır.

Çayönü buluntu yeri için de, mevcut altı restitüsyon arasında mimari unsurlar üzerinden bir karşılaştırma yapılmalı ve doğruya yakınlık hiyerarşisi ortaya çıkarılmalıdır. Çizelge 4.2'ye göre; doğruya en yakın çalışmalar Bıçakçı'nın restitüsyonları ve Keskin'in yapıları tek başına gösteren çalışmaları iken, en fazla tahmine dayalı çalışma Celal Tuna'nın kitabında yer alandır.

Çizelge 4. 2 Mevcut Çayönü restitüsyonlarının değerlendirilmesi

	Malzeme	Yapım Tekniği	Biçim	Yerleşim Düzeni
Turgay Karadağ	✓	✗	✓	(tek yapı)
Metin Keskin	✓	✓	✓	✗
Erhan Bıçakçı	✓	✓	✓	(tek yapı)
Wulf Schirmer	Yapıları bitmiş şekilde ifade etmediğinden eleştiriye açık değildir.			
Celal Tuna	✗	✗	✓	✗
A. Demirtaş	✗	✗	✓	✓

4.3 Aşıklıhöyük Restitüsyonları

Bu bölümde ise, Orta Anadolu'dan seçilmiş ilk buluntu yeri olan Aşıklıhöyük için oluşturulmuş restitüsyonlar, yine önceki bölümdeki buluntu yerine yönelik mimari veriler ışığında eleştirilecektir.

Bu çalışma da yüksek düzeyde soyut nitelikte görünmektedir. Dolayısıyla, mimari unsurlardan sadece biçim açısından doğru kabul edilebilir. Özellikle yerleşim düzeni açısından da sorgulanabilir niteliktedir. Özgün verilere bakıldığında ise akarsuya doğru olan eğimi ve kısmen kamusal yapıları göstermesi açılarından başarılı bulunabilir.

Şekil 4.15'teki maketi Yüksel Dede hazırlamıştır ve fotoğrafı, Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme çalışması içerisinde Erhan Acar'ın Anadolu'da Tarih Öncesi Çağlardan Tunç Çağı Sonuna Kadar Konut ve Yerleşme başlıklı yazısında kullanılmıştır.

Şekil 4. 15 Yüksel Dede'nin Aşıklıhöyük maketi [86]

“Aşıklıhöyük Kerpiç Yapılarının Korunması Üzerine Çalışmalar” başlıklı yüksek lisans tezini kaleme almış olan Yüksel Dede; modelinde yerleşim düzeni açısından kazı planına bağlı kalmış görünmektedir. Yapıların biçimleri de doğru kabul edilmelidir. Ölçeği gereği soyut nitelikte olan restitüsyonda malzeme ve yapım tekniği ise önemsenmemiş görülmektedir. Özgün verilerle karşılaştırıldığında ise, bölgedeki akarsuya doğru olan eğim ve geniş açıklıklar şeklinde kamusal yapıların ifadesi başarılı sayılmalıdır. Ancak damlardaki açıklıklar yine soyutlanmış görünmektedir.

Aşıklıhöyük için de, mevcut üç restitüsyon yine karşılaştırılmış ve doğruya yakınlıları saptanmıştır. Çizelge 4.3'e göre; bunların içinde doğruya en yakın çalışma Dede'nin maketi iken, en fazla tahmine dayalı olan yine Celal Tuna'nın kitabında kullanılmış olanıdır.

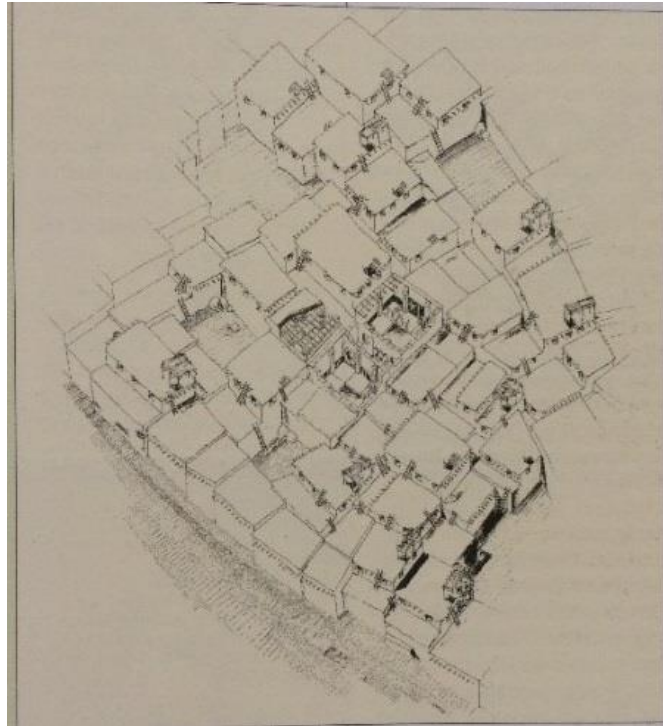
Çizelge 4. 3 Mevcut Aşıklıhöyük restitüsyonlarının değerlendirilmesi

	Malzeme	Yapım Tekniği	Biçim	Yerleşim Düzeni
H. Güray	×	✓	✓	×
Celal Tuna	×	×	✓	×
Yüksel Dede	×	×	✓	✓

4.4 Çatalhöyük Restitüsyonları

Bu bölümde de, dördüncü ve son önde gelen Neolitik Anadolu buluntu yeri olan Çatalhöyük için hazırlanmış restitüsyonlar, yine ilgili bölümde verilen mimari veriler üzerinden eleştirilecektir.

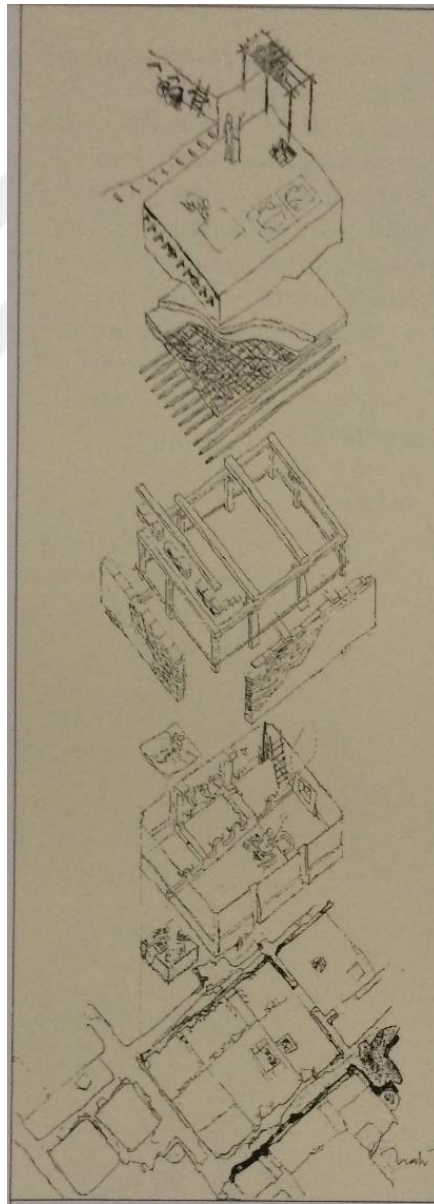
Şekil 4.16'daki Çatalhöyük restitüsyonu Sait Ali Köknar tarafından hazırlanmış ve Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme çalışması içerisindeki Erhan Acar'ın Anadolu'da Tarih Öncesi Çağlardan Tunç Çağı Sonuna Kadar Konut ve Yerleşme başlıklı yazısında kullanılmıştır.

Şekil 4. 16 Sait Ali Köknar'ın Çatalhöyük restitüsyonu [86]

Bu çalışma, yapıların biçimleri kadar yerleşim düzeni açısından kazı planına sadık kalması açısından da başarılı bulunabilir. Ancak malzeme ve yapım tekniği, çizim tekniği gereği soyutlanmış görünmektedir. Özgün veriler ışığında ise; akarsu ile olan eğim ilişkisi, damlar arası yükselti farkı ve damlardaki açıklıkların genellikle güneyde yer almaları açılarından doğrudur.

Şekil 4.17'deki çizim H. Güray tarafından hazırlanmıştır ve yine Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme çalışması içerisindeki Erhan Acar'ın Anadolu'da Tarih Öncesi Çağlardan Tunç Çağı Sonuna Kadar Konut ve Yerleşme başlıklı yazısında kullanılmıştır.

Şekil 4. 17 H. Güray'ın Çatalhöyük restitüsyonu [86]

Bu çalışma da temelden dama kadar yapım tekniği ve malzemelerini göstermesi açılarından oldukça başarılı bulunabilir. Aynı şekilde biçim açısından da doğrudur. Ancak yine tek yapıyı gösteriyor olduğundan, yerleşim düzeni ile ilgili veri sunmamaktadır. Sadece komşu yapıların planları kısmen ifade edilmiştir.

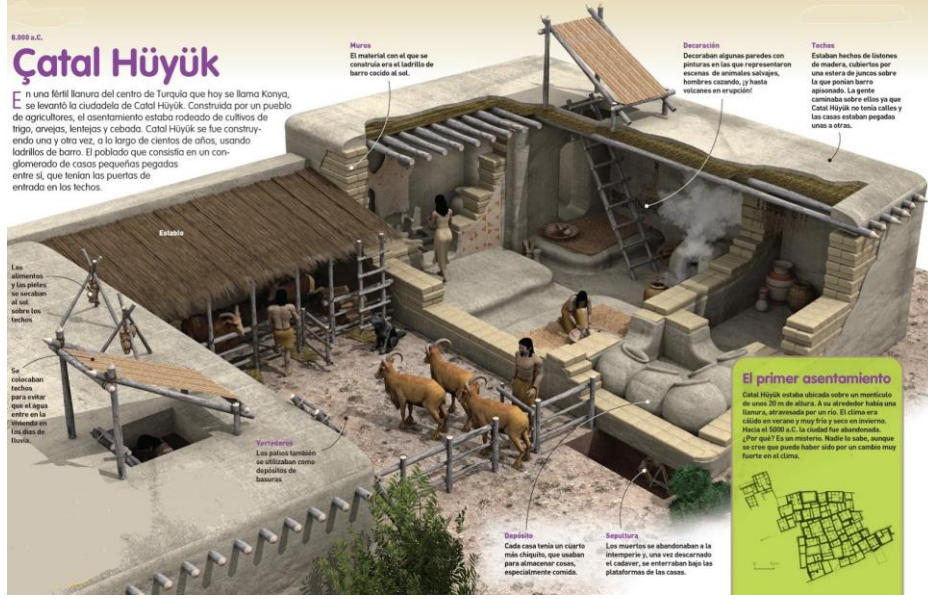
Şekil 4.18’de illüstratör Marcel Socias’ın hazırladığı Çatalhöyük restitüsyonu görülmektedir.

Şekil 4. 18 Marsel Socias’ın Çatalhöyük restitüsyonu [207]

Oldukça detaylı hazırlanan çalışma; malzeme, yapım tekniği ve biçim açılarından doğru görülmektedir. Ancak yine, kazı planının herhangi bir kısmını temsil ediyor görünmemektedir. Özgün verilere bakıldığında ise; yapıların damlarındaki kot farklarını ve bazı yapıların iç mekanlarını göstermesi açısından başarılı bulunabilecek çalışmanın yanlış yönü ise, Çatalhöyük’te genellikle damların güney kısmında bulunan giriş açıklıklarını hemen her yapıda farklı bir yönde göstermesidir.

Şekil 4.19’daki restitüsyona arthistoriaestudios.blogspot.com web sitesinden erişilmiştir ve tasarımcısı belli değildir.

Şekil 4. 19 arتهistoriaestudios.blogspot.com sitesindeki Çatalhöyük restitüsyonu [208]

Bu çalışma da, bir önceki gibi; yapım tekniği, malzeme ve biçim açılarından başarılı olacak şekilde ayrıntılı hazırlanmış bir restitüsyondur. Ancak bu da yerleşim düzeni açısından kazı planının bir kısmını ifade ediyor değildir. Özgün veriler yönünden ise; yapılardaki kiler hacimlerinin gereçleri ile birlikte gösterimi ve açıklıkların üzerindeki dam kurulumları açılarından başarılıdır. Ancak ocak elemanının damdaki açıklığın altında olmayışı ve gösterilen iki yapıdaki dam açıklıklarının farklı yönlerde olmaları eleştirilmelidir.

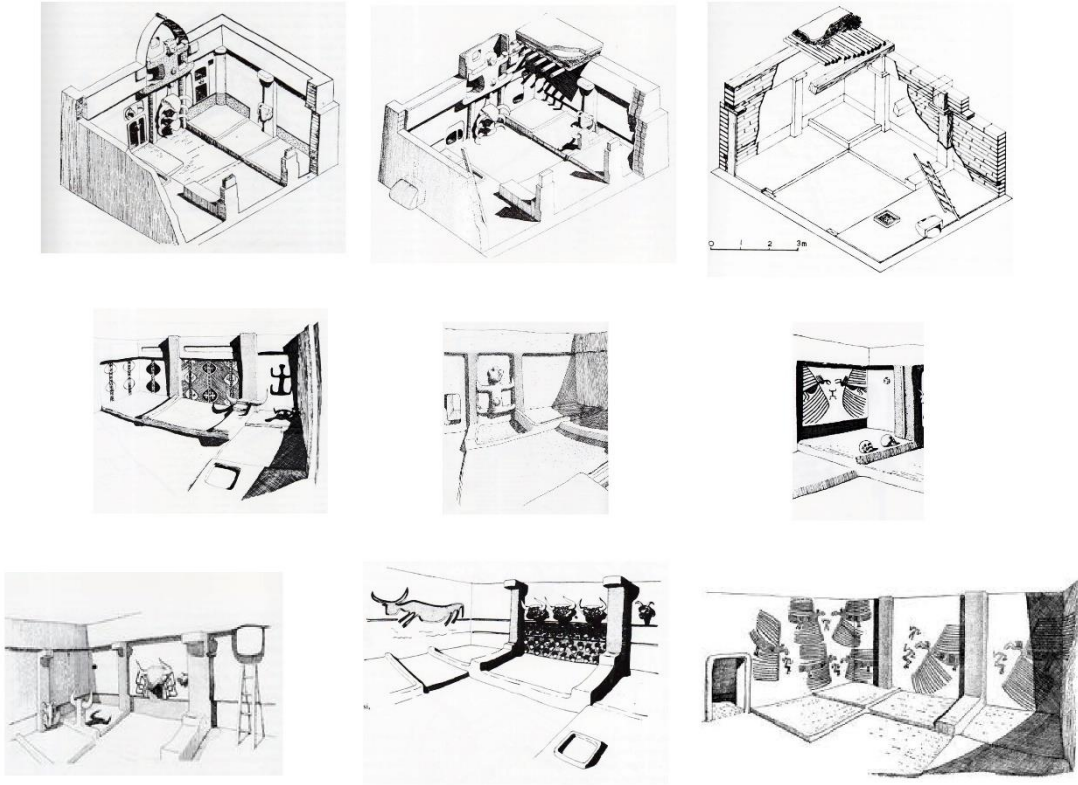
Şekil 4.20'deki restitüsyon, De Agostini Picture Library arşivindendir. Bu çalışmada, yoğun kült donatıları ile bezenmiş bir yapı kurgulanmıştır.

Şekil 4. 20 De Agostini Picture Library Arşivi'ndeki Çatalhöyük restitüsyonu [209]

Bu çalışma da; biçim ve kısmen de yapı malzemesi ve malzeme gösterimi açılarından doğru sayılabilir. Yine tek yapı ifade edilmiştir ve yerleşim düzenine yönelik bir kurgu söz konusu değildir. Özgün verilere bakıldığında ise, restitüsyon gerçekten oldukça uzaklaşmaktadır. Öncelikle, ifade edilen bildik tek yapılardan biri değildir. Öte yandan, farklı yapılarda saptanmış kült donatıları olan ana tanrıça, boğa başları ve duvar bezemeleri burada ter bir yapıda bir arada gösterilmektedirler.

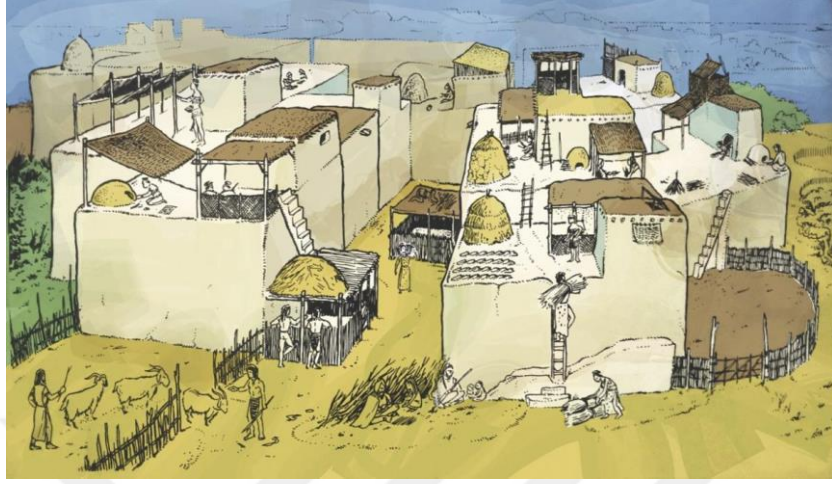
Şekil 4.21’de, Çatalhöyük’teki ilk dönem kazı projesini yürütmüş olan James Mellaart’ın restitüsyonları bir arada görülmektedir.

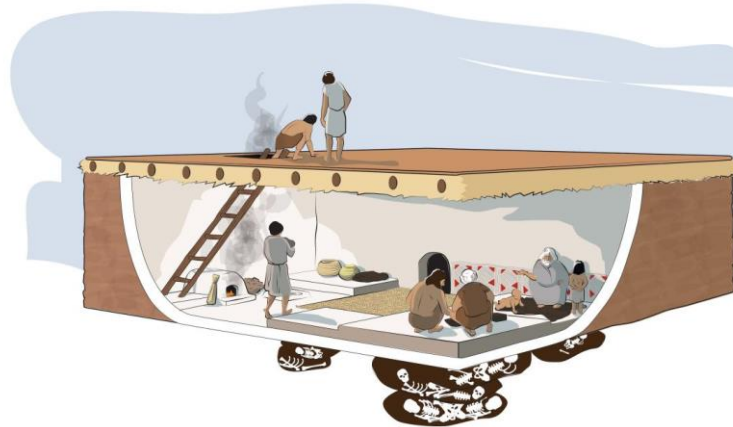
Şekil 4. 21 James Mellaart’ın Çatalhöyük restitüsyonları [24]

Bu çalışmalardan izometrik görünüşte olanları; kazısı yapılan tek yapı üzerinden oluşturuldukları için yapım tekniği, biçim ve malzeme gösterimi açılarından kuşku bırakmamaktadır. Ancak yerleşim düzeni açısından da bir veri sunmamaktadır. Diğer çizimler ise daha çok bezemelerin uygulandıkları yerleri gösterme amacıyla kurgulanmış olduklarından, mimari anlamda bir anlatım ifade etmemektedirler. Bir önceki restitüsyona kıyasla, bezemelerin farklı yapılarda oldukları burada açıktır.

Şekil 4.22’de John Swogger’in ve Şekil 4.23’te Kathryn Killackey’in çalışmaları görülmektedir. Her iki çizim de Çatalhöyük Araştırma Projesi’nin resmî web sitesinde kullanılmışlardır.

Şekil 4. 22 John Swogger’in Çatalhöyük restitüsyonu [210]

Şekil 4. 23 Kathryn Killackey’in Çatalhöyük restitüsyonu [210]

Her iki çalışma, literatürde ve internet sitelerinde erişilebilir olan benzer Çatalhöyük restitüsyonları gibi genel yaşantıyı anlatmak adına oldukça karikatürize bir yaklaşım ile hazırlanmışlardır. Dolayısıyla, oldukça yoğun şekilde tahminlere dayanmaktadırlar. Bunlar ve sözü geçen benzer çalışmalar, mimari anlamda bir anlatım amacı gütmemektedir. Dolayısı ile sadece biçim açısından doğru, diğer tüm yönlerden tahmine dayalı olacak şekilde etiketlenebilirler.

Seçilen son buluntu yeri olan Çatalhöyük için hazırlanan restitüsyonlar da karşılaştırılmalı ve içlerinden doğruya en yakın ve tahmine en fazla dayanan örnekler

saptanmalıdır. Çizelge 4.4'e göre en doğru çalışmalar; yerleşim düzeni açısından kazı planına uyması ile Köknar'ın restitüsyonu, diğer açılardan ise Güray'ın restitüsyonu ve Mellaart'ın izometrik çizimleridir. Socias'ın çalışması ve arthistoriaestudios.blogspot.com'daki restitüsyon ise grafik ifade açısından başarılı olmakla birlikte birden çok yapıyı ifade ettikleri halde kazı planının herhangi bir kesimine oturuyor görünmediklerinden en doğru restitüsyon olamamaktadırlar. Mevcutların içindeki en fazla tahmine dayalı restitüsyonlar ise, literatürdeki benzerleri arasından seçilen ve oldukça karikatürize anlatıya sahip olan Swogger ve Killackey'in çalışmalarıdır.

Çizelge 4. 4 Mevcut Çatalhöyük restitüsyonlarının değerlendirilmesi

		Malzeme	Yapım Tekniği	Biçim	Yerleşim Düzeni
Sait Ali Köknar		✗	✗	✓	✓
H. Güray		✓	✓	✓	(tek yapı)
Marcel Socias		✓	✓	✓	✗
Arthistoriaestudios		✓	✓	✓	✗
De Agostini		✓	✓	✓	(tek yapı)
James	izometrik	✓	✓	✓	(tek yapı)
Mellaart	bezeme	✗	✗	✗	(tek yapı)
J. Swogger	K. Killackey	✗	✗	✓	✗

Her dört buluntu yeri için hazırlanmış mevcut tüm restitüsyonların ortak sorunu, görüldüğü üzere kazı planına büyük oranda uymamalarıdır. Özelde ise malzeme ve yapım tekniğini unsurlarından birini ya da her ikisini kısmen ifade ediyor oluşları da, onları eleştirilebilir kılmaktadır. Biçim açısından ise hemen hepsi, bulundukları Neolitik katmanı doğru ifade ediyor görülmektedir. Ayrıca, dört mimari unsur üzerinden ortak

değerlendirme dışında, her bir buluntu yerindeki özgün verilere göre başka türden uyumsuzluklar da saptanmış ve her bir restitüsyonun altında ifade edilmiştir.

Çalışmanın ilk kısmı olan Bölüm 1’de çalışmanın diğer bölümlerinin içerikleri hakkında bilgi verilmiş; ayrıca literatür özeti, tezin amacı ve hipotez sunulmuştur. Literatür özeti kısmında, Neolitik araştırmalarında sıklıkla başvuru alan temel çalışmalar ve özelde Neolitik mimarisine yönelik çalışmalar üzerinden geçilmiş ve zaman zaman bunlara yönlendirilen eleştirilerden de bahsedilmiştir. Ayrıca, her bir buluntu yerindeki yapıları incelemek üzere ilgili mimari çalışmaların da sunumu yapılmıştır. Tezin amacında, mimarinin ne olduğu ve Neolitik dönem mimarisinin neden çalışılması gerektiği soruları üzerinden bir anlatım sürdürülmüş ve restitüsyon çalışmalarından bahsedilmiştir. Ayrıca, çalışmanın amacının Neolitik Anadolu buluntu yerleri için hazırlanmış restitüsyonların eleştirisi ve bilimsel verilerle daha tutarlı restitüsyonların önerilmesi olarak kurgulandığından söz edilmiştir. Hipotez kısmında ise, sözü edilen restitüsyonların ilgili buluntu yerleri ile ilgili bilimsel veriler ile belli noktalarda uyumadıkları ve daha çok tahminlere dayandıklarının söylenebileceği belirtilmiştir.

“Neolitik Dönem” başlıklı Bölüm 2, Neolitik’in tanımının yapılması ve tarihte hangi zaman aralığını ifade ettiğinin arayışı ile başlamaktadır. Bu uğurda, tarih ve coğrafya bilimlerinin insanlığın ve gezegenin geçmişini hangi kısımlara ayırarak inceledikleri anlatılmıştır. Bu bölümde ayrıca; Neolitik dönemdeki uygarlık dönüşümleri “tarım”, “seramik” ve “mimarlık” olarak saptanmıştır. Tüm gezegende tarımın bağımsız olarak başladığı noktalar saptanmış, bunlardan en eskisinin, en geniş kültürel etki alanı olan ve en kapsamlı inceleninin Anadolu’nun da içinde bulunduğu Yakındoğu çekirdek bölgesi olduğu çıkarımı yapılmıştır. Çalışma bu noktadan sonra tüm gezegenden Yakındoğu ölçeğine geçerek sürdürülmüştür. Seramik ile ilgili kısımda, bu gerecin basit bir icat olmayıp literatürde tarımsal üretimin kurumsallaşmasının sembolü olarak algılandığı ve Yakındoğu Neolitiği’nin “Seramiksiz” ve “Seramikli” olarak iki kısımda incelendiği vurgulanmıştır. Çalışmanın odağını oluşturan mimari ile ilgili kısımda ise, Neolitik Yakındoğu’da “konut” ve “kamusal” olmak üzere iki tip yapının bulunduğu saptanmıştır. Neolitik dönemin başlarında dairesel plan tipinde olan konut yapılarının dönem içerisinde dikdörtgen plan tipine dönüştüğü ve kamusal yapıların çok daha

büyük ölçekli oldukları, özel malzeme ve yapım teknikleri ile oluşturuldukları, ayrıca da yoğun bezeme unsurları ile donatıldıkları çıkarımları yapılmıştır.

“Anadolu’da Neolitik Dönem Mimarisi” başlıklı Bölüm 3 itibariyle çalışmanın ölçeği Yakındoğu’dan Anadolu’ya geçmiştir. Bu bölümde, Anadolu’daki Neolitik buluntu yerlerinden söz edilmiş ve Anadolu Neolitiği’nin “Güneydoğu Anadolu” ve “Orta Anadolu” olmak üzere iki çekirdek bölge üzerinden incelendiği çıkarımına varılmıştır. Buluntu yerleri içerisinde araştırma çapı ile öne çıkanları olarak Güneydoğu’dan Göbeklitepe ve Çayönü, Orta Anadolu’dan ise Aşıklıhöyük ve Çatalhöyük saptanmıştır. Bunlardan Göbeklitepe’de sadece kamusal yapılar bulunduğu, Çayönü ve Aşıklıhöyük’te her iki tip yapının da bulunduğu, Çatalhöyük’te ise sadece konut yapıları bulunduğu saptanmıştır¹. Bölüm 3’te ayrıca; buluntu yerlerinin tümü, üzerinde yapılan kazı çalışmaları ve barındırdığı yapı türü alt başlıklarında mimari odaklı incelenmiştir.

“Anadolu’da Neolitik Dönem Mimarisi Restitüsyonları” başlıklı Bölüm 4’te ise buluntu yerleri için mevcut restitüsyonlardan bir seçki oluşturulmuş ve bunlar Bölüm 2’de ortaya konulan Neolitik mimarlığa dair genel veriler ve özellikle Bölüm 3’te ortaya konulan her bir buluntu yeri için özgün mimari veriler üzerinden eleştirilmiştir. Restitüsyonlara yöneltilen eleştirilerden en önemlisi, tamamına yakınının kazı planındaki yapı boyut, biçim ve yönelimlerine uyum sağlamıyor olmalarıdır. Başka deyişle, restitüsyonların kazı planının tümünü ya da belli bir kısmını temsil ediyor görülmemeleridir. Öte yandan; çoğu restitüsyon biçim açısından, bulunduğu Neolitik katmanı ve özgün buluntu yerindeki veriyi karşılayacak şekilde doğruya yakın görünmektedir. Malzeme ve yapım tekniği açılarından ise bir genellemeye gitmek mümkün görülmemektedir. Restitüsyonların bir kısmı bu konularda gerçeğe daha yakın iken, diğerlerinin oldukça yüksek düzeyde tahminlere dayalı oldukları çıkarımı yapılmıştır.

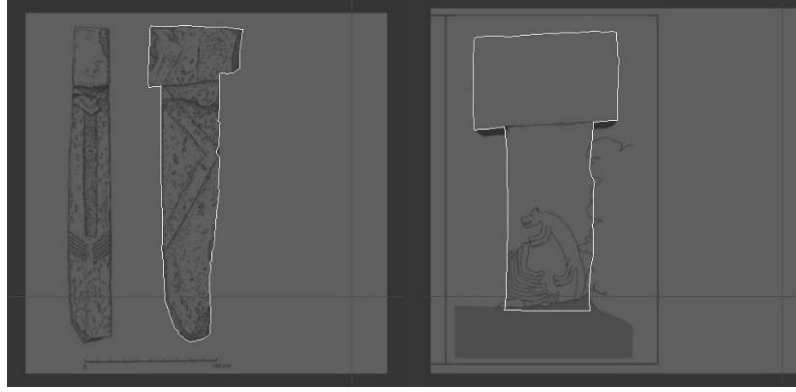
¹ Çizelge 3.1’de olduğu gibi, burada da kamusal yapılar yalnız kült yapıları olarak değerlendirilmiştir. Çatalhöyük’te açığa çıkarılan açık çöplük alanları bu sınıflandırmaya dahil edilmemiştir.

BÖLÜM 5

SONUÇ VE ÖNERİLER

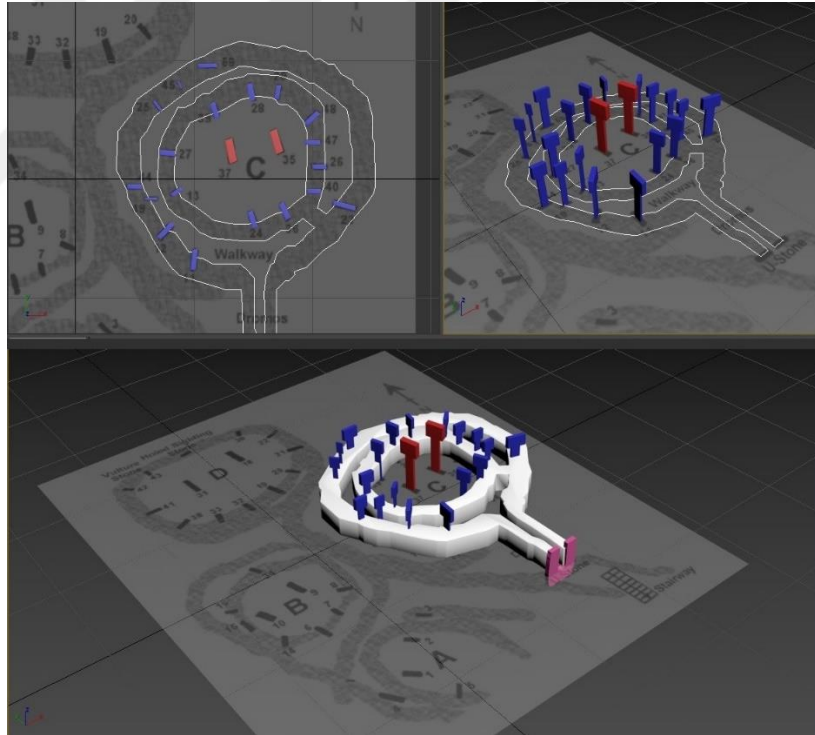
Bu bölümünde, çalışmanın sonucu olarak, her bir buluntu yeri için kazı raporları ve veriler ışığında doğruya en yakın restitüsyonlar hazırlanmıştır. Bu restitüsyonlar, mevcut çalışmalara yönelik temel eleştiri olan yerleşim düzeni açısından kazı planlarına sadık kalacak şekilde kurgulanmış; ayrıca malzeme ve biçimlerin gösteriminde de eldeki bilimsel verilere bağlı kalınmıştır. Ancak birer restitüsyon olduklarından, en doğru çalışma ya da gerçeğin kendisi olmayı vadetmemektedirler. Bunlar da elbette, tüm restitüsyonlar gibi eleştiriye açık niteliktedir. Sözelimi Göbeklitepe için sadece kazılan yapıları ifade etmişler, Aşıklıhöyük ve Çatalhöyük için ise kazı planındaki tek yapıların özgün yükseklikleri bilinmediğinden tahminler devreye girmiştir.

Bu bölümde, ilk önce kazı raporları ve diğer veriler ışığında hazırlanan Göbeklitepe restitüsyonu önerilecektir. Burada, en geniş şekilde araştırılan 3. katmandaki dairesel yapılar seçilmiştir. Göbeklitepe yapılarındaki en küçük yapı taşının T biçimli dikmeler olduğu bilindiğinden, çalışma bunların modellenmesi ile başlamıştır. Bunlar oluşturulurken; merkezi dikmelerin daha büyük, çevresel dikmelerin daha küçük oldukları bilindiğinden; her iki tip dikme için kazı raporlarındaki dikme çizimlerinden yararlanılmıştır. Buradaki dikmeler birbirinden farklı olacak şekilde temsili seçilmiştir (Şekil 5.1). Oluşturulacak görsel bir mimari restitüsyon olduğundan, tüm dikmelerin üzerindeki kabartmalar soyutlanmıştır.

Şekil 5. 1 Göbeklitepe dikme modellemesi¹

Bu dikmelerin yerleştirilmesinde, yine kazı raporlarındaki kazı planından faydalanılmıştır. Çevresel taş duvarlar için de kazı planındaki izler takip edilmiştir. Modellemeye C Yapısı'ndan başlanmış, özgün özellikleri olan ancak çoğu mevcut restitüsyonda yer almayan giriş koridoru ve kapı işlevindeki U biçimli taş da modellemeye eklenmiştir (Şekil 5.2).

Şekil 5. 2 Göbeklitepe C Yapısı modellemesi²

¹ Şekil, yazar tarafından 3DS Max 2018 yazılımı ortamında oluşturulmuştur. Altlık için de Bölüm 3'teki ilgili kısımda verilen kaynaktaki [104] dikme çizimleri kullanılmıştır.

² Şekil, yazar tarafından 3DS Max 2018 yazılımı ortamında oluşturulmuştur. Altlık için de Bölüm 3'teki ilgili kısımda da verilen kaynaktaki [116] plan çizimi kullanılmıştır.

Daha sonra, diğer yapılar da aynı tasarım sırası izlenerek modellenmiştir. En sonunda yapının unsurlarının gerçek malzemeleri tasarıma eklenmiştir. T biçimli dikmeler ve U biçimli kapı taşı için kireçtaşı, çevresel duvarlar için taş, zeminler için terazzo ve yapıların çevresi için toprak ve çimen dokuları işlenmiştir. Restitüsyonun son biçimi, Şekil 5.3'te görülmektedir.

Yapıların özgün işlevi ile kullanıldıkları dönemde, kazı alanında yapılan jeomanyetik keşfe göre, hepsi birbiri ile teğet ilişkide olmak üzere daha fazla dairesel yapılar olmalıdır. Ancak bu restitüsyon; biçim açısından gerçekliğe bağlı kalmak adına, sadece açığa çıkarılan dört yapıyı modellemiştir. Bunları oluştururken de; kazı planı, çevresel duvarların biçimi ve merkezi dikmelerin konum ve yönelimleri konusunda eldeki bilimsel verilere bağlı kalmıştır.

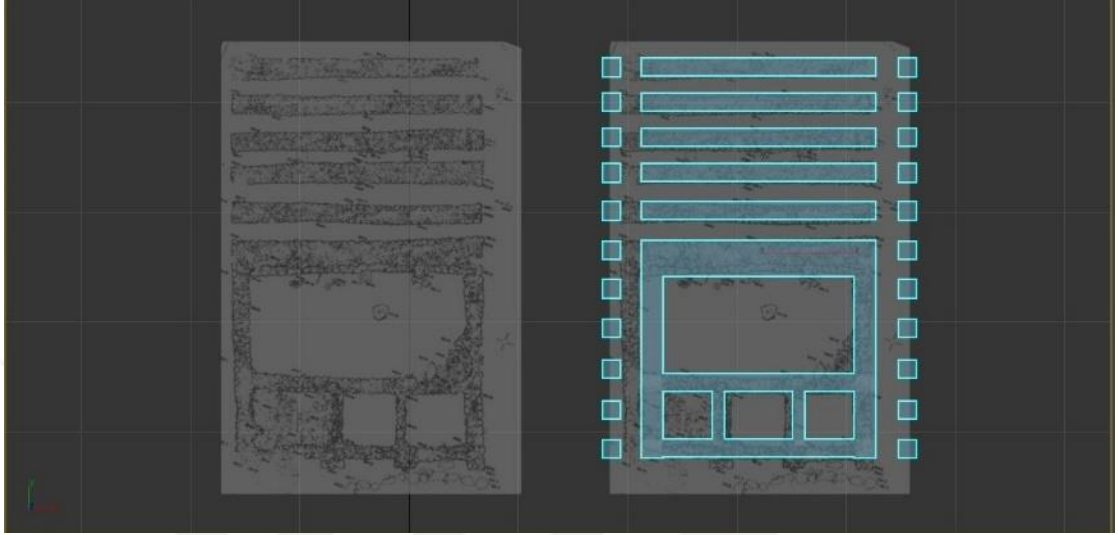

Şekil 5. 3 Göbeklitepe Restitüsyonu Önerisi¹

Çayönü restitüsyonu hazırlanırken, yine en geniş şekilde araştırılan ve en çok restitüsyonu yapılan Izgara Planlı yapılar evresi seçilmiştir. Burada da, kazı

¹ Şekil, yazar tarafından 3DS Max 2018 yazılımı ortamında oluşturulmuştur.

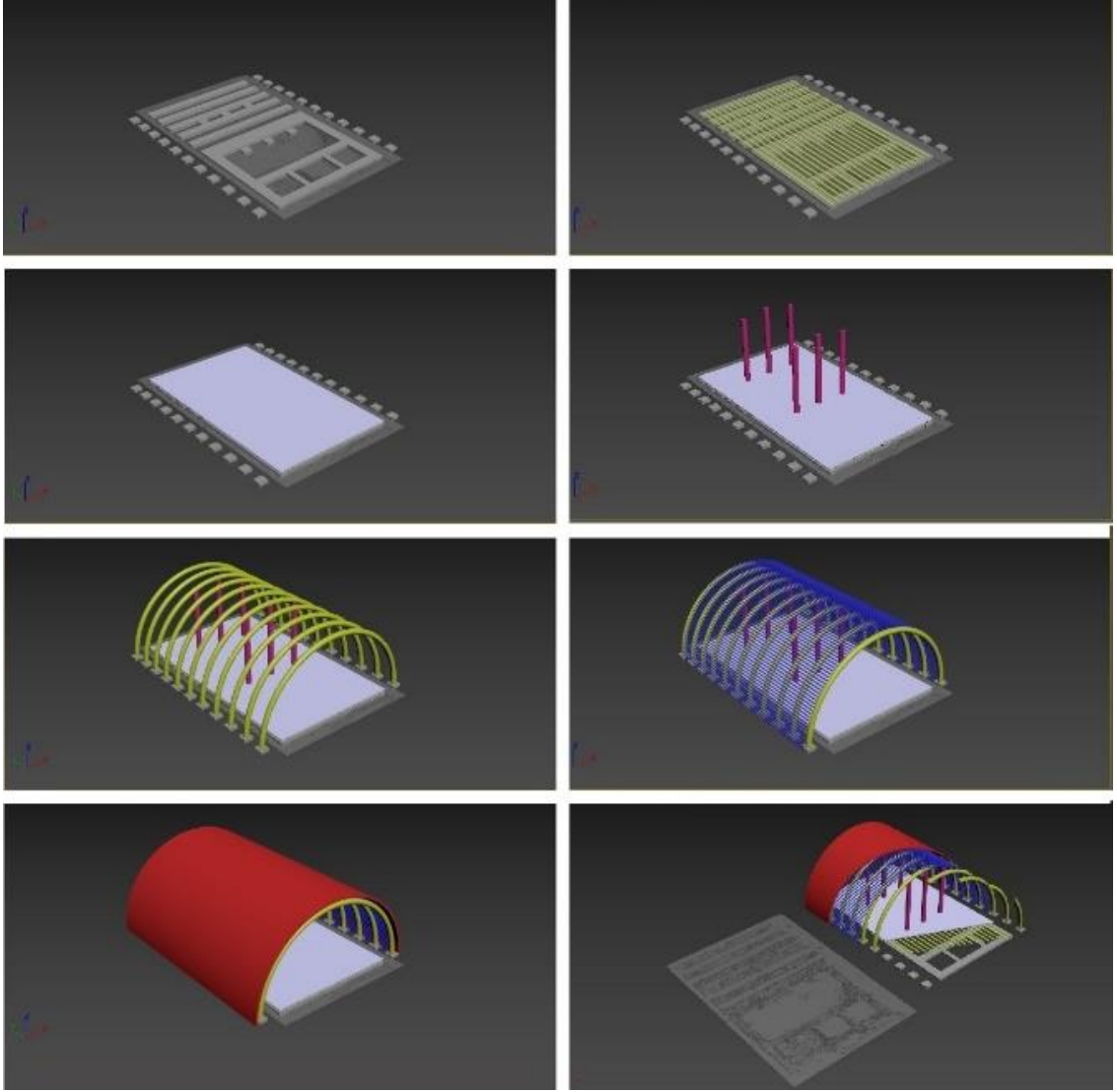
raporlarından bir ızgara planlı yapı seçilmiş ve yapının zemine oturması, bu çizim izlenerek modellenmiştir (Şekil 5.4). Dönemin özgün adı “Izgara Planlı” olduğu halde, yapıların zeminlerinin bir ızgaradan çok paralel taş sıraları ile tanımlandığı hatırlanmalıdır.

Şekil 5. 4 Çayönü'ndeki ızgara planlı yapının zemin modellemesi¹

Daha sonra, bu taş ızgaraları kaplayan çizgisel ahşap parçalar, bunun üzerindeki toprak zemin, ahşap kolonlar, tonoz çatı sisteminin iskeleti olan yay biçimli ahşap elemanlar, onları örten çizgisel ahşap parçalar ve en üstteki toprak çatı örtüsü işlenmiştir. Burada, önceki bölümde eleştirilen mevcut restitüsyonun aksine, yay biçimli elemanların taş öbeklerine oturtulmasına dikkat edilmiştir. Şekil 5.5'te bu yapım aşamalarının modellenmesi görülmektedir.

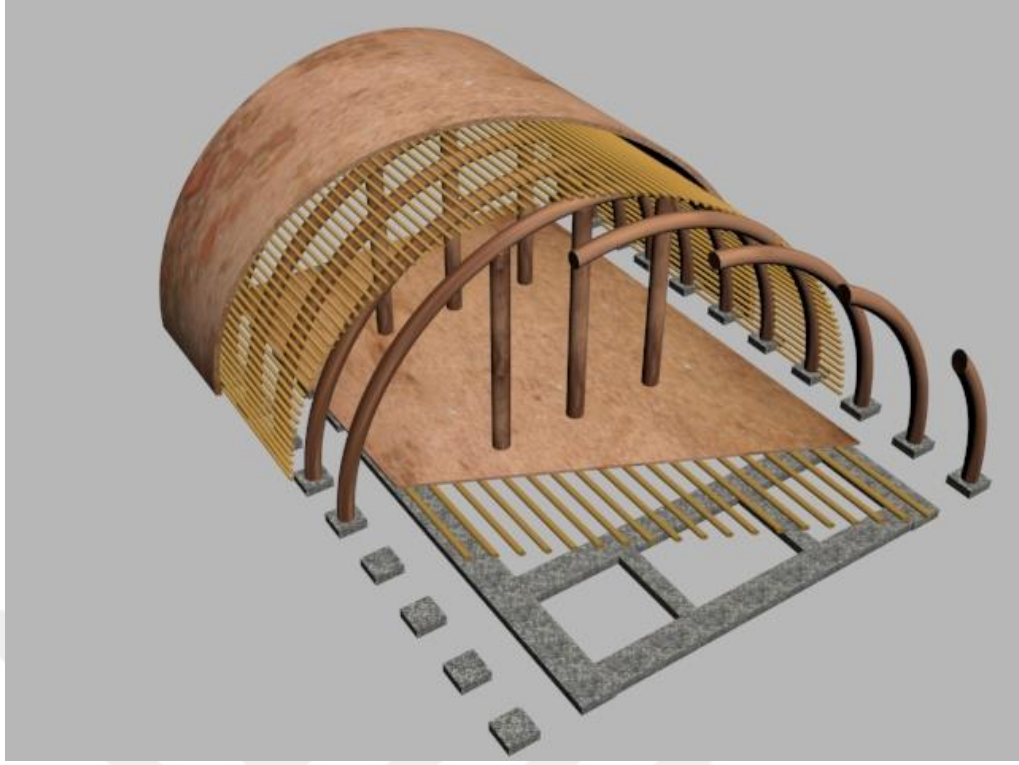
¹ Şekil, yazar tarafından 3DS Max 2018 yazılımı ortamında oluşturulmuştur. Altlık için de Bölüm 3'teki ilgili kısımda verilen kaynaktaki [17] plan çizimi kullanılmıştır.

Şekil 5. 5 Çayönü’ndeki ızgara planlı yapının yapım aşamaları modellemesi¹

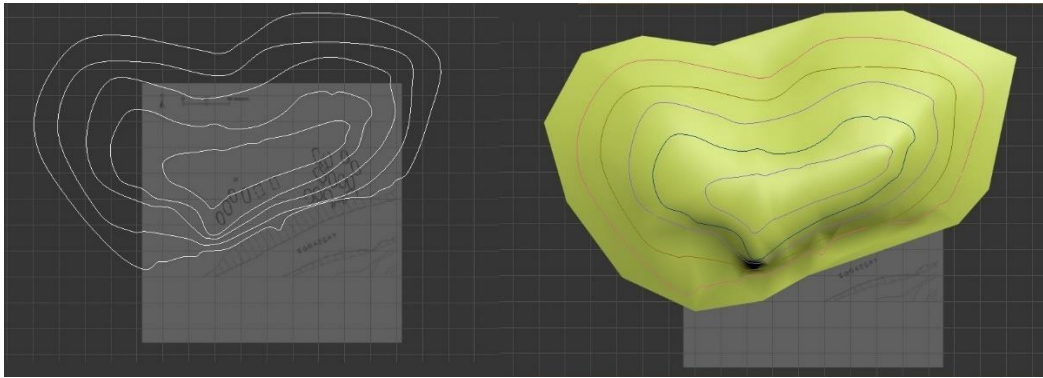
Sonunda, sözü geçen malzemeler tasarıma eklenmiştir. Şekil 5.6’da bir ızgara planlı yapım tekniğini ve malzemelerini göstermek için kademeli şekilde diyagonal kesilmiş final biçimi görülmektedir.

¹ Şekil, yazar tarafından 3DS Max 2018 yazılımı ortamında oluşturulmuştur. Altlık için de Bölüm 3’teki ilgili kısımda verilen kaynaktaki [17] plan çizimi kullanılmıştır.

Şekil 5. 6 Çayönü ızgara planlı yapı restitüsyonu önerisi¹

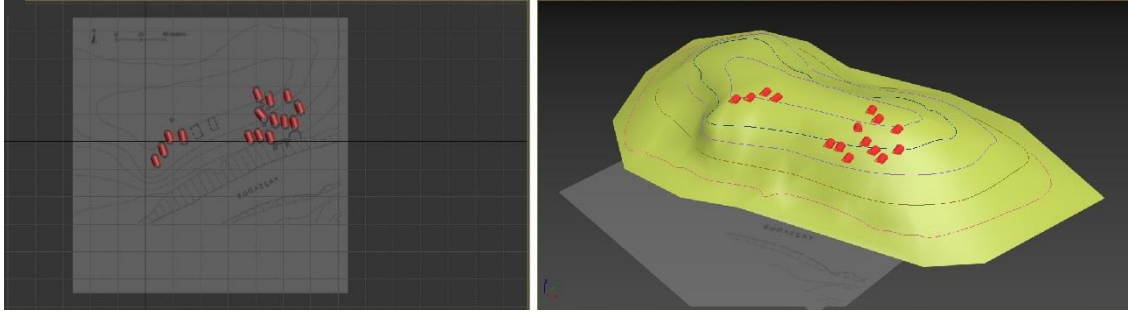
Izgara planlı yapı bittikten sonra, sıra bu katmandaki çevresel yerleşimin modellenmesine gelmiştir. Bunun için de yerleşimin Boğazçay ile olan ilişkisini ve eğimi ortaya çıkarmak adına kazı planında yer alan izohips eğrileri kullanılmıştır (Şekil 5.7). Yükselti ortaya çıkarıldıktan sonra da bitmiş yapı sayıca çoğaltılarak kazı planındaki konumlarına göre yerleştirilmiş ve eğime göre yükseklikleri ayarlanmıştır (Şekil 5.8).

Şekil 5. 7 Çayönü çevresel yükselti modellemesi²

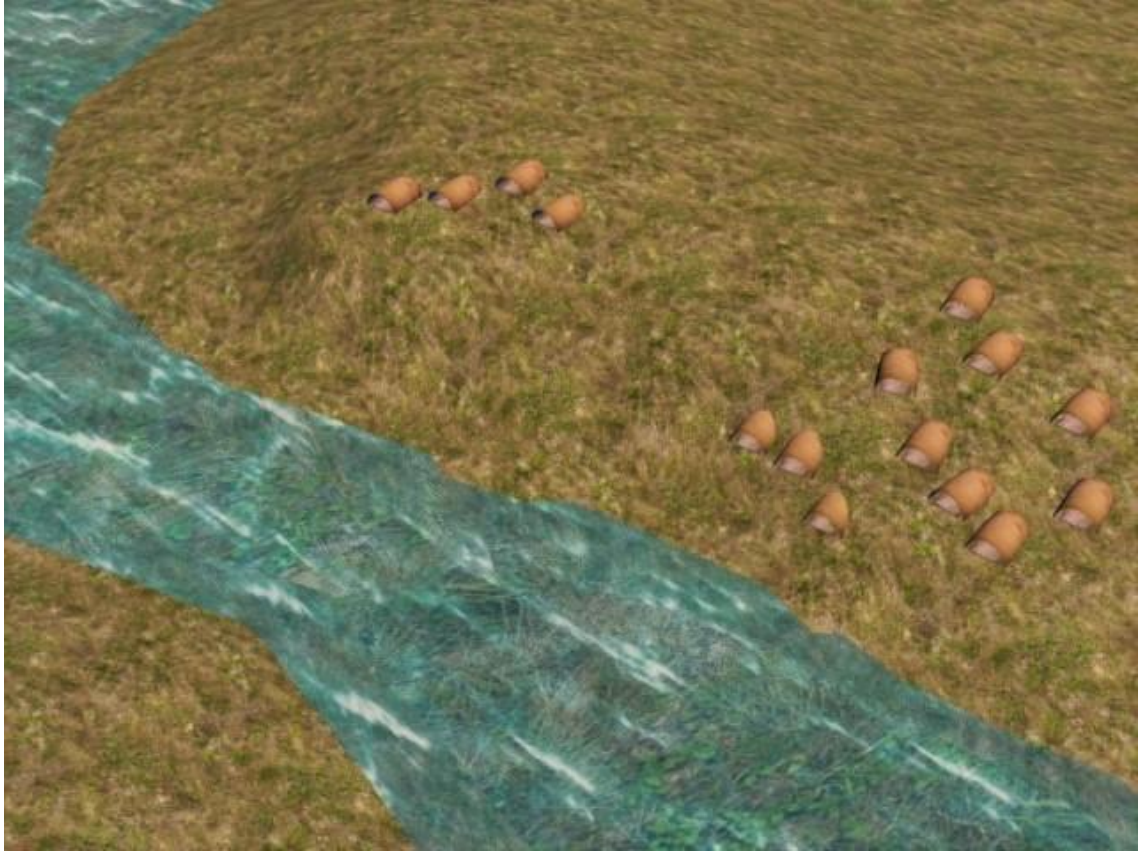
¹ Şekil, yazar tarafından 3DS Max 2018 yazılımı ortamında oluşturulmuştur.

² Şekil, yazar tarafından 3DS Max 2018 yazılımı ortamında oluşturulmuştur. Altlık için de Bölüm 3'teki ilgili kısımda verilen kaynaktaki [132] çevresel düzen çizimi kullanılmıştır.

Şekil 5. 8 Çayönü çevresel düzeni modellemesi¹

Çalışmanın sonunda da yine malzemeler eklenmiş ve konutların yönelimde olduğu Boğazçay'ın modellenmesi eklenmiştir. Şekil 5.9'da Çayönü restitüsyonu önerisinin final biçimi görülmektedir.

Şekil 5. 9 Çayönü yerleşim restitüsyonu önerisi²

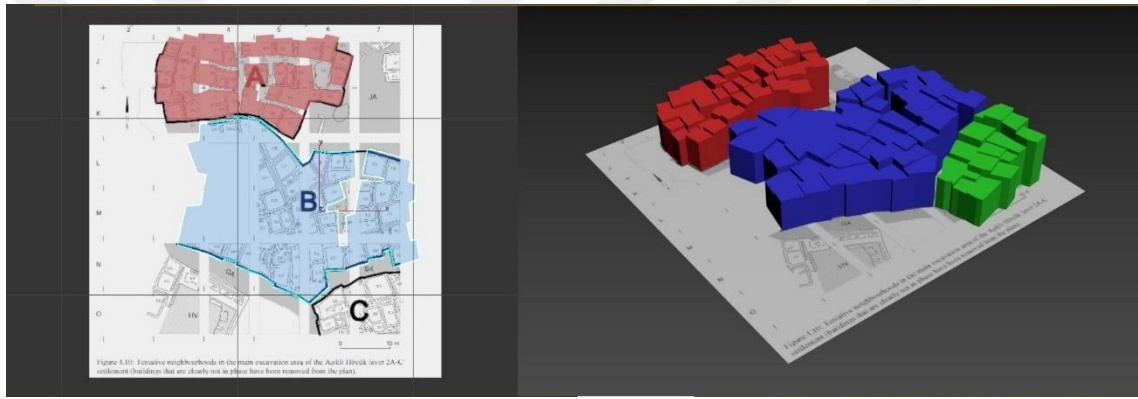
Bu Çayönü restitüsyonunda, kazı planında verilen kısmî izohipslerin tamamlanmasında tahminler devreye girmiştir ve Izgara Planlı Yapılar evresi ile eşleştiği düşünülen

¹ Şekil, yazar tarafından 3DS Max 2018 yazılımı ortamında oluşturulmuştur. Altlık için de Bölüm 3'teki ilgili kısımda verilen kaynaktaki [132] çevresel düzen çizimi kullanılmıştır.

² Şekil, yazar tarafından 3DS Max 2018 yazılımı ortamında oluşturulmuştur.

Kafataslı Yapı ve Saltaşlı Yapı gibi kamusal yapılar kazı planında olmadıklarından bu çizime eklenmemiştir. Ancak, mevcut kazı planı, yükselti, yapıların konum, yön, biçim ve malzemesi açılarından bilimsel verilere bağlı kalınmıştır. Ayrıca, kazı planında diğerlerinden ayrı duran dört yapının, restitüsyon oluşturulduktan sonra yüksekte konumlandırıldıklarının anlaşılması da aralarında bir hiyerarşinin var olabileceğini düşündürmektedir.

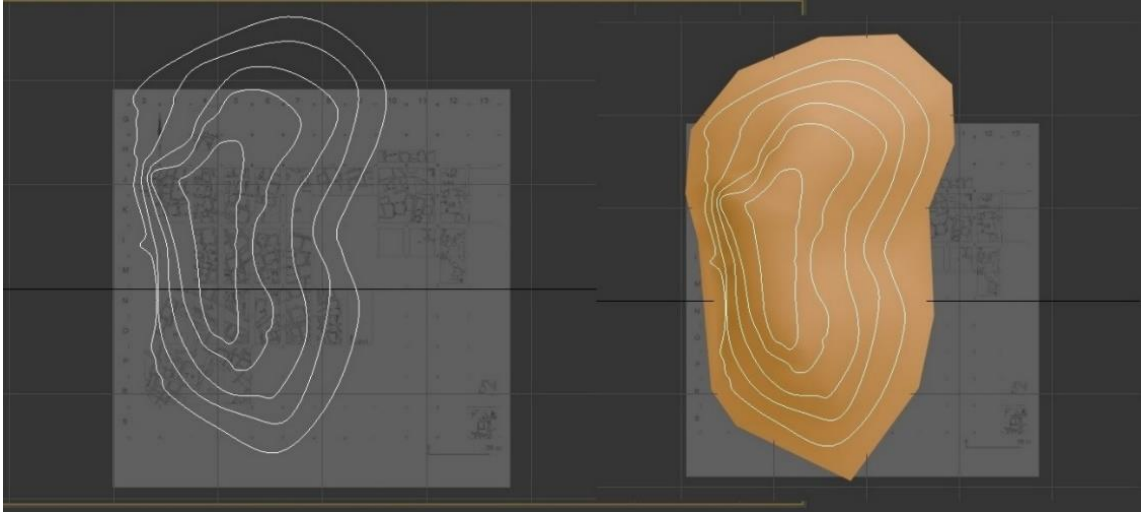
Sıradaki öneri, Aşıklıhöyük için hazırlanana iki restitüsyondur. Burada da, en geniş şekilde araştırılan Tabaka 2 seçilmiştir. Çalışmada öncelikle kazı planında gösterilen mahalleler oluşturulmuş ve bu mahallelerdeki yapıların yükseklikleri Melendiz Nehri'ne göre kademeli olacak şekilde oluşturulmuştur (Şekil 5.10)

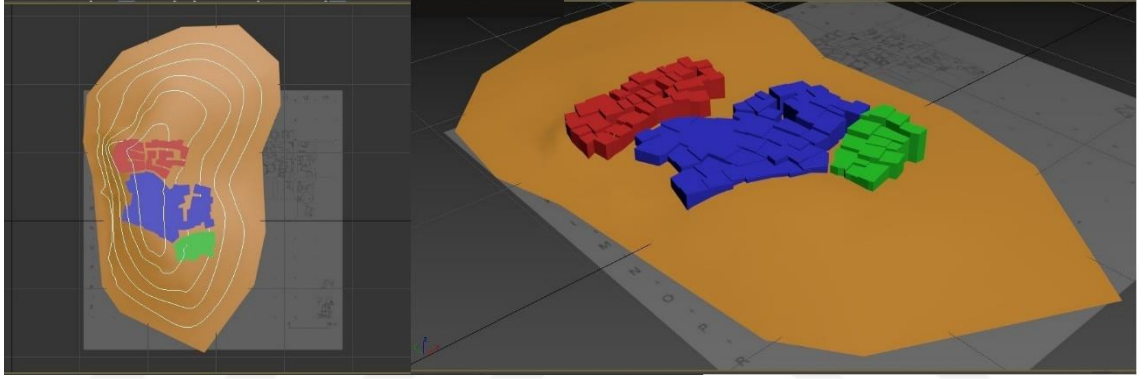
Şekil 5. 10 Aşıklıhöyük mahallelerin oluşturulması¹

Daha sonra, bu çalışma için de kazı planında verilmiş olan izohips eğrilerinden faydalanılarak yerleşimin yükselti ve eğimi oluşturulmuştur. Bir önceki aşamada oluşturulan mahalleler, yine kazı planındaki konumlarına bağlı kalınarak yükselti üzerine oturtulmuştur (Şekil 5.11) (Şekil 5.12).

¹ Şekil, yazar tarafından 3DS Max 2018 yazılımı ortamında oluşturulmuştur. Altlık için de Bölüm 3'teki ilgili kısımda verilen kaynaktaki [142] çevresel kazı planı kullanılmıştır.

Şekil 5. 11 Aşıklıhöyük çevresel yükselti modellemesi¹

Şekil 5. 12 Aşıklıhöyük restitüsyonunda mahallelerin yerleştirilmesi²

Çalışmanın, malzemelerin ve damlardaki giriş açıklıklarının eklenmesi ve Melendiz Nehri'nin oluşturulması ile tamamlanmıştır. Aşıklıhöyük restitüsyonu önerisinin son biçimlerinden ilki Şekil 5.13'te görülmektedir.

¹ Şekil, yazar tarafından 3DS Max 2018 yazılımı ortamında oluşturulmuştur. Altlık için de Bölüm 3'teki ilgili kısımda verilen kaynaktaki [155] çevresel kazı planı kullanılmıştır.

² Şekil, yazar tarafından 3DS Max 2018 yazılımı ortamında oluşturulmuştur.

Şekil 5. 13 Aşıklıhöyük yerleşim restitüsyonu önerisi¹

Göbeklitepe restitüsyonu önerisinde olduğu gibi burada da yapılar, açıldığı çıkarıldığı kadarı ile modellenmiş ve çevreleri boş bırakılmıştır. Burada da tahmini bir tamamlamaya gidilmemiş, kazı planına bağlı kalınmıştır. Aşıklıhöyük'teki hiçbir mahallenin tam anlamıyla kazılıp ortaya çıkarılmadığı hatırlanmalıdır. Ayrıca burada B mahallesinin güneyindeki GA isimli kamusal yol da, çalışma yapıları odaklandığı için tanımlanmamıştır. Öte yandan, bu çalışmada tek yapılar üzerine yürütülen bilimsel çalışmalar çoğunlukla kapsam dışında bırakıldığından, yapıların bağımsız yükseklikleri ve hangi hacimlerin damdan giriş açıklığına sahip oldukları verisi elde değildir. Dolayısıyla, bu açıklıklar çoğunlukla kazı planındaki geniş odalarda olabilecek şekilde tahmin edilmiştir. Yapıların bağımsız yükseklikleri de Melendiz Nehri'ne göre kademelenecek şekilde tahmine dayanarak oluşturulmuştur. Ancak kazı planı, yapıların konum ve yönü gibi genel bilgilere ve Aşıklıhöyük'teki dam açıklıklarının Çatalhöyük'ün aksine hacmin çatısının dört tarafında da olabileceği gibi özel verilere bağlı kalınmıştır.

¹ Şekil, yazar tarafından 3DS Max 2018 yazılımı ortamında oluşturulmuştur.

Şekil 5.14'te ise yapıları daha yakından gösteren bir restitüsyon önerisi modellenmiştir. Burada; yapıların kademeleri, Melendiz'e bakan pencereler, merdivenler, toprak damlardaki açıklıklar ve yapım tekniğinin bir uzantısı olan çatı kirişleri görülmektedir. Tüm bu mimari elemanlar işlenirken, yine tek yapıların durumu verisi elde olmadığından, tahminler devreye girmiştir. Ancak, benzer Aşıklıhöyük restitüsyonlarının aksine; burada modellenen yapılar kazı planının gerçek bir kısmını, güneybatı ucundaki yapı topluluğunu temsil edilmektedir.

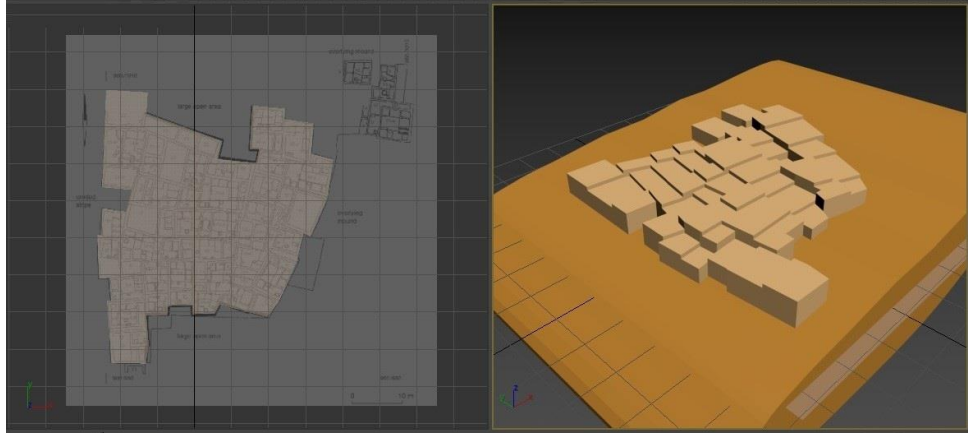
Şekil 5. 14 Aşıklıhöyük yapılar restitüsyonu önerisi¹

Son olarak da; Çatalhöyük için yerleşim düzeni ve yapıları gösterecek şekilde iki restitüsyon önerilecek, ayrıca Aşıklıhöyük ve Çatalhöyük için ortak sayılabilecek bir konut yapısının iç mekanı için de üçüncü bir restitüsyon önerisi yapılacaktır.

İlk çalışma olan Çatalhöyük yerleşim restitüsyonu için de yine çalışmaların en yoğun şekilde sürdürüldüğü Tabaka VIB seçilmiştir. Yine ilgili tabakanın kazı planına bağlı kalınarak yapılar oluşturulmuş ve Çarşamba Çayı'na doğru kademelenecek şekilde

¹ Şekil, yazar tarafından 3DS Max 2018 yazılımı ortamında oluşturulmuştur.

yükseltilmiştir. Ayrıca akarsuyla ilişkili yükselti oluşturulmuş ve yapılar bu zemine yerleştirilmiştir. (Şekil 5.15)

Şekil 5. 15 Çatalhöyük restitüsyonunda yapıların oluşturulması¹

Çalışma; Çarşamba Çayı'nın oluşturulması, yapılara ve çevreye malzeme eklenmesi ve damlardaki açıklıkların oluşturulması ile tamamlanmıştır. Şekil 5.16'da Çatalhöyük için önerilen yerleşim restitüsyonunun son biçimi görülmektedir.

Şekil 5. 16 Çatalhöyük yerleşim restitüsyonu önerisi¹

¹ Şekil, yazar tarafından 3DS Max 2018 yazılımı ortamında oluşturulmuştur. Altlık için de Bölüm 3'teki ilgili kısımda verilen kaynaktaki [142] çevresel kazı planı kullanılmıştır.

Bir kez daha, eldeki verilere bağılı kalmak adına sadece kazı planındaki yapılar çizilmiş; bunların çevresi boş bırakılmıştır. Ayrıca kazı planında zeminin eğimini çıkarılabilecek izohips eğrileri verilmiyor olduğundan, bu çizimde eğim tamamen tahminlere dayanmaktadır. Ayrıca Çarşamba Çayı'nın da tam konumu kazı planında verilmemiştir ve yönü doğru olmakla birlikte restitüsyondaki konumu tahmine dayalı niteliktedir. Öte yandan; Aşıklıhöyük gibi burada da tek yapılar çalışma kapsamı dışında tutulduğundan, her bir yapının bağımsız yükseklikleri ve hangi yapılarda dam açıklıkları olduğu verisi elde değildir. Dolayısıyla yapılar, Çarşamba Çayı'na bakacak şekilde eğim boyunca tahminlere dayanılarak kademelendirilmiştir. Damlardaki açıklıklar için, Aşıklıhöyük gibi burada da kazı planındaki daha büyük hacimli yapılarda yer alabilecekleri tahmini yürütülmüştür. Ancak Çatalhöyük'te, Aşıklıhöyük'ün aksine, tüm dam açıklıklarının hacmin çatısının güneyinde yer aldığı bilgisine bağılı kalınmıştır.

Şekil 5.17'de ise yine yapıları daha yakından gösteren bir restitüsyon önerisi sunulmaktadır. Burada da; yapıların kademeleri, Çarşamba'ya bakan pencereleri, merdivenleri, damlardaki açıklıklar ve çatı kirişlerinin uzantıları görülmektedir. Tüm bu mimari veriler işlenirken, yine tek yapıların durumu verisi elde olmadığından, tahminler devreye girmiştir. Ancak tüm açıklıkların güneyde olması ve bazı açıklıkların üzerinde bir takım ahşap çatkılı kurulumlar olduğu verisine bağılı kalınmıştır. Malzeme olarak da, bilimsel verilere bağılı kalınarak; toprak dam, kerpiç duvarlar ve ahşap kirişler eklenmiştir. Benzer Çatalhöyük restitüsyonlarının aksine, bu çalışmada da kazı planının gerçek bir kısmı, güneybatı ucundaki yapı topluluğu temsil edilmektedir.

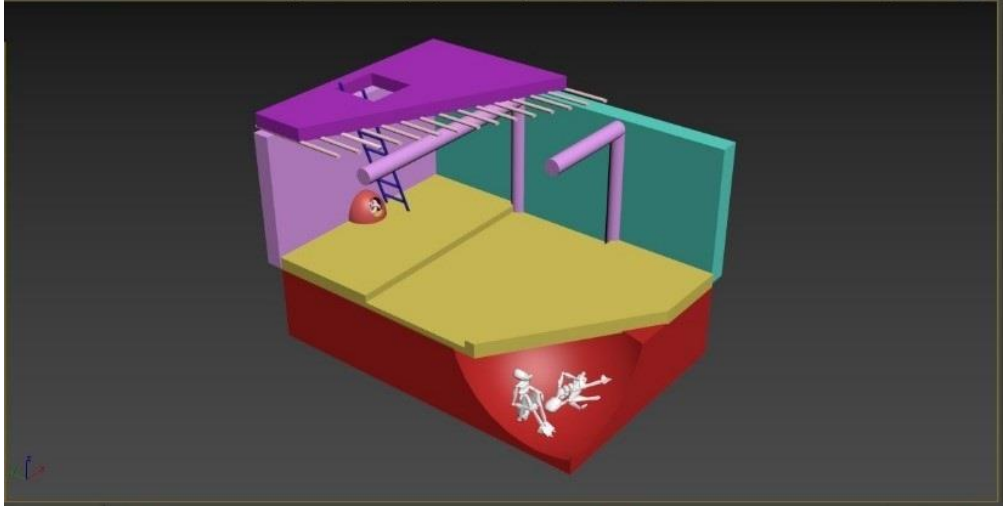
¹ Şekil, yazar tarafından 3DS Max 2018 yazılımı ortamında oluşturulmuştur.

Şekil 5. 17 Çatalhöyük yapıları restitüsyonu önerisi¹

Son restitüsyon önerisinde ise Aşıklıhöyük ve Çatalhöyük için ortak sayılabilecek bir konut yapısının iç mekanı modellenmiştir. Restitüsyon hiçbir tek yapıyı temsil etmemektedir ancak eldeki verilerle uyumlu bir örnek olarak hazırlanmıştır. Sözelimi; damdaki açıklığın duman tahliyesi için ocak kurulumunun tam üzerine konumlandırılması, ocak çevresindeki kirli mekanın ve uyumak için kullanılan temiz mekanın ayrılması için zeminde kot farklarının sağlanması ve temiz mekanın altına ölümlerin gömülmesi gibi yaygın pratikler bu örnekte gösterilmiştir. Ayrıca yapım tekniği ve malzemeler açılarından da her iki buluntu yerinden gelen eldeki verilere uyum sağlanmıştır (Şekil 5.18) (Şekil 5.19).

¹ Şekil, yazar tarafından 3DS Max 2018 yazılımı ortamında oluşturulmuştur.

Şekil 5. 18 Çatalhöyük ve Aşıklıhöyük için konut restitüsyonu hazırlanması¹

Şekil 5. 19 Çatalhöyük ve Aşıklıhöyük için konut restitüsyonu önerisi²

Bu çalışmanın özgün bir ürünü olarak hazırlanan restitüsyonlar ise bir önceki bölümde ele alınan mevcut restitüsyonların eleştirilerinde kullanılan tablolardaki mimari unsurlar olan malzeme, yapım tekniği ve biçim açılarından bilimsel verilere olabildiğince uyarak oluşturulmuştur. Bu genel mimari unsurların dışında; her bir

¹ Şekil, yazar tarafından 3DS Max 2018 yazılımı ortamında oluşturulmuştur.

² Şekil, yazar tarafından 3DS Max 2018 yazılımı ortamında oluşturulmuştur.

buluntu yeri için özgün veriler de değerlendirilmiştir. Sözelimi, pek çok mevcut restitüsyonun aksine Göbeklitepe için hazırlanan çalışma tam anlamıyla kazı planının yükseltilmiş biçimidir. Çayönü için kazı planında diğerlerinden ayrı konumlanan yapıların daha yüksek bir seviyede inşa edildikleri ancak kazı planında yer alan izohipslerin yükseltilmesi ile anlaşılabilmiş ve bir hiyerarşi ihtimalini düşündürmüştür. Öte yandan, Aşıklıhöyük ve Çatalhöyük için yapıların akarsu yönünde kademelendirilmiş olmasının; her bağımsız konut birimi için bu yönde pencere açıklığı oluşturmaya olanak tanıdığı anlaşılmıştır. Yine bu iki buluntu yerindeki dam açıklığının yönelimi; hazırlanan restitüsyonlarda aslına uygun şekilde değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak çalışma kapsamında; Göbeklitepe için incelenen altı restitüsyonun içinden birinin doğruya yakın, bir tanesinin ise kazı raporlarında sözü edilenlerden çok uzak olduğu; Çayönü için incelenen altı restitüsyonun içinden, ikisinin doğruya yakın, bir tanesinin de kazı raporlarında sözü edilenlerden çok uzak olduğu; Aşıklıhöyük için incelenen üç restitüsyonun içinden, birinin doğruya yakın, bir tanesinin de kazı raporlarında sözü edilenlerden çok uzak olduğu; Çatalhöyük için incelenen sekiz restitüsyon içinden dördünün doğruya yakın, ikisinin ise kazı raporlarında sözü edilenlerden çok uzak olduğu görülmüş ve bütün bu tespitler ve 2018 yılı sonuna kadar incelenen bu buluntu yerlerindeki kazı raporları başta olmak üzere eldeki bilimsel veriler baz alınarak; mimari açıdan malzeme, araziye oturma gibi etkenlerin de ifade edildiği Şekil 5.3, Şekil 5.6, Şekil 5.9, Şekil 5.13, Şekil 5.14, Şekil 5.16, Şekil 5.17 ve Şekil 5.19'daki restitüsyon önerileri getirilmiştir. Böylelikle; çalışmanın başında hedeflendiği gibi, literatürdeki bilimsel verilere uygun restitüsyon eksikliği saptanmış ve bunu giderecek öneriler ortaya konmuştur.

KAYNAKLAR

- [1] Gezi Evreni, Stonehenge Hakkında Bilgiler, <https://gezievreni.com/stonehenge-hakkinda-bilgiler/>, 20 Ekim 2017.
- [2] Heizer, R., (1962). "The background of Thomsen's Three-age System", *Technology and Culture*, 3(3):259-266.
- [3] Lubbock J., (1865). *Pre-Historic Times, As Illustrated by Ancient Remains, and the Manners and Customs of Modern Savages*, Williams & Norgate, Londra.
- [4] Childe, V.G., (1951). *Man Makes Himself*. New American Library, New York.
- [5] Charles E.R., (1978). *Rise of Civilization: From Early Hunters to Urban Society in the Ancient Near East*, Freeman, San Francisco.
- [6] Breasted, J.H., (1916). *Ancient times, a history of the early world: An introduction to the study of ancient history and the career of early man*, Ginn, Boston.
- [7] Herr, L.G., (2002). "W.F. Albright and the History of Pottery in Palestine", *Near Eastern Archaeology*, 1(65):51-55.
- [8] Aurenche, O., (1981). *La maison orientale: L'architecture du Proche orient ancien des origines au milieu du quatrième millénaire*, Geuthner, Paris.
- [9] Flannery, K.V., (1976). *The Early Mesoamerican Village*, Academic Press, New York.
- [10] Rapoport, A., (1969). *House Form and Culture*, Prentice-Hall, New Jersey.
- [11] Jarzombek, M., (2013). *Architecture of First Societies: A Global Perspective*, Wiley, New Jersey.
- [12] Stordeur, D., Brenet, M., Aprahamian, G.D. ve Roux, J., (2000). "Les bâtiments communautaires de Jerf el Ahmar et Mureybet Horizon PPNA (Syrie)", *Paléorient*, 1(26):29-44.
- [13] Özdoğan, A. ve Özdoğan, M., (1998). "Buildings of Cult and Cult of Buildings"; Derleyen: Arsekük, G., Mellink, M. ve Schirmer, W., *Light on Top of the Black Hill — Studies presented to Halet Cambel*, 581-602, Ege Yayınları, İstanbul.

- [14] Özdoğan, M., Özdoğan, A., Bar-Yosef, D. ve Van Zeist, W., (1994). “Çayönü Kazısı ve Güneydoğu Anadolu Karma Projesi: 30 Yıllık Genel Bir Değerlendirme”, Kazı Sonuçları Toplantısı, (I)XV:103-122, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara.
- [15] Schmidt, K., (2007). Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe: En Eski Tapınağı Yapanlar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- [16] Çambel, H. ve Braidwood, J.R., (1980). İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Karma Projesi – Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- [17] Schirmer, W., (1990). Some Aspects of Building at the 'Aceramic-Neolithic' Settlement of Cayonu Tepesi, World Archaeology, 21(3):363-387.
- [18] Özbaşaran M. ve Cutting M., (2008). “Orta Anadolu’da Neolitiğin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi (Aşıklı Höyük-Çatalhöyük)”; Derleyen: Başgelen, N., 12000 Yıl Önce ‘Uygarlığın Anadolu’dan Avrupa’ya Yolculuğunun Başlangıcı’ Neolitik Dönem, 55-63, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- [19] Düring, B.S., (2005). “Building Continuity in the Central Anatolian Neolithic: Exploring the Meaning of Buildings at Aşıklı Höyük and Çatalhöyük”, Journal of Mediterranean Archaeology, 1(18):3-29.
- [20] Özbaşaran, M., (2000). “The Neolithic site of Musular, Central Anatolia” Anatolica, 26:129-151.
- [21] Esin, U. ve Harmankaya, S., (2007). “Aşıklı Höyük”; Derleyen: Özdoğan, M. ve Başgelen, N., Türkiye’de Neolitik Dönem, 255-272, Arkeoloji ve Sanat, İstanbul.
- [22] Özbaşaran, M., (1998). “The Heart of a House: The Hearth. Aşıklı Höyük, a Pre-Pottery Site in Central Anatolia”; Derleyen: Arsekük, G., Mellink, M. ve Schirmer, W., Light on Top of the Black Hill — Studies presented to Halet Cambel, 556-566, Ege Yayınları, İstanbul.
- [23] Düring, B.S., (2016). Küçük Asya’nın Tarih Öncesi: Karmaşık Avcı-Toplayıcılardan Erken Kentsel Toplumlara, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- [24] Mellaart, J., (1967). Çatal Hüyük. A neolithic Town in Anatolia, Thames and Hudson, Londra.
- [25] Hodder, I., (2006). Çatalhöyük: Leoparın Öyküsü, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- [26] Maslow, A.H., (1943). “A Theory of Human Motivation”, Psychological Review, 50:370-396.
- [27] AÖF Özetim, PAZARLAMA YÖNETİMİ 1. ÜNİTE <http://aofozetim.blogspot.com/2013/12/pazarlama-yonetimi-1-unite-pazarlamann.html>, 20 Ekim 2017.
- [28] Dökmen, Ü., (2010). İnsanın Korunakları 1: Deriden Kültüre, Remzi Kitabevi, İstanbul.

- [29] Bleier, E., Here's What Your House On Mars Will Look Like, <https://www.insidehook.com/nation/mars-house-concept-design>, 20 Ekim 2017.
- [30] International Commission on Stratigraphy, Chart <http://www.stratigraphy.org/index.php/ics-chart-timescale>, 12 Ekim 2016.
- [31] Rogers, A.R. ve Jorde, L.B., (1995). "Genetic evidence on modern human origins", Human Biology, 67:1–36.
- [32] Steffen, W., Grinevald, J., Crutzen, P. ve McNeill, J., (2011). "The Anthropocene: Conceptual and Historical Perspectives.", Mathematical, Physical and Engineering Sciences, 369:842-867.
- [33] Toth, N. ve Schick, K., (2007). "Overview of Paleolithic anthropology"; Derleyen: Henke, H.C.W., Hardt, T. ve Tattersall, I., Handbook of Paleoanthropology, 3:1994, Berlin.
- [34] Christian, D. (2014)., Big History: Between Nothing and Everything, McGraw Hill Education, New York.
- [35] University of California, Museum of Paleontology, The Pleistocene Epoch, <http://www.ucmp.berkeley.edu/quaternary/pleistocene.php>, 22 Ağustos 2014.
- [36] McClellan, J.E., (2006). Science and Technology in World History: An Introduction, JHU Press. Baltimore: Maryland.
- [37] Lieberman, P., (1991). Uniquely Human, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- [38] Kusimba, S., (2003). African Foragers: Environment, Technology, Interactions, Walnut Creek, California.
- [39] World Museum of Man, Neolithic/Calcolithic Period, <http://www.worldmuseumofman.org/neolithic.php>, 21 Ağustos 2013.
- [40] Baysal, A., (2014). "Bir fenomen olarak neolitik"; Derleyen: Çevik, Ö. ve Erdoğan, B., Tematik Arkeoloji Serisi(1): Yerleşim sistemleri ve mekan analizi, 217-238, Ege Yayınları, İstanbul.
- [41] Kuijt, I., ve Finlayson B., (2009). "Evidence for Food Storage and Predomestication Granaries 11,000 Years Ago in the Jordan Valley.", Proceedings of the National Academy of Sciences 27(106):10966-10970.
- [42] Karacalı, A.O., (2018). Neolitik Yakındoğu ve Göbeklitepe Mimarisi, Gece Kitaplığı, Ankara.
- [43] Harari, Y.N., (2015). Hayvanlardan Tanrılara: Sapiens – İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi, Kolektif Kitap, İstanbul.
- [44] Whittaker, R. H., (1969). "New Concepts of Kingdoms of Organisms", Science 163(3863):150-160.

- [45] Baskıcı, M., (1943). Evcilleştirme Tarihine Kısa Bir Bakış. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 53(1):73-94.
- [46] Clarkson, C. ve Shipton, C., (2015). Teaching ancient technology using 'hands-on' learning and experimental archaeology, *Ethnoarchaeology*, 7(2):157-172.
- [47] Abt, J., (2011). *American Egyptologist: The Life of James Henry Breasted and the Creation of His Oriental Institute*, University of Chicago, Chicago.
- [48] Enzel, Y. Ve Bar-Yosef, O., (2017). *Quaternary of the Levant: environments, climate, and humans*, Cambridge University Press, Cambridge.
- [49] Carlson, A.E., (2013). "The Younger Dryas Climate Event"; Derleyen: Elias, S.A., *The Encyclopedia of Quaternary Science*, 3:126-34, Elsevier, Amsterdam.
- [50] Holl, A., (2015). "The Neolithisation Process in the Americas"; Derleyen: UNESCO Office Mexico, *Human origin sites and the World Heritage convention in the Americas*, 2(42):94-107, UNESCO, Paris.
- [51] Cauvin, J., (1989). "La Neolithisation Au Levant Et Sa Premiere Diffusion"; Derleyen: Aurenche, O. ve Cauvin, J. *Neolithisations: Proche et Moyen Orient, Mediterranee Orientale, Chine, Afrique du Sud*, Archaeological Series, 5:3-36, Oxford British Archaeological Reports International Series, Oxford.
- [52] Balkan-Atlı, N., (1994). "The typological characteristics of the Aşıklı Höyük chipped stone industry"; Derleyen: Gebel, H.G. ve Kozłowski, S.K., *Neolithic Chipped Stone Industries of the Fertile Crescent*, 209-222, Ex Oriente, Berlin.
- [53] Watkins, T., (2006). "Neolithisation in southwest Asia: The path to modernity", *Documenta Praehistorica*, 33:71-88.
- [54] Özdoğan, M., (2007). "Neolitik Dönem Günümüz Uygarlığının Temel Taşları"; Derleyen: Başgelen, N., *12000 Yıl Önce 'Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı' Neolitik Dönem*, 9-21, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- [55] Özdoğan, M., (1996). "Kulübeden Konuta: Mimarlıkta İlkler"; Derleyen: Sey, Y., *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, Habitat II, 19-30, İstanbul Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- [56] Stark, B., (1986). "Origins of food production in the New World"; Derleyen: Meltzer, D., Dowler, D. ve Sabloff, J., *American archaeology past and future*, 277-321. Smithsonian Institution Press, Washington, DC.
- [57] Project Gutenberg Self-Publishing Press, *World Heritage Encyclopedia, Origins of Architecture*, http://self.gutenberg.org/articles/eng/Origins_of_agriculture, 29 Ekim 2016.
- [58] Binford, L., (1968). "Post-Pleistocene adaptations"; Derleyen: Binford, S. Ve Binford, L., *New perspectives in Archaeology*, 313-341, Aldine, Chicago.

- [59] Flannery, K. V., (1969). "Origins and ecological effects of early domestication in Iran and the Near East"; Derleyen: Ucko, P. ve Dimbleby, G., The domestication and exploitation of plants and animals, 73–100, Duckworth Londra.
- [60] Cohen, M., (1977). The food crisis in prehistory, Yale University Press, New Heaven.
- [61] Moore, A.M.T., (1989). "The transition from foraging to farming in Southwest Asia: Present problems and future directions"; Derleyen: Harris, D.R. ve Hillman, G.C., Foraging and farming: The evolution of plant exploitation, 620–631, Unwin Hyman, Londra.
- [62] Flannery, K.V., (1986). Guila Naquitz: Archaic foraging and early agriculture in Oaxaca, Mexico, Academic Press, Orlando.
- [63] Henry, D., (1989). From foraging to agriculture: The Levant at the end of the Ice Age, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- [64] Wikipedia, Neolithic Revolution, https://en.wikipedia.org/wiki/Neolithic_Revolution#/media/File:Centres_of_origin_and_spread_of_agriculture.svg, 25 Ağustos 2016.
- [65] Diamond, J., (2003). "Farmers and Their Languages: The First Expansions.", Science 300(5619):597-603.
- [66] Harris D., (2002). "The Expansion Capacity Of Early Agricultural Systems: A Comperative Perspective On The Spread Of Agriculture"; Derleyen: Bellwood, P. ve Renfrew, C., Examining the Farming/Language Dispersal Hypothesis, 31-39, McDonald Institute, Cambridge.
- [67] Schmidt, K., (2000). "Göbekli Tepe, Southeastern Turkey. A Preliminary Report on the 1995-1999 Excavations", Paléorient 1(26):45-54.
- [68] Aurenche, O. ve Kozlowski, S., (1999). La naissance du néolithique au Proche-Orient, Editions Errance, Paris.
- [69] Bottema, S., (2002). "The use of palynology in tracing early agriculture"; Derleyen: Cappers, R.T.J. ve Benz, M., The Dawn of Farming in the Near East, 27-38, Ex Oriente, Berlin.
- [70] Nesbitt, M., (2002). "When and where did domesticated cereals first occur in Southwest Asia?"; Derleyen: Cappers, R.T.J. ve Benz, M., The Dawn of Farming in the Near East, 113-132, Ex Oriente, Berlin.
- [71] Özdoğan, M., (1995). "Neolithic in Turkey: The status of research"; Derleyen: Çambel, H., Readings in Prehistory: Studies Presented to Halet Çambel, 41-59, Graphis Yayınları, İstanbul.
- [72] Rollefson, G. ve Gebel, H., (2004). "Towards new frameworks: Supraregional concepts in Near Eastern Neolithisation", Neo-Lithics 2004/1:21-52.
- [73] Özdoğan, M., (2011). "Neolitik Çağ Çanak Çömlekli" Arkeoatlas Dergisi Özel Koleksiyon, 78-97.

- [74] Wikipedia, Yarmukian Culture [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Yarmukian Culture - Sha%27ar HaGolan, pottery.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Yarmukian_Culture_-_Sha%27ar_HaGolan_pottery.jpg), 28 Ekim 2016.
- [75] Habu, J., (2004). Ancient Jomon of Japan, Cambridge University Press, Cambridge.
- [76] Wu X., "Early Pottery at 20,000 Years Ago in Xianrendong Cave, China", <http://science.sciencemag.org/content/336/6089/1696>, 28 Ekim 2016.
- [77] Özdoğan, M., (2011). "Neolitik Çağ Çanak Çömleksiz" Arkeoatlas Dergisi Özel Koleksiyon, 56-73.
- [78] Atakuman, Ç., (2014). "Architectural Discourse and Social Transformation During the Early Neolithic of Southeast Anatolia", Journal of World Prehistory, 1(27):1-42.
- [79] Mithen, S., (2006). After the ice: a global human history, 20,000–5,000 BC, MTM, Johannesburg.
- [80] Özdoğan, A., (2007). "Çayönü"; Derleyen: Başgelen, N., 12000 Yıl Önce 'Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı' Neolitik Dönem, 89-91, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- [81] Mazar, A., (1992). Archaeology of the Land of the Bible: 10,000-586 BCE, Doubleday: New York.
- [82] Hauptmann, H. ve Özdoğan, M., (2007). "Anadolu'da Neolitik Devrim"; Derleyen: Lichter, C., Vor 12000 Jahren in Anatolien. Die ältesten Monumente der Menschheit. 12000 Yıl Önce Anadolu. İnsanlığın En Eski Anıtları, 404-410, Badisches Landesmuseum, Karlsruhe.
- [83] Çoksolmaz, E., (2011). Çanak çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu'daki Dağılımı, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- [84] Harari, Y.N., (2016). Homo Deus: Yarının Kısa Bir Tarihi, Kolektif Kitap, İstanbul.
- [85] Banning, E. B., (2003). "Housing Neolithic Farmers.", Near Eastern Archaeology, 66(1-2):4.
- [86] Acar E., (1996). "Anadolu'da tarih öncesi çağlardan tunç çağı sonuna kadar konut ve yerleşme"; Derleyen: Sey, Y., Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme, Habitat II, 380-394, İstanbul Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- [87] Wilson, P., (1988). Domestication of the Human Species, Yale University Press, New Haven.
- [88] Love, S., (2013). "Architecture as material culture: Building form and materiality in the Pre- Pottery Neolithic of Anatolia and Levant", Journal of Anthropological Archaeology, 32:746-758.
- [89] Bıçakçı, E., (2009). "Neolitik Dönemde Anadolu ve Trakya'da Malzeme ve Mimarlık", Mimarlıkta Malzeme, 12:36-41.
- [90] Mann, C.C., (2011). "The Birth of Religion: The World's First Temple", National Geographic USA, June 2011, 39–59.

- [91] Bikoulis P., (2013). "Neolithic Houses and Households in Central Anatolia in Multi-regional Perspective", *Explorations in Anthropology*, XX(X):1-22.
- [92] Sagona A., ve Zimansky P., (2009). *Ancient Turkey*, Routledge, Londra ve New York
- [93] Banning, E.B., (1996). "Houses, compounds and mansions in the prehistoric Near East"; Derleyen: Coupland, G. ve Banning, E.B., *People Who Lived in Big Houses: Archaeological Perspectives on Large Domestic Structures*, 165-185, Prehistory Press, Madison.
- [94] Steadman, S., (2004). "Heading home: the architecture of family and society in early sedentary communities on the Anatolian Plateau", *Journal of Anthropological Research*, 60:515-558.
- [95] Woodburn, J.C., (1972). "Ecology, nomadic movement and the composition of the local group among hunters and gatherers: an East African example and its implications"; Derleyen: Ucko, P.J., Tringham, R. ve Dimbleby, G.M., *Man, settlement and urbanism: research seminar in archaeology*, 193-206, Gerald Duckworth & Co, Londra.
- [96] Rodman, M.C., (1985). "Moving Houses: Residential Mobility and the Mobility of Residences in Longana, Vanuatu", *American Anthropologist*, 1(87):56-72.
- [97] Blanton, R.E., (1994). *Houses and Households: A Comparative Study*, Plenum, New York.
- [98] Hodder, I., (1990). *The Domestication of Europe: Structure and Contingency in Neolithic Societies*, Blackwell, Oxford.
- [99] Heinrich, H., (1958). "Die 'Inselarchitektur' des Mittelmeergebietes und ihre Beziehung zur Antike", *Archaeologischer Anzeiger*, 1958:90-133.
- [100] Stordeur, D., Brenet, M., Der Aprahamain, G. ve Roux, J.C., (2000). "Les batiments communautaires de Jerf el Ahmar et Mureybet, horizon PPNA (Syrie)", *Paléorient*, 26(1):29-44.
- [101] Aurenche, O., (2007). "Altın Üçgen ve Önasya'da Neolitik'in Başlangıcı"; Derleyen: Clemens, L. ve Gün, S., *Vor 12000 Jahren in Anatolien Die Altesten Monumente Der Menschheit, 12000 Yıl Önce Anadolu İnsanlığın En Eski Anıtları*, 419-429, Badisches Landesmuseum Karlsruhe, Stuttgart.
- [102] Verhoeven, M., (2002). "Ritual and ideology in the Pre-Pottery Neolithic B of the Levant and southeast Anatolia", *Cambridge Archaeological Journal*, 12(2):233-258.
- [103] Hauptmann H. ve Schmidt, K., (2007). "12000 Yıl Önce Anadolu, Erken Neolitik Dönem Yontuları"; Derleyen: Başgelen, N., *12000 Yıl Önce 'Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı' Neolitik Dönem*, 23, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- [104] Hauptman, H., (1999). "The Urfa region"; Derleyen: Özdoğan M. ve Başgelen N., *Neolithic in Turkey, The cradle of civilization, New discoveries*, 65-86, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

- [105] Akdeniz, G., (2016). Tarih Öncesi ve İlk Çağ Mimarlığı, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul.
- [106] Kartal, M., (2009). Türkiye'de Son Avcı-Toplayıcılar: Konar-Göçerlikten Yerleşik Yaşlama Geçiş Epi-Paleolitik Dönem, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- [107] Türkiye Arkeolojik Yerleşimler, <http://www.tayproject.org>, 9 Ağustos 2016.
- [108] UNESCO, <https://whc.unesco.org/en/list/1572>, 13 Ağustos 2018.
- [109] Dietrich, O., "Who Built Göbeklitepe?", <https://tepetelegrams.wordpress.com/2016/05/18/who-built-gobekli-tepe/>, 9 Ağustos 2016.
- [110] Tepe Telegrams, <https://tepetelegrams.wordpress.com/2016/09/22/building-big-incentives-for-cooperative-action-of-hunter-gatherers-at-early-neolithic-gobekli-tepe/>, 31 Ekim 2016.
- [111] Hürriyet, Göbeklitepe Dünyaya Açılıyor, <http://fotogaleri.hurriyet.com.tr/galeridetay/75811/2/1/gobekli-tepe-dunyaya-aciliyor>, 14 Ekim 2018.
- [112] Dietrich, O., Notroff, J. ve Schmidt, K., (2015). "Göbekli Tepe: Dünya Kültür Mirasına Girme Yolunda Olağandışı Bir Erken Neolitik Buluntu Yeri"; Derleyen: Yalçın, Ü. ve Bienert, H.D., Kùltürlerin Köprüsü Anadolu. Türk-Alman Eskiçağ Bilimlerinde Güncel Bilimsel Araştırmalar ve Yeni Bakış Açıları, 91-109, Der Anschnitt, Beiheft 27, Deutsches Bergbau-Museum, Bochum.
- [113] Schmidt, K., (2003). "The 2003 Campaign at Göbekli Tepe (Southeastern Turkey)", NeoLithics, 03(2):2-8.
- [114] GAP Haberleri, Göbeklitepe neden insanlık tarihi için bu kadar önemli?, <http://www.gaphaberleri.com/haber/25426/gobeklitepe-neden-insanlik-tarihi-icin-bu-kadar-onemli.html>, 13 Ağustos 2018.
- [115] Dietrich, O., Köksal-Schmidt, Ç., Notroff, J. ve Schmidt, K., (2013). "Establishing a Radiocarbon Sequence for Göbekli Tepe. State of Research and New Data", NeoLithics, 1:36-47.
- [116] Collins, A. ve Hale, R., "Göbekli Tepe and the Rising of Sirius", [http://www.andrewcollins.com/page/articles/G%F6bekli Sirius.htm](http://www.andrewcollins.com/page/articles/G%F6bekli%20Sirius.htm), 9 Ağustos 2016.
- [117] Howe, M.L., "Part 2: Mysterious 12,000-Years-Old Gobekli Tepe – Odd Pillar Creatures, Bizarre Totem and Mouthless Man" <https://missiongalacticfreedom.wordpress.com/2012/09/18/part-2-mysterious-12000-years-old-gobekli-tepe-odd-pillar-creatures-bizarre-totem-and-mouthless-man/>, 2 Kasım 2016.
- [118] Antiquity Reborn, What is Göbekli Tepe's True Age?, <https://mariobuildreps.com/gobekli-tepe-true-age/>, 2 Kasım 2016.

- [119] Gresky, J., Haelm, J., ve Clare, L., "Modified human crania from Göbekli Tepe provide evidence for a new form of Neolithic skull cult", <http://advances.sciencemag.org/content/3/6/e1700564.abstract>, 1 Haziran 2017.
- [120] Dietrich, O., (2011). "Radiocarbon dating the first temples of mankind. Comments on 14C-Dates from Göbekli Tepe", *Zeitschrift für Orient-Archäologie*, 4:12-25.
- [121] Kromer, B. ve Schmidt, K., (1998). "Two Radiocarbon Dates from Göbekli Tepe, South Eastern Turkey", *Neolithic* 3/98:8-9.
- [122] Dietrich, O., Köksal-Schmidt, C., Notroff, J. ve Schmidt, K., (2013). "Establishing a Radiocarbon Sequence for Göbekli Tepe. State of Research and New Data", *Neolithic* 1/13:36-41.
- [123] Dietrich, O., "How Old is It? Dating Göbekli Tepe", <https://tepetelegrams.wordpress.com/2016/06/22/how-old-ist-it-dating-gobekli-tepe/>, 12 Ağustos 2018.
- [124] Özdoğan, A., (2011). "Çayönü Tepesi", *ArkeoAtlas*, 1:77.
- [125] Özdoğan, M., (2000). "Çayönü: Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme Tarihlenen Bir yerleşim Yerinde Koruma ve Alan Düzenleme Uygulaması", *TÜBA-KED*, 141-154.
- [126] Weston, R., (2011). *100 ideas that changed architecture*, Laurence King, Londra.
- [127] Diyarbakır Söz, Çayönü'nde Arkeolojik Kazılar Yeniden Başladı, <http://www.diyarbakirsoz.com/yasam/cayonunde-arkeolojik-kazilar-yeniden-basladi-160564>, 8 Eylül 2016.
- [128] Özdoğan, M., Özdoğan, A., Caneva, I., Davis, M. ve Koyunlu, A., (1991). 1990 Yılı Çayönü Kazı ve Onarım Çalışmaları, 13. Kazı Sonuçları Toplantısı, XIII/I: 97-125, Çanakkale.
- [129] Braidwood, J.R., Çambel, H., Redman, C. L. ve Watson, P. J., (1971). "Beginnings of Village-Farming Communities in Southeastern Turkey", *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 6(68):1236-1240.
- [130] Özdoğan, M. ve Özdoğan, A., (1990). "Çayönü: A Conspectus of Recent Work", *Paléorient*, 15(1):387-396.
- [132] Özdoğan, A., (2011). "Çayönü"; Derleyen: Özdoğan, M., Başgelen, N. ve Kuniholm, I., *The Neolithic in Turkey: The Tigris Basin*, 185-269, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- [133] Özdoğ, S., (2011). "Çanak Çömleksiz Neolitik Çağda Güneydoğu Anadolu'da Din ve Sosyal Yapı", *Tarih İnceleme Dergisi*, 26(1):173-199.
- [134] Özbek, M., (1986). "Çayönü Yerleşmesindeki Kesik İnsan Başları", II. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, 19-39.

- [135] Özterzi, S., (2011). Anadolu'da Neolitik ve Kalkolitik Dönemdeki Mezar Tiplerinin ve Ölü Gömme Geleneklerinin Sosyokültürel Açidan Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi.
- [136] Yakar, J., (1994). Prehistoric Anatolia: The Neolithic Transformation and the Early Chalcolithic Period, Supplement I, Tel Aviv University Press, Tel Aviv.
- [137] Cauvin, M., (1997). Naissance des Divinités: Naissance de l'Agriculture, Flammarion, Paris.
- [138] Binder, D., (2002). "Stones making sense: What obsidian could tell about origins"; Derleyen: Gerard, F. ve Thissen, L., The Neolithic of Central Anatolia: Internal Developments and External Relations during the 9th-6th Millennia cal. BC, 79-90, Ege Yayınları, İstanbul.
- [139] Güngördü, F.V., (2015). "Some Clues on the Existence of a Social Structure in Cappadocia 10.000 Years Ago", Cappadocia Journal of History and Social Sciences, 4:79-93.
- [140] Slimak, L., Balkan-Atlı, N., Binder, D. ve Dinçer, B., (2005). "Installations paleolithiques en Cappadoce. Etat des connaissances de cinq années de recherche sur les premiers peuplements humains en Anatolie centrale", Anatolia Antiqua, XIII:287-294.
- [141] Thissen, L., (2002). "Appendix I. The CANew 14C databases, Anatolia 10,000–5000 cal BC."; Derleyen: Gerard, F. ve Thissen, L., The Neolithic of Central Anatolia: Internal Developments and External Relations during the 9th-6th Millennia cal. BC, 299-337, Ege Yayınları, İstanbul.
- [142] Düring, B.S., (2006). Constructing Communities: clustered neighbourhood settlements of the Central Anatolian Neolithic ca. 8500-5500 Cal. BC., Doktora Tezi, Leiden Üniversitesi.
- [143] Özdoğan, M., (1999). "Concluding remarks"; Derleyen: Özdoğan, M. ve Başgelen, N., The Neolithic of Turkey içinde, 225-236, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- [144] Thissen, L., (2000). Early village communities in Anatolia and the Balkans, 6500-5500 cal BC., Studies in chronology and culture contact, Doktora Önerisi, Leiden Üniversitesi.
- [145] Farid, S., (2011). "Çatalhöyük comes Home", Archaeology International, 13:36–43.
- [146] Jacobs, J., (1969). The economy of cities, Random House, New York.
- [147] All Womens Talk, Visit Taos Pueblo, New Mexico, <https://travel.allwomenstalk.com/things-to-do-in-the-usa-before-you-die/45>, 1 Eylül 2018.
- [148] Hodder, I., (1996). "Çatalhöyük: Orta Anadolu'da 9000 Yıllık Konut ve Yerleşme. Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme", Derleyen: Sey, Y., Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme, Habitat II, 45, İstanbul Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

- [149] Mellaart, J., (1962). "Excavations at Çatal Hüyük: First Preliminary Report, 1961", *Anatolian Studies*, 12:41-65.
- [150] Heinrich, E. ve Seidl, U., (1969). "Zur Siedlungsform von Çatal Hüyük", *Archäologischer Anzeiger*, 84:113-19.
- [151] Özbaşaran, M., Duru, G., Teksöz, D. ve Omacan, S., (2010). "Yaşayan geçmiş: Aşıklı Höyük. Ufuk Esin'in Anısına", *TÜBA-KED*, 8:7-20.
- [152] Esin, U., (1994). "Akeramik Neolitik Evrede Aşıklı Höyük", *Türk Tarih Kongresi* 11, 1:29-38.
- [153] Başka Rota, Aşıklı Höyük: Avcı Toplayıcılıktan, Yerleşik Hayata İlklerin Keşfedildiği Yer, <https://baskarota.com/package/asikli-hoyuk/>, 2 Eylül 2018.
- [154] Özbaşaran, M., "Aşıklı Höyük", https://www.academia.edu/1886703/A%C5%9F%C4%B1kl%C4%B1_H%C3%B6y%C3%BCk, 2 Eylül 2018.
- [155] Esin, U. ve Harmankaya, S., (1999). "Aşıklı"; Derleyen: Özdoğan M. ve Başgelen N., *Neolithic in Turkey, The cradle of civilization, New discoveries*, 115-132, *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, İstanbul.
- [156] Tarih Fotoğrafları, Aşıklıhöyük, <http://tarihtenfotograflar.blogspot.com/2016/03/asiklihoyuk.html>, 2 Eylül 2018
- [157] Özbaşaran, M., (2013). "Orta Anadolu'nun Neolitikleşme Sürecinde Aşıklı", *Colloquium Anatolicum*, XII:1-14.
- [158] Özbaşaran, M., (2011). "Aşıklı 2010", *Anatolia Antiqua*, XIX:27-37.
- [159] Esin, U., Bıçakçı, E., Özbaşaran, M., Balkan-Atlı, N., Berker, D., Yağmur, I. ve Korkut-Atlı, A., (1991). "Salvage excavations at the Pre-Pottery Neolithic site of Aşıklı Höyük in Central Anatolia", *Anatolica*, 17:123-174.
- [160] INDI-UNI, Aşıklı Höyük (Turquie), <http://www.archeolog-home.com/pages/content/a-kl-hoyuk-turquie-human-settlement-dated-to-the-dawn-of-civilization.html>, 2 Eylül 2018.
- [161] Esin, I., (1998). "Paleolithic era to Early Bronze Age Prehistoric Cappadoica"; Derleyen: Sözen, M., *Cappadocia*, 62-123, *Ayhan Şahenk Vakfı*, İstanbul.
- [162] Kvæstad, F., (2010). *House Symbolism and Ancestor Cult in the Central Anatolian Neolithic. Yüksek Lisans Tezi*, Bergen Üniversitesi.
- [163] Esin, U., (1996). "On Bin Yıl Öncesinde Aşıklı: İç Anadolu'da Bir Yerleşim Modeli"; Derleyen: Sey, Y., *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme, Habitat II*, 31-42, *İstanbul Tarih Vakfı Yayınları*, İstanbul.
- [164] Bozbay, H., (2015). "On Bin Yıl Önce Melendiz Kıyısında Yaşam, Aşıklı Höyük", *GEO*, 34:130-137.
- [165] Esin, U., (2002). "Aşıklı Höyük", *Arkeoatlas*, 1:83.
- [166] Hodder, I. ve Gargett, K., (2016). "Eski ve Yeni Çatalhöyük", *Aktüel Arkeoloji*, 49:34-49.

- [167] Shane III, O. C. ve Küçük, M., (1998). "The World's First City", *Archaeology*, 51(2):43–47.
- [168] Flickr, Çatalhöyük, <https://www.flickr.com/photos/catalhoyuk/>, 2 Kasım 2016.
- [169] Karaaslan, F., (2008). Neolitik çağ Çatalhöyük kültür unsurlarının çağdaş Türk seramik sanatına etkileri, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi.
- [170] UNESCO, <https://whc.unesco.org/en/list/1405/>, 13 Ağustos 2018.
- [171] Balter, M., (1998). "The First Cities: Why Settle Down? The Mystery of Communities", *Science*, 282(5393):1442.
- [172] Haberturk, Anadolu'nun Arkeoloji Tarihini Değiştiren Alim Büyük Sırrını da Beraberinde Götürdü, <http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/767362-anadolunun-arkeoloji-tarihini-degistiren-alim-buyuk-sirrini-da-beraberinde-goturdu>, 2 Kasım 2016.
- [173] Mellaart, J., (1964). "Excavations at Çatal Hüyük; Third Preliminary Report, 1963", *Anatolian Studies*, 14:39-119.
- [174] Matthews, R., (1996). "Surface scraping and planning"; Derleyen: Hodder, I., *On the Surface: Çatalhöyük 1993-5*, 79-100, McDonald Institute, Cambridge.
- [175] Baird, D., (2006). "The history of settlement and social landscapes in the Early Holocene in the Çatalhöyük area"; Derleyen: Hodder, I., *Çatalhöyük Perspectives: Themes from the 1995-1999 Seasons*, 55-74, McDonald's Institute, Cambridge.
- [176] Düring, B.S., (2001). "Social dimensions in the architecture of Neolithic Catalhöyük", *Anatolian Studies*, 51:1-18.
- [177] TUBITAK, www.biltek.tubitak.gov.tr/haberler/arkeoloji/2000-01-6.pdf, 21 Mayıs 2006.
- [178] Mellaart, J., (1963). "Excavations at Çatal Hüyük, second preliminary report, 1962", *Anatolian Studies*, 13:43–103.
- [179] Matthews, W. ve Farid, S., (1996). "Exploring the 1960's surface, The stratigraphy of Çatalhöyük"; Derleyen: Hodder, I., *On the Surface: Çatalhöyük 1993-5*, 271-300, McDonald Institute, Cambridge.
- [180] Karacalı, A.O., (2012). Giyim mağazalarında marka kimliği ve iç mekan tasarımı arasındaki ilişki ve güncel bir marka üzerinden değerlendirme. Yüksek Lisans Tezi, Kültür Üniversitesi.
- [181] Hodder, I., (2009). "Upper stories at Çatalhöyük", *Anatolian Archaeology*, 15:19-20.
- [182] Cutting, M., (2006). "The architecture of Çatalhöyük: Continuity, households and the lost upper levels"; Derleyen: Hodder, I., *Çatalhöyük Perspectives: Themes from the 1995-1999 Seasons*, 151-170, McDonald's Institute, Cambridge.

- [183] Russell, N. ve Martin, L., (2005). "The Çatal mammal remains"; Derleyen: Hodder, I., Inhabiting Çatalhöyük: Reports from the 1995-1999 Seasons, 33-98, McDonald Institute, Cambridge.
- [184] Cessford, C., (2007). "Neolithic excavations in the North Area, East Mound, Çatalhöyük 1995-1998"; Derleyen: Hodder, I., Excavating Çatalhöyük, South, North and KOPAL Area reports from the 1995-1999 seasons, 345-549, McDonald Institute for Archaeological Research ve British Institute of Archaeology at Ankara, Cambridge.
- [185] Matthews, W., (2006). "Life-cycle and -course of buildings"; Derleyen: Hodder, I., Çatalhöyük Perspectives: Themes from the 1995-1999 Seasons, 125-150, McDonald's Institute, Cambridge.
- [186] Marciniak, A., "Neolitik bir megakentin çöküşü", <http://www.aktuelarkeoloji.com.tr/neolitik-bir-mega-kentin-cokusu>, 2 Kasım 2016.
- [187] Matthews, W., (2005). "Micromorphological and microstratigraphic traces of uses and concepts of space"; Derleyen: Hodder, I., Inhabiting Çatalhöyük: Reports from the 1995-1999 Seasons, 355-398, McDonald Institute, Cambridge.
- [188] Çatalhöyük, <http://www.catalhoyuk.com/newsletter/2012>, 2 Kasım 2016.
- [189] Meece, S., (2006). "A bird's eye view – of a leopard's spots The Çatalhöyük 'map' and the development of cartographic representation in prehistory", Anatolian Studies, 56: 1-16.
- [190] Eveleth, R., "This Stone Age Mural Might Be the Oldest Map Ever", <https://www.smithsonianmag.com/smart-news/these-stone-age-murals-might-be-oldest-maps-ever-180949321/>, 3 Eylül 2018.
- [191] Çatalhöyük, <http://www.catalhoyuk.com/node/736>, 3 Eylül 2018.
- [192] Mellaart, J., (1975). "The Neolithic of the Near East", Scribner's Sons, New York.
- [193] Nakamura, C. ve Meskell, L., (2013). "The Çatalhöyük burial assemblage"; Derleyen: Hodder, I., Humans and Landscapes of Çatalhöyük: Reports from the 2000–2008 Seasons, 441-466, Cotsen Institute of Archaeology, Los Angeles.
- [194] Hodder, I. ve Pels, P., (2010). "History houses: A new interpretation of architectural elaboration at Çatalhöyük"; Derleyen: Hodder, I., Religion in the emergence of civilization: Çatalhöyük as a case study, 163-183, Cambridge University Press, Cambridge.
- [195] Hasol, D., (1975). Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.
- [196] Hasol, D., (2009). Mimarlık Cep Sözlüğü, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.

- [197] Ahunbay, Z., (1999). Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.
- [198] Kültür ve Turizm Bakanlığı, <http://teftis.kulturturizm.gov.tr/TR-14958/tek-yapi-olceginde-rolove-restitusyon-ve-restorasyon-pr-.html>, 30 Eylül 2018.
- [199] Newspaper Designer, <http://newspagedesigner.org/photo/g-beklitepe>, 12 Eylül 2018.
- [200] Historia Sztuki, <http://www.historiasztuki.com.pl/strony/001-01-PREHISTORIA.html>, 12 Eylül 2018.
- [201] Twitter, Şanlıurfa Tourism, <https://twitter.com/sanliurfaicin/status/482344574573346816>, 12 Eylül 2018.
- [202] Youtube, Belgesel Göbeklitepe Dünyanın İlk Tapınağı, <https://www.youtube.com/watch?v=kIG0CGUSTI4>, 12 Eylül 2018.
- [203] Ananthaswamy, A., "World's oldest temple built to worshio the dog star", <https://www.newscientist.com/article/mg21929303-400-worlds-oldest-temple-built-to-worship-the-dog-star/>, 12 Eylül 2018.
- [204] Bıçakçı, E., (1995). "Çayönü House Models and a Reconstruction Attempt fort he Cell-Plan Buildings", Derleyen: Çambel, H., Readings in Prehistory: Studies Presehtnted to Halet Çambel, 101-125, Graphis Yayınları, İstanbul.
- [205] Bıçakçı, E., (2001). Çayönü Tepesi, Untersuchungen zu den Bauten und Siedlungsmustern der akeramisch-neolitischen Subphasen 5 und 6, Institut für Baugeschichte der Universitat Karlsruhe, Karlsruhe.
- [206] Tuna, C. (2000). Mağaradan kente: Anadolu'nun eski yerleşim yerleri, İletişim, İstanbul.
- [207] Paperblog, Community & Kinship ar Catalhoyuk, <https://en.paperblog.com/community-kinship-at-catalhoyuk-39482/>, 12 Eylül 2018.
- [208] Arte Historia Estudios, Capítulo 1 - El Neolítico En El Próximo Oriente, <http://artehistoriaestudios.blogspot.com/2017/10/capitulo-1-el-neolitico-en-el-proximo.html>, 12 Eylül 2018.
- [209] Onedio, İdeal Toplum 9 Bin Yıl Önce Bu Topraklardaydı: Çatalhöyük'te Hükümsüz ve Eşit Yaşam, <https://onedio.com/haber/ideal-toplum-9-bin-yil-once-bu-topraklardaydi-catalhoyuk-te-hukumetsiz-ve-esit-yasam-705940>, 12 Eylül 2018.
- [210] Çatalhöyük, <http://www.catalhoyuk.com/tr/sit/mimari>, 12 Eylül 2018.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Atlıhan Onat KARACALI
Doğum Tarihi ve Yeri : 22.4.1986, Turhal
Yabancı Dili : İngilizce, İtalyanca
E-posta : atlihanonatkaracali@windowslive.com

ÖĞRENİM DURUMU

Derece	Alan	Okul/Üniversite	Mezuniyet Yılı
Y. Lisans	İç Mimarlık	Kültür Üniversitesi	2012
Lisans	İç Mimarlık	Bilkent Üniversitesi	2009
Lise	Fen Bilimleri	Turhal Anadolu Lisesi	2004

İŞ TECRÜBESİ

Yıl	Firma/Kurum	Görevi
2016-devam	Gedik Üniversitesi / İç Mimarlık	Öğretim Görevlisi
2016-2016	Nişantaşı Üniversitesi / Mimarlık	Öğretim Görevlisi
2013-2015	Hasan Kalyoncu Üni. / İç Mimarlık	Öğretim Görevlisi
2010-2012	Doğuş Üniversitesi / İç Mimarlık	Araştırma Görevlisi

YAYINLARI

Makale

1. Karacalı, A.O. ve Urfalıoğlu, N., (2018). “An Evaluation of Restitutions Prepared for the Architecture of the Neolithic Site of Göbeklitepe and a Proposition”, Megaron (baskıda).

Bildiri

1. Karacalı, A.O. ve Urfalıoğlu, N., (2018). “Seçilmiş Neolitik Anadolu Buluntu Yerlerindeki Arkeolojik Buluntu Türlerinden Mimari Kimlikte Olanları Üzerine Bir Derleme”, 3. Uluslararası Mühendislik, Mimarlık ve Tasarım Kongresi, 4-5 Mayıs 2018, Kocaeli.
2. Karacalı, A.O., (2018). “How Can Neolithic Architecture Shed Light On The Shelters On The Mars Surface?”, CAUMME PAUMME 2018 An International Syposium and Architectural Projects Exhibition, 22-23 Kasım 2018, İstanbul.

Kitap

1. Karacalı, A.O., (2018). Neolitik Yakınoğu ve Göbeklitepe Mimarisi, Gece Kitaplığı, Ankara.

Tez

1. Karacalı, A.O., (2012). Giyim Mağazalarında Marka Kimliği ve İç Mekan Tasarımı Arasındaki İlişki ve Güncel Bir Marka Üzerinden Değerlendirme, Yüksek Lisans Tezi, Kültür Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.